

La situació política de la província de Castelló es va veure profundament alterada pels esdeveniments de finals de 1874. L'entronització d'Alfons XII a conseqüència del colp militar de Sagunt determinà l'ascens, dintre l'escena política de les comarques del nord valencià, d'un reduït nucli alfonsí que, amb el suport inicial dels moderats històrics i de certs elements d'ascendència unionista, ocuparà els llocs decisius del poder provincial durant els primers mesos de 1875. La victòria alfonsina representava el marginament d'una part significativa dels corrents polítics fins aleshores predominants a la província: els tetuanistes, comandats per Victorino Fabra. Tanmateix, el triomf alfonsí serà transitori, perquè una evolució accelerada en les aliances entre els distints corrents polítics dinàstics —o conversos al dinastisme— originarà la conformació d'un nou i més ampli bloc dirigent que, tot i no mancar de tensions internes, dominarà la política provincial durant els primers anys de la Restauració. La formació d'aquest 'primer Cossi' i la seua victòria sobre alfonsins i moderats és l'argument d'aquests apartats preliminars.

La situació política de la província de Castelló es va veure profundament alterada pels esdeveniments de finals de 1874. L'entronització d'Alfons XII a conseqüència del colp militar de Sagunt determinà l'ascens, dintre l'escena política de les comarques del nord valencià, d'un reduït nucli alfonsí que, amb el suport inicial dels moderats històrics i de certs elements d'ascendència unionista, ocuparà els llocs decisius del poder provincial durant els primers mesos de 1875. La victòria alfonsina representava el marginament d'una part significativa dels corrents polítics fins aleshores predominants a la província: els tetuanistes, comandats per Victorino Fabra. Tanmateix, el triomf alfonsí serà transitori, perquè una evolució accelerada en les aliances entre els distints corrents polítics dinàstics —o conversos al dinastisme— originarà la conformació d'un nou i més ampli bloc dirigent que, tot i no mancar de tensions internes, dominarà la política provincial durant els primers anys de la Restauració. La formació d'aquest 'primer Cossi' i la seua victòria sobre alfonsins i moderats és l'argument d'aquests apartats preliminars.

La situació política de la província de Castelló es va veure profundament alterada pels esdeveniments de finals de 1874. L'entronització d'Alfons XII a conseqüència del colp militar de Sagunt determinà l'ascens, dintre l'escena política de les comarques del nord valencià, d'un reduït nucli alfonsí que, amb el suport inicial dels moderats històrics i de certs elements d'ascendència unionista, ocuparà els llocs decisius del poder provincial durant els primers mesos de 1875. La victòria alfonsina representava el marginament d'una part significativa dels corrents polítics fins aleshores predominants a la província: els tetuanistes, comandats per Victorino Fabra. Tanmateix, el triomf alfonsí serà transitori, perquè una evolució accelerada en les aliances entre els distints corrents polítics dinàstics —o conversos al dinastisme— originarà la conformació d'un nou i més ampli bloc dirigent que, tot i no mancar de tensions internes, dominarà la política provincial durant els primers anys de la Restauració. La formació d'aquest 'primer Cossi' i la seua victòria sobre alfonsins i moderats és l'argument d'aquests apartats preliminars.

I. EVOLUCIÓ POLÍTICA PROVINCIAL (1875-1891)

La situació política de la província de Castelló es va veure profundament alterada pels esdeveniments de finals de 1874. L'entronització d'Alfons XII a conseqüència del colp militar de Sagunt determinà l'ascens, dintre l'escena política de les comarques del nord valencià, d'un reduït nucli alfonsí que, amb el suport inicial dels moderats històrics i de certs elements d'ascendència unionista, ocuparà els llocs decisius del poder provincial durant els primers mesos de 1875. La victòria alfonsina representava el marginament d'una part significativa dels corrents polítics fins aleshores predominants a la província: els tetuanistes, comandats per Victorino Fabra. Tanmateix, el triomf alfonsí serà transitori, perquè una evolució accelerada en les aliances entre els distints corrents polítics dinàstics —o conversos al dinastisme— originarà la conformació d'un nou i més ampli bloc dirigent que, tot i no mancar de tensions internes, dominarà la política provincial durant els primers anys de la Restauració. La formació d'aquest 'primer Cossi' i la seua victòria sobre alfonsins i moderats és l'argument d'aquests apartats preliminars.

1. Els inicis de la Restauració i la formació del primer Cossi (1875-1877)

1.1. Els primers mesos: guerra, caos administratiu i maniobres polítiques

Una certa tradició oral situa a Castelló, i més en concret a casa de l'il·lustre capellà Juan Bta. Cardona Vives, la reunió en què el general Jovellar i el brigadier Dabán decidiren el seu suport al *pronunciamiento* projectat per Martínez Campos a Sagunt. Res d'això no s'ha pogut confirmar, i el primer senyal dels esdeveniments fou una comunicació del governador interí i comandant militar de la plaça, Manuel Plasencia Vera, a qui havia cedit els seus poders el governador civil; en el report s'inclouien les proclames del capità general de Castella, Primo de Rivera, sobre l'adhesió al nou rei, i de Romero Robledo, considerant la formació del nou govern «...garantía segura para el sostenimiento del orden y conservación de la libertad, conquistada a fuerza de tan grandes

sacrificios...». Pocs dies després, el propi Plasencia llançava el seu manifest, on afirmava que el fet de Sagunt obria «...una nueva era de paz y justicia en los futuros destinos de nuestra Patria», tot oferint la seua adhesió a Alfons XII i al govern Cánovas, prometent ordre, llei, justícia imparcial i la moralitat; l'escrit acabava dient: «Recomiendo a los Ayuntamientos de esta demarcación civil, la necesidad de que no abandonen servicio alguno de los que las leyes les tienen encomendados...», amb especial referència als consistoris «morosos»¹.

La situació de l'administració local, però, no era excessivament prometedora. El conflicte bèl·lic seguia tenint com a escenari bona part de les comarques septentrionals del País Valencià; la guerra obligava els ajuntaments a invertir els seus escassos fons en fortificacions, com el de Vila-real, que demanà autorització per a gastar en aquests treballs el primer trimestre de la contribució extraordinària de guerra —petició idèntica a la dels ajuntaments de Sant Mateu, l'Alcora, Lluçena, Onda, Vilafamés, La Jana, Cervera, Santa Magdalena, Càlig, Alcalà, Orpesa, Rosell...²—, o com el de Vinaròs, que va pensar fins i tot en invertir-hi un trimestre ordinari de rústica i industrial. Altres, com el de Montanejos, no tenien una pesseta després del successiu saqueig de carlins i governamentals³.

Íntimament relacionada amb la situació bèl·lica trobem la precarietat hisendística dels municipis; l'ajuntament de Nules no es va atrevir, fins maig del 75, a cobrar els repartiments per por als carlins, i encara més tard es produïen exaccions per les tropes de Cucala en Almassora; l'alcalde de Xodos hagué de ser disuadit per la Comissió Provincial de la seua intenció de fer pagar les quantitats corresponents a dos repartiments ordenats pels carlins, «...lo cual no sólo considera necesario para la nivelación de los pagos sino para proporcionarse recursos con que satisfacer los débitos que tiene aquel Ayuntamiento...»⁴, insòlita iniciativa mampresa també a d'altres petites localitats. La misèria de la hisenda local era un fet per tot arreu, malgrat les circulars i les comissions d'apremi enviades per la corporació provincial⁵; l'ajuntament de Vinaròs volia quedar exent del pagament de tres trimestres de contribució territorial i industrial, o ajornar-lo durant tres anys, «con el fin de conciliar los intereses del Estado con la apurada situación en que hoy se halla aquel Municipio como la gran mayoría de los de la provincia...»; el de Canet lo Roig devia el contingent destinat a la Diputació, la contribució extraordinària de guerra, un elevat dèficit municipal i quatre mil pessetes al comandant militar de Sant Mateu⁶. Hi va haver tot un moviment en les distintes instàncies polítiques amb la finalitat de reduir l'impacte de les obligatòries mesures de reorganització de la hisenda. Polo de Bernabé i altres personatges intentaren estendre a la totalitat dels municipis castellanencs la pròrroga per pagar les contribucions, i la pròpia Diputació, davant les exigències de l'Administració Econòmica per tal que s'aplicassen els procediments d'apremi, aconsellà als ajuntaments que no se'n feren responsables⁷.

Aquest era el panorama que havien d'enfrontar els nous encarregats de l'administració local. Perquè el govern de Cánovas procedí immediatament a renovar els ajuntaments. El decret, conegut a Castelló a finals de gener de 1875, afirmava que el govern es trobava «...con una absoluta libertad de acción, frente a frente de corporaciones que no nacidas del sufragio debieron su ori-

1. BOP 79, 1/1/75, pàg. 1; 81, 6/1/75, pàg. 1. Sobre la proclamació d'Alfons XII a Castelló, Merc. 2.258, 5/1/75, pàg. 2.

ACP 31/3/75, Ex. 10/6/75, Ex. 23/6/75, 21 i 28/7, 25/8 i 15/9/75.

BOP 122, 14/4/75, pàgs. 1-2, i ACP 15/9/75.

4. ACP 26/5/75, 29/9/75, 10/11/75 i 24/11/75.

5. ACP 21/4/75 i 5/5/75.

6. ACP 15/9/75 i 17/11/75.

7. *Las Provincias* 3.421, 8/12/75, pàg. 2. BOP 88, 22/1/75, pàg. 1.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

gen a un criterio dictatorial» —els consistoris a recanviar també eren de reial ordre—. S'obria els ajuntaments a tots els partits fidels a la monarquia d'Alfons XII:

La inteligencia, la propiedad, el trabajo y la honradez determinarán su preferencia, procurando llevar, si le es posible, los mejores a la administración de cada pueblo, agrupando en derredor del Trono el mayor y más escogido número de fuerzas sociales...

Els governadors civils havien de renovar parcialment o totalment els ajuntament i diputacions, reservant-se el govern les presidències de les corporacions provincials i les alcaldies. Els càrrecs no podien ser rebutjats sense motiu, la qual cosa no vol dir que no es produïra una autèntica tromba de dimissions⁸. En la pràctica, el mecanisme real fou més complex: així, per exemple, el consistori de Sogorb fou constituït pel diputat provincial José Tomás Escrig, autoritzat al seu torn pel capità general⁹.

L'evolució de la situació bèl·lica aportà un element de canvi: encara, en febrer, els carlins assaltaren la casa que a Vilafamés posseïa el governador civil Mas y Salvador, però ja en setembre era detingut a Borriol el *Xavato*, un dels caps guerrillers més temuts a Castelló. Les localitats principals, com Sant Mateu, Lluçena i l'Alcora, van ser fortificades i començaren a retornar-hi els liberals emigrats; el nou governador civil, Sarmiento, declarà:

Ha llegado la última hora al carlismo armado de esta provincia... [les forces lleials] van a ocupar de una manera permanente los pueblos que aquellas [guerrilles] hacían llave de sus operaciones y consideraban como fuente inagotable de los recursos que pierden ahora para siempre¹⁰.

El final de les hostilitats, però, era encara lluny.

En aquesta conjuntura, les noves autoritats tingueren com a objectiu prioritari la vigilància i neutralització de les forces extremes i oposades a la dinastia triomfant. La situació era greu: dels 67 presos tancats a Castelló, 51 ho eren per motius polítics. El tinent general Quesada, cap de l'exèrcit del Centre, oferí, amb ocasió de la proclamació d'Alfons XII, un «...amplio y general indulto a todos los individuos pertenecientes a las fuerzas carlistas» que es presentaren, fins i tot sense armes, durant gener del 75 a l'autoritat militar, «siempre que no se hallen encausados o tengan que someterse a procedimiento judicial por delitos comunes»; després de gener se'ls indultaria sols si es retien amb armes. Més de dos-cents cinquanta carlins s'acolliren, a Castelló, a aquesta mesura, la qual cosa provocà una certa temor en la fins aleshores assetjada ciutat¹¹. Molt més tard, en abril, arribà l'indult als acusats «del delito de rebelión cantonal [qui] estraviados [*sic*] por la pasión política perturbaron la pública tranquilidad con asonadas insensatas»; es tractava de trenta-vuit implicats en els fets de l'estiu de 1873, incloent els dirigents federals castellanencs Francesc González Chermá, Cipriano Gimeno Royo, Francisco Borjas Dolz i Gaetà Huguet Breva, de qui el governador esperava que no donassen «ocasión a nuevos e inútiles trastornos»¹².

En aquells moments de confusió la política provincial no encertà tampoc un rumb definit. El buit de poder produït a l'endemà del *pronunciamiento* fou aprofitat ràpidament per l'exigu comitè alfonsí de Castelló. Els alfonsins castellanencs s'havien mogut fins aleshores enmig de la indiferència dels grans personatges monàrquics de la política castellanenca. El duc de Tetuán, el gran patró del Cossi, va ser un alt càrrec amadeïsta i els seus partidaris castellanencs entraren a formar

8. El decret, BOP 90, 27/1/75, pàgs. 2-3. Dimissions: BOP 114, 24/3/75, pàg. 2, i 122, 14/4/75, pàgs. 1-2. ACP 17 i 24/2/75 i 11/3/75.

9. BOP 101, 22/2/75, pàg. 2.

10. *Las Provincias* 3.133, 23/2/75, pàg. 2, i 3.351, 28/9/78, pàg. 2; BOP 151, 21/6/75, pàg. 1.

11. BOP 10/1/75, pàg. 1; *Las Provincias* 3.131, 21/2/75, pàg. 2, i 3.152, 14/3/75, pàg. 2.

12. BOP 126, 23/4/75, pàg. 1; *Las Provincias* 3.197, 27/4/75, pàg. 3.

part d'ajuntaments i Diputació, amb altres forces, després del colp de Pavía, en gener del 74. Els antics moderats s'havien dividit entre partidaris de Polo de Bernabé, practicant d'una línia més possibilista i que havia evitat a tothora identificar-se com a alfonsí, i seguidors de José Escrig, el polític sogorbí, governador civil de Castelló en el moment de la *Gloriosa*, conseqüent en el moderantisme i l'adhesió a Isabel II.

Amb la Restauració «...naturalmente que los que formaban el comité alfonsino se constituyeron en poder...» i aconseguiren que fos nomenat governador civil el seu dirigent José Mas y Salvador, persona respectada, amb gran influència a Vila-real, advocat i propietari de terres a Vilafamés —d'on era oriünd— i a Terol,¹³ ex-diputat unionista i secretari del comité alfonsí de València. El nou governador feu pública el 25 de gener la seua proclama:

...considero mi deber más preferente combatir dentro de la esfera de mis atribuciones al carlismo, que tras la ridícula pretensión de resucitar el absolutismo sepultado en los campos de Vergara lleva en pos de sí el luto, la desolación y la ruina.

«El orden legal que nuestro Rey proclama sería ilusorio sin seguridad individual, moralidad pública y respeto a la propiedad...»; calia, a més, que «...descanse en el mayor respeto a nuestra religión católica y en el amor al trabajo». Mas feia també consideracions més concretes sobre la política provincial:

...no vengo a hacer política de parcialidad ni de ciego exclusivismo; vengo a hacer política de ancha base, donde tengan cabida todos cuantos quieran, de buena fe, robustecer la nueva monarquía...

Las puertas de este Gobierno estarán desde hoy abiertas lo mismo que para el acaudalado propietario para el humilde jornalero¹⁴

i es volia evitar «...la censurable costumbre de buscar a las personas de reconocida posición e influencia política para hacer llegar vuestra voz» al governador civil.

Les declaracions de Mas en el sentit d'afavorir el pluralisme dintre el camp monàrquic no es corresponien amb la pràctica. El moviment de càrrecs públics que es produïa a cada canvi de situació tingué, en aquest moment, un clar sentit favorable al moderantisme; així, a la direcció de l'institut de batxillerat, l'antic progressista Domingo Herrero fou substituït pel moderat històric Francisco Llorca¹⁵.

El problema principal del nou governador era la constitució de la corporación provincial. El governador militar Plasencia s'havia limitat a nomenar una Comissió Provincial provisional, encapçalada per Nicasio Giner, dirigent del comité alfonsí de Castelló i administrador de les grans propietats d'alts personatges moderats residents a Madrid¹⁶; completaven la Comissió Joaquín Núñez i Mariano Madramany, coneguts moderats, Pascual Mas —germà de José Mas y Salvador— i Miguel Segarra. Però les successives convocatòries del governador civil per constituir la Diputació no tingueren èxit, pel poc ressó que tenien entre les diverses forces polítiques provincials. En efecte, malgrat les seues declaracions sobre la consecució d'una àmplia base per a la política dinàstica, Mas —i els alfonsins amb ell— era decidit a marginar els tetuanistes. La política de Mas era atraure «...a todos los elementos que podían formar sin repugnantes apostasías la base de la situación

13. Per a més informació sobre Mas i sobre altres polítics castellanencs del període, es pot consultar M. MARTÍ: «Aproximació al personal polític castellanenc de finals del XIX», sèrie d'articles en curs de publicació al *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* (1988 i 1989).

14. «La expiación», *Alb.* 17, 11/4/77, pàg. 1, i *BOP* 89, 25/1/75, pàg. 1.

15. *ACP* 2/6/75.

16. Nicasio Giner era fill de la baronessa de Benicàssim i germà del propietari Manuel Giner, pare del futur diri-

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

que se inauguraba...», però això no podia incloure Victorino Fabra, quan tothom recordava «sus recientes alardes de antidinastismo públicamente prodigados» —al·ludint al suport de l'amadeïsmes proclamat pels tetuanistes durant el Sexenni— i el fet que *Pantorrilles* era president de la Diputació i vicepresident de la Comissió Provincial abans dels esdeveniments de Sagunt. Així, Mas pensava que el veterà dirigent unionista havia de retirar-se temporalment de l'escena pública¹⁷.

Marginant el fabrisme, i comptant amb l'exigüitat de les pròpies forces, poc podien esperar els alfonsins. És per això que intentaren atreure's el sector moderat d'Escrig i tot un grup de polítics, ex-unionistes però no directament vinculats amb Fabra, com Vicente Ruiz Vila o José Bigné, conservadors i residents a la ciutat de Castelló. La deferència dels alfonsins cap a aquest darrer grup s'explica sols per motius de necessitat política, ja que la seua trajectòria havia estat tan tortuosa, almenys, con la de Fabra; així hem de comprendre la presència de Bigné a la Comissió Provincial «...indultándolo de sus frecuentes veleidades antidinásticas...». L'elecció alfonsina entre Fabra i els ex-unionistes no tetuanistes de Castelló s'explica sols per la seua necessitat d'aconseguir aliats: Mas degué pensar que els fabristes eren més perillosos —per més homogenis—. El temps diria fins a quin punt s'equivocava el dirigent alfonsí¹⁸.

Així es va constituir, nomenada pel governador civil, la primera Diputació castellonenca de la Restauració. En la seua composició és fàcil advertir els termes d'aquest pacte inicial. Hi trobem:

— personatges destacats del comitè alfonsí de Castelló o pròxims a Mas: Nicasio Giner, Joaquín Núñez, Pascual Mas, Mariano Madramany, Luciano Arquimbau.

— elements tradicionals del moderantisme o pròxims a la facció Escrig: José Segura Bernat, Serafín Pérez, Félix Bueno, José Tomás Escrig —nebot del dirigent—.

— el cercle pròxim a Ruiz Vila i Bigné: Eliseo Soler Breva, José Bigné, Carlos Ferrer, Vicente Ruiz Vila, Victoriano Burgaleta Bigné.

— personatges amb gran influència en localitats concretes, alguns dels quals eren caps del bàndol local antifabrista: Joaquín Padilla (el gran cacic d'Onda), Vicente J. Creixach (La Vall d'Uixò), Felipe Agramunt i Ramón Matutano (anticossiersos del partit judicial de Sant Mateu), Juan A. White (antifabrista de Benicarló), Pascual Vilanova (adversari de Fabra al districte d'Albocàsser-Morella).

La resta de diputats comprén una porció de noms de qui ignorem significat polític, però queda clara la intencionalitat de la designació. Els alfonsins cediren als conservadors de Castelló els càrrecs de representació (Ruiz Vila fou elegit vicepresident de la Diputació —el govern es reservava el nomenament del president— i Burgaleta i Soler secretaris) però conservaven la decisiva presidència de la Comissió Provincial en mans de Nicasio Giner¹⁹.

La Diputació, com a tal, no té història: va enviar una comissió per felicitar el Rei, deixà fer i desfer a J. Tomás Escrig en el districte de Sogorb, recol·locà els moderats entre el personal de la seua plantilla (com es veurà més endavant) i va presenciar l'ascens continuat del grup conservador castellonenca. José Bigné jugà un paper decisiu en la Comissió Provincial, sobretot després de la marxa de Giner al jutjat municipal de Castelló (és difícil interpretar aquest fet, quan la premsa moderada posterior acusarà Giner d'haver obert la porta a la introducció del Cossí en el poder

gent carlí Francisco Giner Lila; advocat i propietari, havia casat amb una filla del legendari alcalde liberal de Castelló durant el setge carlí de 1837, Antonio de Vera; president de la *Liga de Contribuyentes*, després de la desfeta moderada encapçalaria molts dels comitès conservadors antifabristes.

17. BOP 97, 12/2/75, pàg. 3; Merc. 2.259, 6/1/75, pàg. 2, i BOP 89, 25/1/75, pàg. 1; «Las susceptibilidades», Alb. 22, 22/4/77, pàgs. 1-2.

18. «Las susceptibilidades», *loc. cit.*

19. A. Dip. 1/2/75 i ACP 2/2/75; *Las Provincias* 3.142, 4/3/75, pàg. 2.

provincial), i el pes del grup es va incrementar amb l'entrada en la Comissió de Burgaleta²⁰. Aquesta diputació, a més, havia de durar poc.

Les causes de la fugacitat de la diputació alfonsino-conservadora eren, vistes per *La Alborada* retrospectivament, ben clares. Tetuán, Polo i Escrig, a qui calia afegir el senador Emilio Sancho²¹, s'irritaren per l'exclusivisme dels alfonsins castellanencs; la gestió d'aquells

...pudo sorprender la buena fe de Cánovas y de Romero Robledo, y la cuádruple alianza de los personajes indicados trató en vano de que el señor Mas transigiese con ciertos hombres que ni por su instrucción, ni por sus simpatías ni por su consideración social están a la altura de afirmar doctrina ni institución alguna...

Parlant clar: que de Madrid ordenaren a Mas que es posara en contacte amb Fabra, aquell es negà i, en conèixer la notícia del seu trasllat a Tarragona, dimití. La diputació que ell havia nomenat tenia els dies comptats: era l'abril de 1875, i a començaments de juny era nomenada una nova Comissió Provincial, integrada per José Bigné, Miguel Aguilera, Victoriano Fabra Gil, Angel Grangel i José Tomás Escrig: «Vencen pues, en toda línea, los amadeístas e isabelinos, y a su gusto y en plena libertad forman la comisión provincial agrupando en ella representantes de la cuádruple alianza.»²²

Aquest nou pacte, que resituava d'una forma més realista la política provincial castellanenca, fou anomenat «la coalición», malgrat les protestes dels alfonsins:

Aquí no existe coalición de personas, ni de principios, ni de tendencias políticas. Los que dominan esta provincia y explotan los favores e influencias oficiales no tienen más méritos ni otros servicios que haber mandado también durante la revolución, y no existe otra conciliación que un pacto que reviste todos los caracteres de una conjura, un cubierto de una fonda para derribar a los que representaban la causa de la dinastía legítima y del partido liberal conservador, lo mismo antes que después de la restauración»²³.

El primer episodi de la Restauració havia acabat. Era temps per a una nova Diputació.

1.2. La nova Diputació: cap al trencament de la coalició

La reial ordre de 2 de juny de 1875 nomenava els components de la Diputació castellanenca. Aquesta vegada, l'espectre representat era més ampli:

- desapareixien els alfonsins.
- romanien els moderats d'Escrig: Félix Bueno, José Tomás Escrig, Serafín Pérez, Vicente Fornas.
- seguien pesant els conservadors castellanencs (Ruiz Vila, José Bigné), als quals caldria afegir alguns polítics rurals que després demostrarien no estar vinculats directament amb Fabra: Bernardo Gómez, Enrique Bosch, Francisco Palos, Manuel Bartrina, Vicente J. Creixach, Vicente Meliá Dolz, Ángel Grangel...

20. ACP 9/1/75 (BOP 97, 12/2/75, pàg. 3), ACP 20/1/75 (BOP 101, 22/2/75, pàg. 2), ACP 17/5/75 i 28/5/75. Cent. 5, 27/4/79, pàg. 3.

21. Nascut a la província de València, «...desde que contrajo matrimonio con una paisana nuestra, su nombre va unido a todas las defecciones más vergonzosas porque hemos pasado desde 1854... ha figurado como progresista, resellado, unionista, saboyano y alfonsino... ha sido diputado a Cortes en varias legislaturas significando cada vez una política diferente. Director de la Deuda con 50.000 reales en tiempo de Isabel II, senador ministerial por 53 votos bajo la dinastía de Don Amadeo y actualmente senador restauracionista», segons «Una celebridad pernicioso», *Alb.* 18, 13/4/77, pàg. 1. Ocupava el número 26 en la llista dels majors contribuents per rústica (1.171'38 ptes. a Castelló), segons BOP 72, 15/12/75, pàgs. 1-2.

22. «La expiación», *Alb.* 17, 11/4/77, pàg. 1; BOP 118, 5/4/75, pàg. 1; ACP 7/6/75.

23. *Alb.* 8, 18/3/77, pàg. 2.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

— hi havia protegits de Polo —José Rafels— o d'Emilio Sancho —Miguel Aguilera—.

— apareixen els fabristes: Victorino Fabra Gil, Juan Bol, Manuel Mínguez, Hipólito Fabra Adelantado, Vicente Sorní i, posteriorment, Vicente Delago.

Així, l'equilibri entre les distintes fraccions del conservadorisme —incloent-hi ara els *tetuanistes*— es feia ben patent i es mantenia, fins i tot, en el repartiment dels càrrecs: Ruiz Vila era president (després seria substituït, en ser elegit senador, per Bernardo Gómez), Félix Bueno vicepresident i Hipólito Fabra secretari; a la Comissió Provincial, la vicepresidència fou per a Bigné i les vocalies per a Aguilera, *Pantorrilles*, Grangel i J. Tomás Escrig²⁴.

Aquest equilibri, però, es revelaria precari. L'evolució política d'aquella corporació vingué marcada per tres línies fonamentals: les iniciatives d'adhesió al nou règim, la integració de distintes sectors en el nucli de poder Fabra-conservadors no fabristes, i la marginació progressiva de les altres tendències polítiques.

Pel que fa al primer aspecte, i a petició del governador civil, la Diputació recent constituïda manifestà:

Que no sólo creía con ello cumplir con un sagrado deber, si que tenía una verdadera y grata satisfacción al manifestar su leal y sincera adhesión a la Dinastía de su Rey Don Alfonso XII, iris de paz y emblema de unión y fraternidad entre todos los buenos monárquicos constitucionales...

Per a la corporació castellonenca, el manifest de Sandhurst «...es una prueba concluyente de tanta verdad...», ja que s'hi incloïen principis «...que deben ser la verdadera y legítima aspiración de todos los monárquicos liberales, puesto que dentro de su ancha y saludable órbita caben todos». El govern també era lloat i se li oferien

...cuantos sacrificios le sean dables para conseguir lo más pronto posible la pacificación de la nación, tan justa y vivamente reclamada, y que tan imperiosamente ha de contribuir a la consolidación de la Dinastía...

La reunió pre-constitucional del Senat

...puede prestar un grande y eminente servicio al país, habida consideración a que compuesta de grandes eminencias de la nación, espera con fundamento que dilucidando sabia e imparcialmente los sanos principios consignados en el manifiesto citado, formen un cuerpo de doctrina que podrá servir de base o legalidad común, de vital interés para el juego pacífico de las instituciones, de suyo necesario y de todo punto indispensable para la existencia de la monarquía constitucional y parlamentaria²⁵.

També la Comissió Provincial elogià el govern:

...la Comisión ha visto con satisfacción las medidas adoptadas por aquel para la terminación de la guerra civil, y reiterale los ofrecimientos hechos de leal y decidido apoyo²⁶.

El suport a la tasca governamental es va expressar de distintes formes, acordant per exemple, «por unanimidad y sin discusión», «que se eleve a las Cortes una exposición pidiendo que se acuerde la supresión de los fueros de que gozan las provincias del Norte», actitud defensada també per l'únic periòdic d'aquells anys, el *Diario de Castellón*²⁷.

24. A. Dip. 16/6/75; *Las Provincias* 3.240, 9/6/75, pàg. 2.

25. A. Dip. 16/6/75.

26. ACP. 7/7/75.

27. A. Dip. 31/1/76; *Las Provincias* 3.434, 21/12/75, pàg. 2; «Los fueristas y separatistas vascos», *D. Cs.* 13, 30/4/76, pàg. 1, i *D. Cs.* 17, 3/5/76.

La Diputació va prendre altres iniciatives en aquest sentit, anant a Madrid a felicitar rei i govern per l'acabament de la guerra carlina, tot i que de vegades manifestà reticències respecte a l'elaboració de la legislació local i provincial que els primers parlaments restauracionistes mamprengueren²⁸.

L'evolució de la corporació nomenada en 1875 revelaria que el precari equilibri entre les fraccions dinàstiques identificables amb el conservadorisme no podia durar gaire. D'una banda, la Comissió Provincial continuaria marginant els personatges polítics adscrits a d'altres branques monàrquiques; els constitucionals foren els més perjudicats, com el dirigent del comitè castello-nenc, que va veure informat desfavorablement un assumpte relacionat amb problemes d'aigües en què es trobava implicat²⁹. La jugada més sonada contra els sagastins va tenir lloc, tanmateix, amb ocasió d'unes legislatives parcials al districte de Nules. A través dels cacics locals —Bartrina, de Nules, i Creixach, de la Vall d'Uixò—, Fabra prometé el seu suport a un constitucional de València, Jacobo Sales Reig. En la pràctica, res d'això no fou veritat, i va ser elegit el candidat addicte. Sales s'indignà i començà a criticar Bigné («Su permanencia en la comisión provincial de Castellón se reduce a cobrar pacíficamente un sueldo, del mismo modo que desde cualquier otro destino de los múltiples en que se divide la administración pública lo aceptaría...») i Fabra:

...reconozco que a pesar del calzón y la manta, tiene cierta travesura que le permite capitalizar un grupo de abogados y otros individuos que poseen títulos académicos, y así a lo labriego no ha perdido el tiempo ni mermado su fortuna desde que se ha dedicado a tejer los negocios políticos de su tierra... Don Victorino Fabra se encuentra hoy individuo de la comisión provincial nombrada por el gobierno; en el mismo sitio y por la misma razón se encontraba en los tiempos en que presidían el poder ejecutivo D. Juan Prim, D. Práxedes Mateo Sagasta, el general Malcampo, D. Francisco Pi y Margall, D. Nicolás Salmerón, D. Emilio Castelar, el general Zabala, D. Antonio Cánovas, y así sucesivamente.

Els al.ludits negaren les imputacions de Sales i li tornaren la pilota:

D. Jacobo Sales, con cartas de su señor padre primero, y sin ellas después, ha solicitado desde mucho tiempo antes de la elección el apoyo de los que suscriben, sin que el calzón corto, alpargatas y cualidad de cacique de Fabra le impidiera, más que buscarle, perseguirle en Castellón y en Valencia para pedirle protección en su empresa...³⁰

Però, si els adversaris dinàstics rebien tal tractament, no era millor el destinat als incòmodes companys de coalició, els moderats d'Escrig. El seu divorci de la resta del conservadorisme castello-nenc es va anar fent més patent a mesura que avançava el temps. La Comissió Provincial començà, en un gest insòlit, per desestimar un escrit d'un dels seus membres, José Tomás Escrig, referit a assumptes municipals de Sogorb. L'enfrontament anà a més i, en gener de 1876, Tomás Escrig va abandonar la Comissió³¹.

A canvi, el fabrisme i els seus aliats de Castelló integraven nous sectors polítics fins aleshores allunyats. La més important d'aquestes adquisicions fou José Rafels, el polític més destacat de Vinaròs —defensà en minoria la subvenció al port d'aquesta ciutat—, protegit fins aquell moment per Polo de Bernabé, però que entraria de la mà de Fabra a la Comissió Provincial substituint Tomás Escrig³². El grup dels polítics de la ciutat de Castelló també va incrementar el seu pes: Ruiz Vila deixà la presidència de la Diputació i el seu lloc fou ocupat, com a diputat, per Jaime

28. A. Dip. 1/5/76; D. Cs. 14, 2/5/76, pàg. 2; A. Dip. 27/3/76.

29. ACP 16/2/76.

30. D. Cs. 203, 17/12/76, pàgs. 1-2, i 207, 22/12/76, pàgs. 1-2.

31. ACP 1/9/75, A. Dip. 31/1/76.

32. A. Dip. 24/9/75 i 31/1/76.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

Bellver (que abandonava l'alcaldia de Castelló en mans del conservador Domingo Herrero; Bellver era el cap dels constitucionals proclius al pacte amb *Pantorrilles*) i, com a president, per Bernardo Gómez, el cacic conservador de l'Alt Millars³³. Altres elements importants, com Antonio Delago —pertanyent a la família castellonenca més pròxima als Fabra— i Vicente Meliá —nebot de Manuel Meliá, el gran cacic del districte d'Albocàsser—, entraren en la Diputació per una reial ordre de l'1 de novembre de 1876³⁴.

Amb tots aquests canvis, el mapa polític de la província es redefinia, dibuixant un nou joc d'aliances que, en els seus trets essencials, es mantindria estable fins el començament de la dècada dels vuitanta:

— d'una banda, el fabrisme, que des del seu feu a l'Alcalatén (districte de Llucena, amb l'excepció de l'Alcora) mantenia decisius lligams amb determinats nuclis dels districtes de Sogorb i Viver, i que gaudia de contactes a la ciutat de Castelló.

— la influència de José Rafels al districte de Vinaròs.

— el paper de determinats cacics, com els Meliá d'Albocàsser, o els Bartrina o Creixach de Nules, capaços de neutralitzar districtes estratègics.

— el complex grup dels polítics conservadors de la ciutat de Castelló, des d'aquells sense adscripció política definida (Ruiz Vila, Bigné) a aquells més identificables, com els romeristes (Domingo Herrero).

Aquesta nova aliança, l'eix Llucena-Albocàsser-Vinaròs-Castelló, és la que seria anomenada *Cossi* pels coetanis, i que nosaltres designarem *primer Cossi*, per distingir-lo del simple Cossi (= antiga *Unión Liberal*, després sinònim de fabrisme) i a d'altres aliances diferents posteriors (l'anomenat *Cossi de la tia Javiera*, per exemple). Marginats d'aquest repartiment de poder quedaven els moderats —on ja podem agrupar els alfonsins de Mas i els moderats històrics d'Escrig i Polo—, els constitucionals —especialment els del comitè de Castelló, comandants per José Viciano Herrando—, alguns polítics conservadors enfrontats al primer Cossi per motius de política local —com els White o Bosch de Benicarló, o els Matutano de Sant Mateu— i els republicans —en especial els federals, ja que els possibilistes obtindran aviat els rendiments del seu prolongat pacte amb Fabra—. L'actitud dels carlins, després de la derrota militar, és més difícil d'analitzar i respondrà sovint a purs motius de política municipal, representant de vegades un important suport a les forces predominants —és el cas de Morella, per exemple—.

Aquesta consolidació del panorama polític provincial corria paral·lela, sens dubte, a la corresponent cristallització dels distints poders en les comarques septentrionals del País Valencià. Més avant veurem com aquestes estructures de poder responien, en bona mesura, a circumstàncies, de la política local. Ara ens interessa més comprovar com el primer Cossi anava a defensar, per tots els mitjans, el seu poder acabat de conquerir.

El control de la Comissió Provincial es revelà com un instrument decisiu, amb una intervenció descarada en les primeres eleccions municipals de la Restauració, en 1877. La Comissió anul·là les votacions d'Alcalà, de Vila-real, d'un col·legi de Nules, d'Almassora, d'Almenara, de Borriana, d'Onda... *La Alborada*, el periòdic dels alfonsino-moderats castellonencs, demanà «cruz electoral, por el estilo de las que usaba González Bravo», per a la Comissió Provincial:

Igual preparación se observa en la elección de diputados provinciales que se están verificando: combinaciones estupendas, alianzas que se repelen, designación de candidatos antimonárquicos y antidinásticos para realizarlas. ¿Y todo esto para qué? Para impedir el triunfo en algunos distritos de los liberal conservadores³⁵.

33. A. Dip. 1/5/75; *Las Provincias* 3.554, 19/4/76, pàg. 2; *D. Cs.* 1, 15/4/76, pàg. 3.

34. A. Dip. 27/11/76.

35. *D. Cs.* 259, 25/2/77; *Alb.* 1, 22/2/77, pàg. 3, i 3, 1/3/77, pàgs. 2, i 3; «La coalición en el poder», *Alb.* 4, 4/3/77, pàg. 1; *D. Cs.* 257, 23/2/77, pàgs. 2, i 274, 15/3/77, pàgs. 1-2. ACP 12/1/76, un índex de la 'preparació' electoral de la Comissió Provincial.

Les diputacions de reial ordre havien servit, doncs, per a consolidar una determinada estructura d'aliances i de poder entre les forces dinàstiques provincials. Ja hi havia gent que manava i gent que no manava. Era el moment de sotmetre aquest resultat a la comprovació del sufragi.

1.3. Les primeres eleccions provincials de la Restauració (1877)

Aviat es demostrà que els marginats pel novell contuberni no havien reunit prou forces com per combatre el nou aparell dominant a la província. Els candidats d'oposició van ser escassos i es retiraren en la seua gran majoria:

La lucha es imposible. Como los tiempos que alcanzamos no se ha visto nada... el gobierno vencerá en toda la línea, y se proporcionará una Diputación unánime... Nos parece lo más acertado que todos los electores de oposición se mueran antes de que los maten.

Sols els germans Mas, a Vila-real i Vilafamés, i els moderats d'Escrig, en alguns districtes, plantaven cara al primer Cossi —a excepció del cas de Castelló, que tractarem immediatament—³⁶. L'oposició entre cossiers i moderats feia sospitar a *La Alborada* la raó última de l'evolució política provincial:

¿Es que no reina buena voluntad y cordial inteligencia entre los elementos conciliados? Estos síntomas nos hacen temer que el día menos pensado aparezca en la superficie el gran mar de fondos que surge en el seno de la situación política de esta provincia,

acusant els fabristes i, sobretot, els seus aliats: «Hoy os consideráis ya bastante fuertes para emanciparos de la tutela de los moderados, bajo la cual entrasteis en la restauración...»³⁷.

En efecte, les eleccions provincials del 77 anaven a tancar el període d'interinitat que s'havia obert arran del fet restauracionista i significarien la recomposició de l'estructura tradicional de poder a la província, acabant amb l'expectativa d'un relleu en l'élite política dirigent. La premsa moderada intuïa aquesta significació, quan feia paral·lelismes entre les candidatures presentades en 1872 i les molt semblants de 1877; els acords, tanmateix, s'havien ampliat: si en 1872 es disputaven l'acta per Lluçena

... don Miguel Aguilera como republicano, y don Victorino Fabra como ministerial; hoy, venidos a mejor acuerdo, cobran 24.000 reales de sueldo en la comisión provincial y se conforman en presentarse candidatos ministeriales en las próximas elecciones. Verdaderamente que enternece este abrazo de conciliación entre ambos angelitos.

Així, ara es presentaven quatre membres d'una mateixa família —que entre tots devoraven vuitanta mil rals de pressuport— i tots sota l'etiqueta conservadora, quan en 1872 sols hi havia catorze individus al comitè alfonsí³⁸.

A la ciutat de Castelló, que en aquestes eleccions constituïa un districte, la lluita adquiria un caràcter singular. D'una banda, es presentava Francesc González Chermá, el dirigent indiscutible del federalisme castellanenc, qui, segons *Diario de Castellón*, era «candidato de la coalición federal moderada radical». El sabater s'indignà:

Aquí no hay coalición, ni mistificación ni siquiera confusión; aquí no hay bandera política; sólo hay un grito espontáneo: el de GUERRA AL COSI... individualmente me estrechan amigos políticos y varias personas amantes de la moralidad administrativa, para que acepte la lucha electoral de oposición al caciquismo que nos devora... son bastante conocidos mis principios administrativos. Estos se reducen a buscar ECONOMIAS DENTRO DEL PROCESO, MORALIDAD ADMINISTRATIVA Y JUSTICIA... Dejemos por ahora la política, y penetremos con esforzado ánimo de lleno en el campo administrativo tan abandonado por hombres sinceros...»

36. D. Cs. 252, 17/2/77, pàgs. 2-3, 264, 3/3/77, pàgs. 2, i 265, 4/3/77, pàg. 2; Alb. 4, 4/3/77, pàgs. 2-3, i 3, 1/3/77, pàgs. 2-3.

37. Alb. 2, 25/2/77, pàg. 2, i «Ojo por ojo, diente por diente», Alb. 5, 8/3/77, pàg. 1.

38. Alb. 3, 1/3/77, pàgs. 2 i 3, i Alb. 10, 25/3/77, pàg. 2.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

Calia entrar a la Diputació per aclarir «asuntos vitales para nuestro presente y porvenir», sobretot en relació als béns desamortitzats que posseïa la ciutat.

Enfront es presentava Gaspar Juan Gil, un alt dirigent possibilista, que *Diario de Castellón* identificava amb la «fracción política independiente», per a, segons la premsa d'oposició,

...ocultar que el Sr. Juan es republicano como el Sr. González Chermá, aunque entre ambos existan algunas diferencias con respecto a la república que cada uno prefiere: con objeto de justificar la protección del gobierno, el voto de los empleados en masa, y quizá el del señor Gobernador en favor del Sr. Juan...

per cobrir, en fi, la vergonya del Cossi, que no tenia candidats presentables a Castelló. L'acusació de *La Alborada* era completament certa: González Chermá parlava sempre dels seus oponents amb qualificatius com els de «jóvenes dignísimos», «mis antiguos correligionarios»; els propis cossieros, anys després, tirarien en cara als possibilistes la denominació «independents» que, per combatre els federals (i aliats els castelaristes amb el Cossi), havien emprat en 1877.

Plantejades així les coses, la lluita a Castelló es preveia dura. El governador va treballar a fons: «Me consta que soy vigilado muy de cerca», advertia González, a qui es denegà permís per a reunions públiques i que va veure censurades les seues fulles de propaganda³⁹. Malgrat tot, la votació per constituir les meses acabà en empat: les oposicions aconseguiren controlar les de les seccions perifèriques del casc urbà, i els «independents» les del centre⁴⁰. Però el primer dia de les eleccions les esperances dels opositors es dissiparen: Juan obtenia 382 vots, per 273 del sabater; malgrat que aquest anuncià la seua retirada, els seus seguidors mantingueren l'esforç durant tot el dia següent; per fi, la tercera jornada fou un passeig dels «independents». En total, havien obtingut 642 vots, per 405 de l'oposició⁴¹.

A l'endemà es produïren les primeres reaccions. González Chermá tornà a combatre la consideració d'independent per a Juan:

... su candidatura ha sido discutida, propuesta y aceptada por el gobernador civil y apoyada por todos los elementos oficiales, con temores de perder destinos por un lado y por otro con ofrecimientos de adquirirlos en pago de nefandas traiciones.

Per la seua banda, *La Alborada* recordava el caràcter republicà del vencedor, subratllant la seua actuació durant el Sexenni i ironitzant amb el seu habitual «Parte cosi-gráfico»:

*«Ya no hay más que desear,
cual se nos pidió ha salido.
¡Gran triunfo se ha obtenido!
Dígalo usted a Castelar»*

Però encara que el periòdic moderat es desmarcava de la derrota del líder federal («El partido liberal conservador alfonsino de esta Ciudad no ha tomado, como no debía tomar, parte alguna en la lucha»), criticant la seua retirada —«Hizo mal, porque no debía haberla presentado»—, el *Diario de Castellón* insinuava que els moderats de Castelló havien votat González Chermá («Consecuencia sobre todo»), és a dir, pactaven amb l'oposició més allunyada del tron i la dinastia «...

39. D. Cs. 261, 28/2/77, pàg. 2, i 264, 3/3/77, pàg. 3; «Comunicado», Alb. 1, 22/2/77, pàg. 3; Alb. 3, 1/3/77, pàgs. 2-3, i 4, 4/3/77; «A 'La Defensa'. II», Prov. 291, 19/4/83, pàg. 1.

40. Alb. 4, 4/3/77, pàgs. 2 i 3; D. Cs. 265, 4/3/77, pàg. 2. *La Alborada* publicà el següent «Parte cosi-gráfico»:

*Interior
¡Magnífico! ¡Viva la sal!
¡Alfonsinos, chitón y oído!
Juan el 'federal', perdido.
Ganó el otro 'federal'.*

41. D. Cs. 267, 7/3/77, i 271, 31/3/77.

para ver de escalar el poder que hoy en plena situación conservadora liberal, está tan lejos de sus manos»⁴².

Els resultats a les comarques rurals van ser encara més clars. En la major part de les circumscripcions els candidats foren elegits sense oposició i no hi hagué lluita electoral (en alguns llocs, fins i tot, hom pot dubtar que hi hagués votació real: a Lluçena la mesa es va constituir amb nou vots escassos). Les excepcions van ser:

— Forcall: Domingo Palos va vèncer Salvador Masdemón, però cap dels dos candidats no té, per a nosaltres, una identitat política clara.

— Benicarló: Enrique Bosch s'imposà, sense massa resistència, a Pascual Mas, moderat.

— Viver: Manuel A. D'Ocón guanyà Vicente Fornas, però l'acta fou greument protestada.

— Jérica: Tomás Escrig obtingué una diferència mínima sobre Joaquín Hernández, amb acta protestada.

— Vila-real: en aquest districte es va produir l'enfrontament més destacat, entre José Mas y Salvador, l'ex-governador alfonsí, i el vicepresident de la Comissió Provincial, criticat per la premsa d'oposició i considerat *cunero* (Bigné era de Castelló). Mas aconseguí 877 dels seus 985 vots a la pròpia Vila-real, tot i que la Comissió Provincial havia congelat la renovació de l'ajuntament en un intent d'apartar el bàndol favorable a Mas del poder municipal mentre es produïen els comicis provincials. En Almassora va vèncer Bigné, i ambdós candidats s'acusaren d'irregularitats i d'haver aconseguit vots carlins i republicans (els possibilistes de Vila-real, comandats per Llorens Bellés, havien ajudat Bigné, mentre els federals votaven Mas). També aquesta acta fou protestada⁴³.

Els resultats feien pensar a *La Alborada* que «en este periódico se calificó de temeraria la lucha electoral, y lo que ha ocurrido... viene a confirmar nuestra opinión...». El sentit últim de la consulta coincidia, per al periòdic moderat, amb la nostra pròpia opinió, expressada més amunt: «... los jefes y cómplices de los motines y revoluciones de 1854 y 1868,... los asalariados defensores de los golpes de Estado de 1856 y del 2 de enero de 1874...» continuaven dominant la província. El primer Cossi havia triomfat en tota la línia, desafiant la política de conciliació sustentada pel propi governador civil, que no trigà a dimitir, incapaç de contrarestar la influència de la totpoderosa Comissió Provincial. Entre el moderantisme castellanenc començà a expandir-se un accentuat desencís respecte al nou règim:

...¿qué espectáculo más desconsolador se ofrece para los que, inspirándonos en el patriotismo, anhelamos la restauración como el medio más eficaz para curar esa serie de males que amenazan destruir y corromper el cuerpo social?...

Nada han aprendido nuestros hombres de estado en la última época de vertiginosa anarquía porque hemos pasado; y en vez de rodearse y aprovechar todas las actividades conservadoras del país; en vez de utilizar y robustecer con una legítima influencia todas las políticas afines servidas por los que rinden culto a las ideas y a la consecuencia política, vemos por doquier cortesanos de todos los poderes que, apartando de sí con cautela todos los elementos de orden, crean el vacío en derredor del gobierno con una política de ruindades y groseros apetitos⁴⁴.

De tota manera, el calvari dels opositors al Cossi havia de continuar. La discussió de les actes protestades desencadenà l'ofensiva final cossiera contra els dissidents: la Diputació acordà l'ajornament de l'aprovació de les eleccions a Vila-real, Jérica i, fins i tot, Viver —on no s'havien presentat

42. D. Cs. 268, 8/3/77, pàg. 3, i 269, 9/3/77, pàg. 2; Alb. 5, 8/3/77, pàgs. 2 i 3 «Los independientes. Política trascendental», Alb. 8, 18/3/77, pàg. 1.

43. D. Cs. 265, 4/3/77, pàgs. 2, 267, 7/3/77, 268, 8/3/77, 271, 11/3/77; «Las últimas elecciones de Villarreal», Alb. 6, 11/3/77, pàgs. 1-2; Alb. 7, 15/3/77, pàgs. 2, i 11; 28/3/77, pàg. 2.

44. Alb. 7, 15/3/77, pàg. 2; «¡Dios salve a la provincia!», Alb. 11, 28/3/77, pàg. 1; Alb. 3, 1/3/77, pàg. 1. És inevitable recordar les observacions de Borja de Riquer («El conservadorismo político catalán: del fracaso del moderantismo al desencís de la Restauración», *Recerques*, 11 (1981), pàgs. 29-80), sobre el desacord d'un sector dels conservadors amb l'evolució política de la Restauració.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

protestes—. En els casos de Viver i Jérica es proposà practicar certes diligències, malgrat la protesta de J. Tomás Escrig, qui «cree improcedente e irregular la información que aparece contra las actas de Viver y Gérica [sic], toda vez que no se ha hecho ante el Juzgado de primera instancia, que, a su juicio, es el único tribunal competente». Tampoc Mas no va estar d'acord amb l'ajornament, «fundándose en que ésta (Diputació) no debía ocuparse sino de las protestas consignadas en acta, calificando de absurda la que se acompaña al expediente [sic] de Villarreal». No els va valer de res, perquè la Diputació acordà la postergació, al·legant que «debía procurar el completo esclarecimiento de la verdad...»⁴⁵.

L'acta de Viver fou aprovada en la següent sessió de la corporació, però Mas y Salvador, present en la reunió, protestà

...que con disgusto veía que no se daba cuenta de su elección, que no suponía en nadie mala intención y aunque el hecho se prestaba a interpretaciones de diversa índole y que si bien por su parte le era indiferente se diese cuenta más o menos pronto de la información que sobre su acta se deseaba a fin de que no se relegase por mucho tiempo al olvido o a procedimientos puramente dilatorios...

al·ludint als recursos que el cap possibilista de Vila-real, Llorens Bellés, tenia plantejats i que el jutjat municipal d'aquella ciutat —el titular del qual era un germà de Llorens— retenia. Tampoc en aquesta ocasió no aconseguiria res, ni la intervenció de Polo de Bernabé en el Congrés dels Diputats aprofità per desbloquejar la discussió de l'acta vila-realenca. En convocar-se les eleccions de 1878, Mas no havia pres encara possessió del seu càrrec de diputat provincial⁴⁶.

Per contra, el propi Mas plantejà l'anul·lació de les actes de Llucena, Alcalà, Cervera, Onda i l'Alcora, aconseguides pels membres de l'antiga Comissió Provincial (V. Fabra, J. Rafels, M. Aguilera, J. Bigné i A. Grangel, respectivament), basant-se en que, segons l'article 7è de la llei electoral de 1870,

...no pueden ser elegidos diputados provinciales los que desempeñan o hayan desempeñado tres meses antes de las elecciones cargo o comisión de nombramiento del Gobierno [com era el cas de l'anterior C.P.] con ejercicio de autoridad en la provincia, distrito o localidad donde éstas se verifiquen...

Aguilella contestà que l'autoritat al·ludida corresponia a la Comissió i no als seus membres individualment; s'aprovaren així les actes dels antics diputats i, malgrat el recurs de Mas, una reial ordre desestimava en abril la intepretació del dirigent alfonsí⁴⁷.

La composició de la nova diputació era, després de tots aquests esdeveniments, corresponent a l'aliança de forces que s'havia creat abans de les eleccions:

—fabristes: Victorino Fabra (Llucena i Alcalà), Teodoro Tena (Ares), Antonio Delago (S. Mateu), Manuel Mínguez (Altura), José Rafels (Vinaròs), Hipólito Fabra (Càlig).

—conservadors de Castelló: Ruiz Vila (Torreblanca), Antonio Oliver (Vilafamés), José Bigné (Onda).

— possibilistes: Gaspar Juan (Castelló).

— cacics rurals conservadors, més o menys vinculats a Fabra: Bernardo Gómez (Villahermosa), Angel Grangel (l'Alcora), Francisco Palos (Morella), Vicente Creixach (Nules), Enrique Bosch (Benicarló), Manuel Meliá (Albocàsser), Vicente Meliá (Benassal).

També hi havia polítics independents vinculats a Fabra, com Aguilera, els escassos partidaris d'Escrig que havien superat la batalla electoral (José Tomás Escrig per Castellnovo, Serafín Pérez per Sogorb, Manuel A. D'Ocon per Viver, Luis Borgoñón per Puebla de Arenoso) i altres de difícil classificació (Pedro Monsonís, per Borriana; Domingo Palos, per Forcall).

45. A. Dip. 21 i 22/3/77.

46. A. Dip. 7/4/77; «Discurso del señor Polo de Bernabé», *Alb.* 191, 16/3/78, pàgs. 1-2.

47. A. Dip. 21/3/77, 13/1/78; *Alb.* 21, 20/4/77.

L'antiga coalició, tanmateix, no s'havia trencat formalment, i la delicada harmonia entre les fraccions dinàstiques conservadores anava a veure's encara més compromesa. Les eleccions i el nomenament dels nous alcaldes evidenciaven antigues rancúnies, «...y es probable que el nombramiento de la comisión provincial dará lugar a un abierto rompimiento». En un principi, es proposà la continuació de la comissió anterior (Bigné, Rafels, V. Fabra, Aguilera i Grangel), amb la qual cosa tornava a quedar fora la fracció Escrig:

Por supuesto que apóstoles son todos los elegidos, porque todos querrian participar de los martirios del presupuesto; pero no hay remedio, sólo cinco son los chupópteros, y a este número se han de limitar los estómagos satisfechos⁴⁸.

L'exclusió de Tomás Escrig deixava Fabra amb les mans lliures dintre la nova comissió:

Parecía natural que al menos tuviesen representación todos los elementos conciliados que componen la situación actual... se ha visto que la autoridad superior no ejerce sobre esa corporación, hechura suya, la legítima [sic] influencia a que tiene indudable derecho...

és a dir, que la pròpia autoritat del governador civil es veia qüestionada, en ser incapaç d'imposar la seua política de conciliació al sectarisme de l'aliança dels cacics locals.

Aquesta, al seu torn, es veia també sotmesa a tensions. Fabra feia qüestió de l'eliminació de Tomás Escrig perquè no tenia massa confiança en la nova composició de la Comissió (Polo de Bernabé no havia pogut mantenir la posició d'Aguilera i aquest havia estat substituït pel conservador castellanenc Antonio Oliver):

Porque el Sr. Escrig haya recompensado antiguas deudas de gratitud al dar entrada en la comisión a don Antonio Oliver, ¿temía el Sr. Fabra acaso que dados los lazos que unen a éste con el Sr. Grangel y la procedencia del Sr. Rafels, que podía en un momento dado comprometerse su mayoría en la permanente? ¿Inspira más confianza ya el Sr. Melià al todopoderoso Sr. Fabra?

Perquè aquesta havia estat la maniobra de *Pantorrilles*: l'exclusió d'Aguilera deixava la gran majoria de la Comissió en mans de personatges poc vinculats al fabrisme i més propensos —com l'avenir demostraria— a fer política conservadora sense els tetuanistes, sempre sospitosos. I el gran cacic preferia introduir un desconegut, el nebot del cacic del districte d'Albocàsser, per tal que, ja que no es tractava d'un fabrista pur, almenys li degués el favor⁴⁹.

La batalla per la nova Comissió Provincial es saldava amb el triomf, en les altures, de Tetuán i Emilio Sancho, qui «retrotraen la provincia con sus influencia a los mejores tiempos de la revolución», marginant Polo i Escrig. L'esdeveniment es cobrava aviat la seua primera víctima: l'aïllament polític del governador civil, Francisco Villar y Bustos, l'impulsà a dimitir. Arribat a Castelló per acabar amb l'intent dels alfonsins, l'evolució política pròpia de la província l'havia marginat al seu torn: dimití i se'n va anar⁵⁰.

Les ternes per tal que el govern elegís la Comissió Provincial van ser aprovades el 20 de març. L'11 d'abril de 1877 es constituïa aquest organisme: el composaven José Bigné, Victorino Fabra, José Rafels, Vicente Melià i Antonio Oliver; el primer fou elegit vicepresident. Els càrrecs de la Diputació anaren a parar a Ruiz Vila (president), Luis Borgoñón (un de la fracció Escrig tolerat) i Hipólito Fabra i Vicente Melià com a secretaris⁵¹. El domini polític de la província s'estabilitzava per a una temporada.

48. *Alb.* 8, 18/3/77, pàgs. 2 i 9; 22/3/77, pàgs. 2 i 3.

49. «Las intransigencias», *Alb.* 10, 25/3/77, pàgs. 1, 11, 25/3/77, pàg. 1, 13, 1/4/77, pàg. 2, i 14, 4/4/77, pàg. 2.

50. «La expiación», *Alb.* 17, 11/4/77, pàg. 1, i «Buen viaje», *Alb.* 20, 18/4/77, pàg. 1.

51. A. Dip. 21/3/77 i ACP 11/4/77.

2. Sota l'imperi del «primer Cossi» (1877-1881)

2.1. *La conjuntura de finals dels setanta*

L'estabilització de la situació política provincial provocà reaccions en totes les forces que havien quedat marginades del repartiment de poder. Pocs mesos després de les eleccions provincials de 1877, Polo de Bernabé abandonà la majoria parlamentària i se'n va anar a l'oposició, reclamant una política més liberal; més avant concretaria els seus motius de discrepància, centrats en la política econòmica del govern, que elevava despeses i contribucions. La realitat era que els nuclis alfonsins i moderats, exclosos del poder provincial, evolucionaven per tal d'esdevenir alternativa al Cossi; el propi Polo ho especificà amb motiu de la discussió parlamentària sobre una acta corresponent a les legislatives parcials convocades al districte de Morella en 1877: ell havia protegit determinats personatges perquè temia «...que los elementos que habían figurado en la revolución fueran hasta cierto punto perseguidos...», però ara veia «...la exclusiva [sic] influencia de los que en la revolución habían figurado...» (i posà l'exemple de l'ajornament de la discussió de l'acta de diputat provincial de José Mas y Salvador per Vila-real). La quasi totalitat de les forces conservadores no cossieres, incloent els moderats d'Escrig i els alfonsins de Mas, maniobraven cap al camp sagastí, amb l'esperança d'esdevenir l'opció futura al domini del fabrisme i els seus aliats, que, segons ells, era protegit pel govern per «...organizar la política en un sentido que permita disponer siempre y caprichosamente de los distritos, o sólo atiende a razones de amistad o de compadrazgo...»⁵².

Qualsevol que fos la motivació governamental, el cas és que l'aliança cossiera esdevenia, poc a poc, la força hegemònica indiscutible a les comarques septentrionals del País i, dintre d'ella, el paper de *Pantorrilles* en els negocis electorals resultava crucial. Ja hem comentat el cas de les legislatives parcials de Nules en 1876. En els anys següents, altres convocatòries demostrarien la força del Cossi. L'elecció de senadors de 1877 determinà la proclamació del propi duc de Tetuán i del ben col·locat Emilio Sancho⁵³. Més tard, al districte de Morella, un *cunero* tetuanista derrotà el metge Juan Vilanova, candidat del país. Les parcials d'Albocàsser, en 1878, tingueren idèntic resultat; l'apoteosi cossiera serien les eleccions a Corts de 1879 on, contra el govern de Martínez Campos, Fabra i els seus aliats retingueren la totalitat dels districtes provincials⁵⁴. *La Alborada* descrivia la situació:

*Dado el estado a que ha llegado la política en nuestra provincia, el que quiera representar algún distrito, obtener algún nombramiento, alcanzar alguna resolución dimanante del gobierno, es preciso que antes cuente con la aquiescencia y la recomendación del duque; y quien pretenda cosas de menor importancia, dependientes de las oficinas de esta capital, en especial en el ramo de quintas, forzoso se dirija al auxiliar de aquel... Nuestra provincia es el feudo político de un señor duque*⁵⁵.

El paper fonamental de *Pantorrilles* en les relacions amb el poder polític central, mitjançant Tetuán, li conferia alhora la supremacia dins el complex d'aliances que hem anomenat «primer Cossi».

Aquests esdeveniments polítics tenien lloc per damunt d'una conjuntura complexa. D'una banda, la guerra carlina havia acabat, encara que l'estat de guerra no fou derogat fins gener de 1877. Els partidaris del Pretendent, desorientats, no actuaren políticament d'una forma unànim; alguns d'ells, com els morellans, s'acostaren al moderantisme, sense poder evitar successives derro-

52. «La nueva actitud política del señor Polo», *D. Cs.* 344, 9/6/77, pàg. 1; «Manifestación del señor Polo de Bernabé», *Alb.* 166, 14/2/78, pàg. 1; «Discurso del señor Polo de Bernabé», *Alb.* 191, 16/4/78, pàgs. 1 i 2.

53. *D. Cs.* 292, 6/4/77, pàg. 2, i *Alb.* 15, 6/4/77, pàg. 2.

54. «El cunerismo», *Alb.* 45, 15/6/77, pàgs. 1-2; *Alb.* 206, 4/4/78, pàg. 1; «Adelante, siempre adelante», *Alb.* 209, 7/4/78, pàg. 1. Sobre les legislatives de 1879 (i sobre els altres comicis d'aquesta naturalesa), vegeu E. PÉREZ ARRIBAS: *Políticos i cacics a Castelló*, València, IVEI, 1988.

55. «Los nuevos feudos», *Alb.* 51, 29/6/77, pàgs. 1-2.

tes electorals⁵⁶. La fi del conflicte bèl·lic no va suposar, tanmateix, una millora en les condicions de l'activitat administrativa, malgrat la insistència del *Diario de Castellón*:

...es necesario en primer término una buena administración... abogaremos sin cesar porque se restablezca el orden en la administración municipal, y desaparezca la perturbación que, por causas de todos conocidas, existe aún en el estado económico de los pueblos.

Les protestes contra la corrupció es succeïen⁵⁷.

I l'administració funcionava mal en un moment dramàtic. En efecte, els anys finals de la dècada dels setanta del segle passat no es caracteritzaren, a les nostres terres, per la seua prosperitat. Excepte les notícies sobre la reanimació de l'activitat exportadora de taronja i alça de preus d'aquest producte⁵⁸, la resta de la informació econòmica de la premsa local és més que pessimista. Els efectes de la crisi començaren a evidenciar-se en 1876:

...los contribuyentes, después del saqueo carlista del que fueron víctimas, han visto destruidas en flor las cosechas de vino por las últimas heladas, y tienen ahora seriamente amenazada la del trigo, a causa de la pertinaz sequía que produce ya su fatales efectos en los pueblos de la sierra.

Com un símptoma més, els deutes per vendes i rendes dels béns nacionals augmentaren en la província des de les 149.022'67 pessetes en 15 de maig de 1874 a 766.239'50 el 31 de març de 1876⁵⁹.

L'any 1878 fou veritablement negre. La sequera agreujà les ja dures condicions de vida del camperolat i aparegueren l'emigració, la mendicitat i l'espectre pur i simple de la fam. Els testimoniatges són esfereïdors: la Diputació, per exemple, acordà la reducció a un sol col·legi electoral de tot el municipi de l'Alcora

...a causa de que habiendo disminuido excesivamente aquel vecindario para ir en busca de alimento para sus familias más de setecientos a países extranjeros, ha venido a quedar reducida la población a unos ochocientos vecinos...⁶⁰

El corresponsal a Morella del *Diario de Castellón* denunciava:

Es tal la miseria que reina en casi todos los pueblos de este distrito judicial que diariamente se ven familias enteras que acosadas por el hambre abandonan sus hogares, dedicándose los ancianos, mugeres [sic] y niños a implorar la caridad pública, emigrando a remotos países los que por su edad y condiciones físicas pueden sobrellevar las fatigas de un largo viaje⁶¹

L'èxode rural s'advertia a simple vista:

Ya comienza la emigración de los pueblos a las ciudades. No hay trabajo para los jornaleros y los precios de los artículos de necesidad son elevados; no hay quien de al prestado, y la miseria y el hambre es mayor cada día. Así sucede que los padres si no encuentran aquí trabajo emigran, y los hijos vagan por los mercados e inmediaciones de cuarteles, esperando el rancho sobrante, y por la noche se recojen [sic] donde pueden⁶².

I a la pròpia ciutat de Castelló:

Cada día es mayor la necesidad que en esta capital se advierte. Los propietarios no pueden pagar al fisco ni socorrer como desearían todas las necesidades; y si esto sigue, el día menos pensado los mendigos, que recorren a bandadas nuestras calles, acabarán por caerse en la vía pública muertos por el hambre⁶³.

56. D. Cs. 241, 4/2/77, pàg. 2; D. Cs. 50, 14/6/76, i 376, 18/7/77, pàg. 1.

57. D. Cs. 1, 15/4/76, pàgs. 1-2; Merc. 3.736, 3/9/77, pàg. 2.

58. D. Cs. 9, 26/4/76, i 14, 2/5/76.

59. D. Cs. 14, 2/5/76, pàg. 2, i 3/2/77, pàg. 2; en el mateix període, la província de València havia baixat de 350.851'09 ptes. a 318.050'54, i *Diario de Castellón* atribuïa el nivell d'endeutament castellonenc a «la ruina de los pueblos por la guerra civil».

60. ACP Ex. 13/3/78 i Ex. 11/9/78; la localitat, que en 1860 comptava 5.856 habitants, s'havia quedat en 3.026 segons el padró extraordinari de 1877.

61. D. Cs. 658, 27/6/78, pàg. 2.

62. D. Cs. 769, 8/11/78, pàg. 2.

63. Alb. 160, 7/2/78, pàg. 2.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

La sequera s'aguditzà a l'estiu i les collites es perderen (a la Vall d'Uixò sols es va salvar la tercera part de la de figues, l'1% de la de garrofes i es va perdre per complet la de l'oliva). En moltes localitats l'aigua fou racionada. Les pedregades empitjoraren la situació a Benicarló, posant els llauradors en perill de sofrir desnonaments, venint «... a aumentar el número de jornaleros *sin jornal*, para hacer más apurada la situación de todos»: «... la clase pudiente no tiene ahorros, la mediana vive del préstamo y la jornalera carece de lo preciso para atender a las primeras necesidades de la vida». La crisi no afectava sols l'agricultura: a Vinaròs, la paralització del comerç i les dificultats del cabotatge provocaren l'atur de més de cinc-cents jornalers del port. La Comissió Provincial contestà a la Diputació de Santander, que li demanava certa subvenció, que li era impossible per

...estar sumamente pobre esta provincia a consecuencia de la sequía que sufre por lo que su habitantes emigran en gran número viéndose algunos precisados a sustentarse con yerbas sin que a la Diputación le sea dado atender al remedio de tales desgracias.

Per una vegada, els diputats s'ajustaven a la realitat; el corresponsal de Morella insistia:

Es espantosa la situación porque están atravesando algunos pueblos de estas empinadas montañas... donde anidan un crecido número de honrados labradores y jornaleros que se alimentan con alfalfa y salvado [sic] cocido.

«Multitud de jornaleros de la capital vense en la necesidad, para atender a su sustento, de hervir forraje de difícil digestión», i en altres llocs de la província, com a Costur, es repetia la dieta. En certa forma, eren privilegiats: les prediccions de *La Alborada* s'acompliren i els indigents perdien el sentit, a causa de la inanició, pels carrers de Castelló. A Cortes de Arenoso començà a morir gent de fam⁶⁵.

La misèria prompte es traduí en reaccions polítiques. Les descripcions comportaven sovint elements de crítica a la política governamental —sobretot pel que fa a fiscalitat—, com el: «¡Bonito han dejado el país los conservadores!» del corresponsal morellà del *Diario de Castellón*: «...como los representantes de esta provincia no consigan del gobierno emplear brazos en las carreteras del Estado...». Aquesta preocupació per la situació del sectors econòmicament més febles i per la possibilitat d'alteracions de l'ordre públic conduïa sempre a la petició d'intervenció estatal, posada la insuficiència de recursos municipals i provincials⁶⁶. *La Alborada*, tanmateix, apuntava més prop i contraposava l'espectacle dels pobres captant per Castelló als dotze mil rals malbarats «... para la comisión que a divertirse ha ido a Madrid [amb motiu de les noces reials]. ¡¡Pobre provincia!! ¡¡Pobre país!!⁶⁷.

La veritat és que l'actuació de les institucions locals no va ser excessivament llúida. La Diputació es limità a informar favorablement reduccions de la quota de l'impost de consums, concessions de moratòries en el pagament de les contribucions, etc.⁶⁸. També l'ajuntament de Castelló i la *Liga de Contribuyentes* s'oposaren al previst augment de la quota de la ciutat⁶⁹. Les iniciatives més importants, però, van tenir per escenari Madrid; els diputats de les tres províncies valencianes, Múrcia i Almeria demanaren obres públiques, rebaixa dels consums, moratòria de contribucions i altres mesures per pal·liar els efectes de la sequera. El més important fou, tanmateix, la presenta-

64. D. Cs. 604, 21/4/78, pàg. 2, 658, 27/6/78, pàg. 2, 709, 29/8/78, pàg. 1, 720, 11/9/78, pàg. 2; D. Cs. 813, 1/1/79, pàg. 3.

65. ACP Ex. 8/5/78; D. Cs. 709, 29/8/78, pàgs. 2 i 3; «¡¡El hambre!!!», Alb. 214, 14/3/78, pàgs. 1-2; Alb. 160, 7/2/78, pàg. 2; D. Cs. 604, 21/4/78, pàg. 2.

66. D. Cs. 604, 21/4/78, pàg. 2, i 658, 27/6/78, pàg. 2; D. Cs. 589, 3/4/78, pàg. 1, i 600, 16/4/78, pàg. 1.

67. Alb. 160, 7/2/78, pàg. 2.

68. ACP Ex. 11/9/78, Ex. 31/3/79 i Ex. 6/8/79.

69. D. Cs. 324, 16/5/77, pàg. 1, i 300, 23/5/77, pàg. 1.

ció per Polo de Bernabé d'una proposició per obtenir la condona dels consums de l'any econòmic 1874/75 als ajuntaments de la província. La llei del 20 de juliol de 1877 recollia aquesta proposta del diputat castellanenc, però la seua aplicació provocà més d'un problema; L'Administració Econòmica provincial es va negar a reconèixer les quantitats lliurades a compte pels ajuntaments, obligant a intervenir la Comissió Provincial. Després d'algunes resistències, el Ministeri de Governació obligà la delegació provincial a respectar el contingut de la llei⁷⁰.

La crisi econòmica no va suscitar respostes polítiques radicals. La pròpia oposició n'era conscient; amb motiu d'una elecció parcial de diputat a Corts del districte d'Albocàsser, en 1878, *La Alborada* escrivia:

*Sabemos que el país en que va a tener lugar esta elección se encuentra sumido en la más espantosa miseria, situación la menos a propósito para actos de energía e independencia política*⁷¹.

Allò que sí es va produir fou un clima d'inestabilitat social, amb freqüents manifestacions del descontent popular: des del bandolerisme atribuït a les restes del carlisme combatent i els motins contra l'impost de consums (a Benicarló en 1876, a Morella en 1878, a Betxí, la Vall d'Uixò, Nules, Sogorb, etc., l'any següent) a la vaga d'espardenyers a Castelló en 1877 o l'alçament d'una partida republicana en Alcalà de Xivert, en 1880⁷².

Res de tot açò, però, no alterà l'ininterromput domini polític del Cossi fins començaments de la dècada següent.

2.2. L'hègemonia del «primer Cossi»

La derrota definitiva dels moderats en les eleccions provincials de 1877 obrí un període d'absoluta primacia de l'aliança que hem batejat amb el nom de "primer Cossi". Així ho demostra la trajectòria posterior de la Diputació.

Marginat Mas, i reduïda la presència dels partidaris d'Escrig, el domini del fabrisme i els seus socis no comptà amb una oposició eficaç. El possibilista Juan es va limitar a votar en contra del pressupost aprovat per festejar el matrimoni del rei, però la seua tasca teòricament opositora acabà allí. La crítica a la gestió de la corporació quedà en mans de la premsa, i en concret de *La Alborada* —moderada en principi i republicana en la seua segona època—, ja que *Diario de Castellón* era, en la pràctica, l'òrgan de la pròpia Diputació (molts dels seus redactors hi treballaven i, per molt que ho desmentissen periodistes i diputats, sembla que gaudia de certes prerrogatives a l'hora d'informar sobre l'administració provincial)⁷³.

El periòdic moderat mampregué una intermitent campanya contra la Diputació cossiera, que incloïa denúncies de les activitats del personal, de la inassistència d'un membre de la Comissió Provincial a les seues sessions, o de la inactivitat de les institucions provincials davant el perill de la fil·loxera⁷⁴. En novembre de 1877 no es celebrà una sessió extraordinària de la corporació, i ni es va tornar a convocar ni els absents foren sancionats; *La Alborada* s'indignà amb Bigné, governador civil interí, i recordà els greus assumptes pendents: l'aplicació de la llei que condonava

70. D. Cs. 595, 1054/78, pàgs. 1-2. D. Cs. 344, 96/6/77, pàg. 1; «Situación de los ayuntamientos», D. Cs. 436, 29/9/77, pàg. 1; «La Administración Económica», D. Cs. 454, 20/10/77, pàg. 1; «Una orden de la dirección de impuestos», D. Cs. 466, 4/11/77, pàg. 1; «Una real orden importante», D. Cs. 495, 8/12/77, pàg. 1.

71. Alb. 206, 4/4/78, pàg. 1.

72. Bandolerisme, D. Cs. 34, 25/5/76; sobre Benicarló, D. Cs. 75, 15/7/76, pàg. 2, «La huelga de Benicarló», D. Cs. 97, 11/8/76, i 139, 1/10/76, pàg. 1, i D. Cs. 151, 15/10/76, pàg. 1; Morella, Alb., 2.ª època, 13, 27/10/78, pàgs. 2-3; la resta, Merc. 3.736, 3/9/79, pàg. 2. Espardenyers, a D. Cs. 505, 21/12/77, pàg. 2; Alcalà, Prov. 20, 12/9/80, pàg. 2.

73. A. Dip. 13/1/78; D. Cs. 524, 15/1/78, pàg. 1; D. Cs. 543, 7/2/78, pàg. 1, i Alb. 142, 16/1/78, pàg. 2.

74. «Recuerdos», Alb. 40, 3/6/77, pàgs. 1-2; 106, 7/11/77, pàg. 3; Alb. 2.ª èp. 4, 25/8/78, pàg. 2.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

els consums de 1874/75, les queixes contra les comissions d'apremis que agreujaven la situació econòmica dels pobles, la resolució dels expedients de les actes l'aprovació de les quals havia estat ajornada i, per fi, la necessitat de pal·liar els efectes de la crisi econòmica:

Hay que empezar alguna obra de utilidad pública, o emprender la construcción de algunas carreteras con el objeto de proporcionar trabajo y dar jornales a centenares de familias... es preciso, en una palabra, que cese esa apatía y esa indiferencia que tan censurables son en toda corporación provincial.

El periòdic exigia responsabilitats «... y hasta apelariamos a decretar una suspensión, que si bien dolorosa, llevaría el sello de la imparcialidad, de la rectitud y de la justicia»⁷⁵. Domingo Calvo, sota el pseudònim *Saul Caoverg*, fou encara més dur:

Hay una corporación principalmente constituida para el desarrollo de nuestros intereses morales y materiales, especie de centinela avanzado en cuyas manos está la mejora y el bienestar de la provincia, tal es la diputación provincial. Ella tiene olvidadas nuestras carreteras, de las que ni ha construido ninguna, ni ha formado aún el plan, existiendo tan sólo la de Nules a Villavieja, que tiene cuatro kilómetros, y la de esta capital al Grao, que tiene tres y medio; carreteras que están construidas desde el año 1865...

¿Recordaremos el estado de los establecimientos benéficos?

¿Haremos mención del instituto?

¿Declararemos que no se pensiona a ningún joven de talento y escaso de recursos para que pueda dedicarse a estudios superiores?

¿Que no se protegen las letras, las ciencias y las artes?

*... la diputación, más política que administrativa, duerme sobre los laureles de una elección donde todos los diputados se presentaron como candidatos oficiales, a pesar de su procedencia republicana unos, anti-borbónica otros y revolucionaria todos. Que después muchos de ellos fueron elegidos por distritos **esencialmente** carlistas, y votados por los amigos de Cucala; lo que no obsta para que se digan aun liberales. Y que en la confusión, en el caos y embrollo político, en que unas pocas entidades lo meten todo a barato, tratan de regenerar la provincia por el procedimiento de volcar la sociedad colocando a un labriego al frente de la dirección político-administrativa. Este absurdo, esta herejía [sic] política no podía menos que dar sus lógicos resultados, y viene a corroborar la opinión que tenemos formada de una provincia que tiene la desgracia de tolerar un caciquismo que no le dará por cierto días de libertad ni de gloria»⁷⁶.*

Més tard les crítiques es van centrar en temes pressupostaris. La Diputació tenia prevista una quantitat destinada a pagar el descompte que l'Administració Econòmica exigia a tots els funcionaris. La premsa d'oposició considerava que aquest pagament per la corporació del descompte corresponent al seu personal —inclosos els membres de la Comissió Provincial— era una forma dissimulada d'augmentar els sous en època de crisi, una violació de la llei —perquè es destinaven fons a objectius diferents als marcats— i un prova de favoritisme —tothom pagava impostos, excepte el personal de la Diputació—:

...podemos recomendar a los pueblos la reelección de unos diputados que con tanta eficacia y con tanto celo miran por sus propios intereses, por más que se olviden con tanta facilidad y con tanta ligereza de los de sus representados.

Aquesta partida, amb tot, fou una de les suprimides quan la superioritat ordenà a la Diputació la reducció de les despeses per disminuir el dèficit dels pressupostos. *La Alborada*, ja en mans dels republicans, observà que el *Diario de Castellón* «...nada nos dice de tan trascendental acontecimiento para esta esquilhada provincia...», tot i que alguns dels seus redactors haurien de sofrir l'eliminació del pagament del descompte⁷⁷.

La força de l'oposició, tanmateix, era nul·la. Al si de la Diputació aquestes crítiques no tenien cap ressó. La manca d'oponents reals fou, potser, una de les causes que originaren les pri-

75. *Alb.* 114, 15/11/77, pàg. 1.

76. «En decadencia», *Alb.* 118, 5/12/77, pàg. 1.

77. «Abusos inocentes. I», *Alb.* 174, 23/2/78, pàg. 1 i «Abusos inocentes. II», *Alb.* 175, 24/2/78, pàg. 1; *Alb.* 2.ª èp. 2, 11/8/78, pàg. 3.

meres disputes entre els propis cossiers. Entre els conservadors castellonencs, per a ser exactes. El ja citat nomenament de José Bigné, vicepresident de la Comissió Provincial, com a governador civil interí «...ha causado una escisión tan profunda en las filas de sus partidarios que amenaza con un cisma». Ignorem les causes del conflicte, però sí sabem que els descontents s'agruparen al voltant de Vicente Ruiz Vila, el president de la corporació provincial. Aquest és un personatge central en la política castellonenca, encara que la seua significació i pes real ens siguen difícils d'avaluar. Combatent «las exageraciones del progresismo» entrà, tanmateix, a la junta revolucionària de 1868, que presidia el seu sogre Antonio Caruana; defensor de la unitat religiosa, fou diputat ministerial d'un govern que propugnava la llibertat de cultes; de ser partidari de la candidatura d'Espartero a la corona passà a l'amadeïsmes; alcalde de Castelló després de la revolta cantonal, amb la Restauració esdevingué canovista. «Es el Sr. Ruiz de ideas atrasadas por su carácter, por su temperamento y hasta por derecho hereditario»⁷⁸. Pel contrari, Bigné

...representa aficiones políticas más avanzadas dentro del cúmulo de sus partidarios, y es en la actualidad el jefe de pelea que se ha nombrado para combatir la parcialidad que sintetiza el Sr. Ruiz. Joven aprovechado el primero, cuenta con influencias, simpatías y afectos que el segundo va perdiendo...

La sang no arribà al riu, però els rumors són el primer símptoma que el joc d'aliances i relacions que en aquell moment —i sense discussió— dominava les institucions provincials contenia al seu si elements de tensió i possible disgregació. Els problemes continuarien, però el trencament trigaria molt a arribar.

2.3. Les eleccions provincials de 1878

Poc més d'un any després de les primeres eleccions provincials es va procedir a la renovació per meitat de la corporació. A l'efecte, foren sortejats els districtes on es celebrarien nous comicis (Castelló; Ares; Onda i Nules; Alcalà, Sant Mateu i Cervera; Altura i Castellnovo; Càlig; Viver, Jérica i Puebla de Arenoso; Albocàsser)⁸⁰.

La nova consulta electoral suscità poc entusiasme a les comarques, i menys encara a la capital. Els republicans es pronunciaren pel retraïment:

*...desde estos lúgubres tugurios de la maldición y del anatema, contemplaremos como la pléyade saguntina reñirá descomunal batalla en el vacío más absoluto. Admiraremos como los barrenderos municipales, los alguaciles, los mangueros, los enterradores y el **ejecutor de la justicia**, entre otras **capacidades**, llevarán a la representación provincial a los hombres que tuvieron la incomparable ventura de cobijarse bajo los algarrobos de Sagunto.*

La resta de les oposicions tampoc no es va mostrar massa activa, a excepció dels moderats d'Escrig, passats ara al constitucionalisme («¡Será cosa de ver los liberales de Segorbe y de Viver capitaneados por el señor Escrig!»), que presentaren batalla en Altura, Castellnovo, Jérica i Viver. Sols en aquests dos districtes hi hagué vertadera lluita: al primer, el ministerial Germán Monleón s'imposà per estreta diferència a un candidat d'oposició. A Viver, la batalla presentava trets contradictoris; Vicente Fornas, constitucional i antic «implacable» enemic d'Escrig, era ajudat per aquest a derrotar l'anterior diputat pel districte, Manuel Mínguez, fins feia poc «representante político y personal en el distrito de Viver del mismo Escrig, [ara] combatido por este y sus amigos». Fora d'aquesta zona, sols Antonio del Pozo, dirigent constitucional castellonenc, fracassà en Albocàs-

78. Vicente Ruiz Vila era un gran propietari emparentat amb alguns importants polítics castellonencs —entre ells, el seu nebot Julián Ruiz, el dirigent possibilista—; promogué la construcció del port de Castelló.

79. «Los celos del oficio», *Alb.* 109, 14/11/77, pàg. 1.

80. A. Dip. 1/5/78; D. Cs. 612, 2/5/78, pàg. 1.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

ser davant Manuel Meliá, el cacic del districte; igual sort va córrer Ramón Matutano, derrotat al seu districte de Sant Mateu per Antonio Delago⁸¹.

Plantejades d'aquesta manera les coses, els resultats no van ser cap sorpresa. Els fabristes repetiren triomf (els dos nebots de *Pantorrilles*, Hipólito Fabra, per Càlig, i Leonardo Martí, per Castellnovo; Teodoro Tena per Ares, Delago per Sant Mateu) i els seus aliats també obtingueren actes (Meliá la d'Albocàsser, Salvador Soriano la d'Altura, Monleón la de Jérica, Creixach la de Nules, Bigné la d'Onda i Borgoñón la de Puebla de Arenoso).

L'únic candidat de l'oposició constitucional que aconseguí triomfar fou Vicente Fornas Gómez, per Viver. Un possibilista —nebot de Ruiz Vila—, Julián Ruiz Vicent, obtingué representació per Alcalà, però la seua candidatura, *cunera* i triomfant sense oponent, ha de ser considerada favorable als fabristes: al tercer col·legi d'Alcalà presidia la mesa «...el gran electorero y corresponsal de quintas del célebre D. Victorino»; al primer districte la crònica de la votació fou aquesta:

*...primer día, 23 votos a don J. Ruiz. —Segundo día, 9 votantes; papeletas salidas de la urna, 81. — Tercer día, 13 votantes; papeletas salidas de la urna, 53. — Total, 45 electores votantes convertidos en 157 votos*⁸².

A la ciutat de Castelló la tònica fou semblant. Els republicans de González Chermá apostaren per «... el más COMPLETO RETRAIMIENTO...», per protestar contra un govern que els mantenia en la il·legalitat i impossibilitava l'ús del nom propi del grup, «no queriendo además hacernos solidarios con nuestra presencia de cuanto efectua el caciquismo que nos devora...»; pesava en l'ànim dels demòcrates l'alteració del cens, les irregularitats comeses a les darreres municipals i també a les primeres provincials, en les quals, després d'haver guanyat les meses, van haver de retirar-se «... ante la amenaza constante de los agentes del orden público». «Allá se las compongan» era el resum de la seua postura.

Els constitucionals, tanmateix, intentaren presentar candidat i es parlà de José Viciano, el president del comitè. Malgrat l'advertència dels republicans, els sagastins mantingueren la seua participació. I en aquell moment els cossieros tragueren de la mànega la candidatura de Felipe Guimerá Rocafort, un correligionari dels presumptes opositors: «...el *cosi* (los canovistas) les ha *conquistado*, poniéndoles en frente para dividirles otro candidato *constitucional*». Guimerá fou recolzat per tots els elements oficials i els sagastins acabaren retirant Viciano⁸³.

*...declaraciones de **fiera independencia** hasta el extremo [sic] de que en un momento de alucinación se acordó presentar candidatos en las próximas elecciones por cuenta propia, y publicar un manifiesto retando a los ministeriales a la lucha.*

Pantorrilles s'indignà —donava suport al castelarista Julián Ruiz en Alcalà— i, segons *La Alborada* republicana, pontificà:

...yo os absuelvo con la condición de que Juan no se presentará candidato ni el manifiesto se publicará y entonces y sólo entonces comeréis nuestro pan, beberéis nuestro vino y cobraréis nuestra nómina.

També segons el periòdic demòcrata, sols quatre personatges s'oposaren a la retirada de la candidatura, la qual cosa demostrava que l'única política dels possibilistes era

*... guardar alguna influencia en altas regiones por lo que pueda ocurrir el día de mañana, conservando a todo trance el **turrón provincial** aunque sea necesario para esto sacrificar creencias y hasta negar su nombre.*

81. «Las elecciones provinciales», *Alb.* 2.ª època, 4, 25/8/78, pàg. 1; *D. Cs.* 708, 28/8/78, pàgs. 2; 714, 4/9/78, pàgs. 2, i 720, 11/9/78, pàg. 2.

82. *D. Cs.* 727, 19/9/78, pàg. 2, i *Alb.* 2.ª època, 7, 15/9/78, pàgs. 2-3.

83. «Un consejo», *Alb.* 2.ª època, 6, 8/9/78, pàg. 1; *Alb.* 4, 25/8/78, pàg. 3; *D. Cs.* 707, 27/8/78, pàg. 2; *Alb.* 5, 1/9/78, pàgs. 2 i 3; *D. Cs.* 715, 5/9/78, pàg. 2.

A l'hora de la veritat destacats castelaristes, com José Pachés i Manuel Masip —funcionaris de la Diputació i redactors del *Diario de Castellón*— o el propi Julián Ruiz, acabaren votant Guimerá («¿Estos señores son demócratas?»). Ni tan sols el suport possibilista assegurà una votació digna per al candidat ministerial, que fou elegit sense oposició per 138 escassos vots⁸⁴.

El poc interès despertat per l'elecció fou segurament el factor que explica que les actes foren aprovades sense problemes —tot i que a Sant Mateu i a Viver es produïren «hechos graves y punibles», però que la Diputació no considerà greus a l'hora d'invalidar els resultats⁸⁵.

Allò que excità les passions fou, però, la constitució de la nova Comissió Provincial:

Terminadas las elecciones provinciales sin ninguna coacción, con entera libertad y hasta sin estorbos para los elementos canovistas de nuestra provincia, entra de lleno la cuestión primordial, la de cojer [sic] la breva de los doce mil del pico. Corrientes contrarias se precipitan en esta agrupación, y nos parece se acentuarán mucho más.

El dia de Tots Sants de 1878 es reuniren els caps cossieros, presidits per Victorino Fabra. José Bigné Mateu (el pare de Bigné Simón) i Ruiz Vila feren qüestió personal de l'entrada en la Comissió d'Antonio Delago i Julián Ruiz. Calia, doncs, sacrificar algun dels membres de l'anterior Comissió. El problema era greu, perquè no es podia excloure Rafels —segons *La Alborada*, perquè les 3.000 pessetes del sou dels membres d'aquell organisme eren l'argument principal que l'havia dut a abandonar Polo i Escrig; en realitat, Rafels controlava el districte de Vinaròs, peça clau en l'arquitectura del primer Cossi—, ni Vicente Meliá —protegit per son oncle Manuel Meliá (a) *Figamadura*, «el teniente de Júpiter Pantorrilles» i senyor del districte d'Albocàsser—. Tampoc Antonio Oliver no era substituïble, puix «... pertenece a una familia de las más influyentes dentro del cossi...» i ningú no s'atrevia a dir-li-ho. L'enfrontament fou tan dur que el propi Fabra s'oferí a renunciar⁸⁶.

En la sessió constituent de la Diputació, Mas y Salvador (que, per fi, havia vist aprovada la seua acta de 1877) intentà aprofundir en les divisions conservadores, presentant com a propis els candidats a la Comissió dels adversaris circumstancials de Fabra; el Cossi reaccionà i l'organisme permanent quedà compost pels mateixos elements de l'anterior: V. Fabra Gil, Bigné Simón —que seria elegit vicepresident—, José Rafels, Antonio Oliver i V. Meliá. L'opció de Julián Ruiz, per tant, quedava desestimada⁸⁷; a canvi, hom li atorgà una de les secretaries de la corporació provincial —junt amb Hipólito Fabra—, però el colp rebut per Ruiz Vila —malgrat que fou elegit de nou president de la Diputació— no va passar desapercebut per a ningú⁸⁸.

La nova Diputació, doncs, quedà constituïda sense canvis apreciables respecte a l'anterior, amb una semblant correlació de forces i amb la mateixa inexistència d'una oposició eficaç. L'única actuació profitosa dels anticossieros —és a dir, de Mas— fou la sentència de l'Audiència de València que, a recurs del propi Mas, anul·lava l'elecció de Vicente Sanchis Almela pel districte de Cervera, basada en la incapacitat de Sanchis per a ser elegible, ja que no era elector en la província. El comici parcial, celebrat el 31 de gener-3 de febrer de 1879, fou tornat a guanyar per Sanchis; Mas protestà de nou i la Diputació, adduint un certificat de l'electe com a inscrit en el cens d'electors de Vila-real, aprovà l'acta⁸⁹.

84. *Alb.* 5, 1/9/78, pàgs. 2 i 3, 6, 8/9/78, pàgs. 1 i 7, 15/9/78, pàg. 2; *D. Cs.* 720, 11/9/78, pàg. 2.

85. *A. Dip.* 4/11/78.

86. *Alb.* 7, 15/9/78, pàg. 2; 10, 6/10/78, pàgs. 2 i 3; 12, 20/10/78, pàgs. 2 i 14, 3/11/78, pàg. 3.

87. *A. Dip.* 4/11/78; i *Alb.* 17, 24/11/78, pàg. 3.

88. *A. Dip.* 2 i 4/11/78; *Alb.* 15, 10/11/78, pàg. 3.

89. *A. Dip.* 28/2/79 i 30/2/79; *Alb.* 33, 9/3/79, pàg. 1.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

I, també com en la corporació anterior, les tensions dintre l'aliança governant passaren al primer pla de l'escena política. En juliol de 1880 començaren els rumors sobre la pressumpta dimissió de Bigné, vicepresident de la Comissió, i el seu pas a la carrera judicial:

¿Es que el señor Bigné quiere curarse en salud? Nos parece que don José ve claro.

En efecte, José Bigné fou nomenat jutge de primera instància d'Albocàsser i abandonà el seu càrrec a la Diputació⁹⁰.

Per què dimitia el fins aleshores preferit del Cossi? Anteriorment s'havia parlat de friccions amb un altre diputat, sobre certs assumptes del partit d'Albocàsser. També s'insinuava la seua antipatia envers Domingo Calvo, l'antic redactor de *La Alborada* moderada que, recompensat amb un càrrec a la Diputació, havia esdevingut director de *La Provincia* fabrista. Aquest diari desmentia tots els rumors, especialment aquells que feien referència a la suposada discrepància entre Bigné i *Pantorrilles* —hom arribà a parlar de la retirada d'aquest de l'activitat política—, i assegurà que el nou jutge continuava formant part «...de la direcció política del partido liberal-conservador de la provincia»⁹¹.

La marxa de Bigné deixà obert el problema de la seua substitució a la vicepresidència de la Comissió. S'apuntava Julián Ruiz, però, malgrat els nous esforços de Ruiz Vila, era un diputat teòricament antidinàstic, i tothom pensava que el càrrec recauria en un personatge de major tradició cossiera. Rafels, com a membre de major edat, presidí interinament la Comissió i la situació continuà igual durant tot el mandat d'aquella Diputació⁹². Aparentment, l'incident s'havia resolt sense problemes excessius, però era un senyal més de la progressiva separació dels polítics conservadors castellonencs respecte dels tetuanistes.

2.4. *Calma abans de la tempesta*

El primer Cossi, però, enfrontà la renovació bianual de la Diputació amb tranquil·litat. La lluita fou virulenta al districte de Benicarló, on l'alcalde cossiero donà suport a Melchor Coll contra la candidatura de l'altra branca conservadora local, la dels White, que, malgrat vèncer a Benicarló, perderen l'elecció del districte pels 230 vots que l'alcalde de Peníscola aconseguí per a Coll —tot el cens local, és clar—⁹³. També l'Alcora, població hostil a Fabra dins del seu districte de Lluçena, va ser escenari de lluita: el cap dels antics moderats, Cristóbal Aicart, combaté la candidatura d'Àngel Grangel, l'aliat de *Pantorrilles*; aquest adoptà una postura de sospitosa neutralitat, però Grangel, àmpliament derrotat a l'Alcora, va guanyar l'elecció gràcies als vots dels pobles de la rodalia, la qual cosa indica que Fabra havia optat en l'últim moment per donar suport a Grangel⁹⁴.

La resta dels districtes no constituïren problema per al Cossi. A Vila-real es retragué fins i tot la fracció Mas, deixant Hipólito Fabra sense oposició després de la retirada d'una pressumpta candidatura carlina. El nebot del cacic fou elegit sense problemes, amb el suport d'una fracció carlina i dels possibilistes de Llorens Bellés. A Vinaròs, per exemple, encara hi hagué més facilitats:

*El diputado provincial nato desde algunos años lo es D. José Rafels, propietario, hijo de esta ciudad. Perteneció a la comisión permanente de la provincia y se le considera por estos vecinos reeligido [sic] para tal diputación*⁹⁵.

90. Cl. 10, 4/7/80, pàg. 1; ACP Ex. 28/8/80.

91. Cl. 14, 1/8/80, pàg. 2; Prov. 17, 2/9/80, pàg. 2; Cl. 19, 5/9/80, pàg. 3, i 21, 19/9/80, pàg. 2.

92. Cl. 18/8/80, pàgs. 2 i 3; ACP Ex. 28/8/80.

93. Cl. 14, 1/8/80, pàg. 3; 18, 29/8/80, pàg. 3; 19, 5/9/80, pàg. 3; 20, 12/9/80, pàg. 3, i 21, 19/9/80, pàg. 2.

94. Cl. 18, 29/8/80, pàgs. 2 i 3; 19, 5/9/80, pàg. 3; 20, 12/9/80, pàg. 3; Prov. 18, 5/9/80, pàg. 3, i 19, 9/9/80, pàg. 2. Aquests episodis de Benicarló i Alcora seran reconsiderats, des del punt de vista de la política local, a l'apartat III.

95. Cl. 19, 5/9/80, pàg. 3, i Prov. 18, 5/9/80, pàg. 3.

Així que, en definitiva, les eleccions foren tranquil·les; això fou interpretat per les oposicions com una mostra de rebuig cap al Cossi, i per aquest com una prova de la feblesa opositora, especialment dels constitucionals. A més dels indicats, aconseguiren acta el propi Victorino Fabra (Llucena), Ruiz Vila (Torreblanca), V. Meliá (Benassal), Oliver (Vilafamés), Serafín Pérez (Sogorb), Domingo Palos (Forcall), Francisco Piquer (Morella, acusat després de carlí) i Ramón Salvador (Villahermosa; un personatge que d'ara endavant es farà habitual a la Diputació —i futur cap dels silvelistes—). El possibilista Julián Ruiz fou reelegit per Alcalà, encara que el governador civil el presentà al ministre sota la pudorosa etiqueta d'«adicto»⁹⁶.

Les actes van ser aprovades, fins i tot la de Benicarló, molt protestada. Hipólito Fabra, acabat d'elegir per Vila-real, optà per aquesta plaça i renuncià a l'acta de Càlig, que havia guanyat en 1878. Amb aquesta vacant i la produïda en Onda per la dimissió de Bigné es convocaren eleccions parcials⁹⁷. La renovació dels càrrecs de la Diputació es va fer amb normalitat: Ruiz Vila continuà a la presidència, Serafín Pérez fou vicepresident i A. Delago i S. Soriano secretaris. Com de costum, el major problema es presentà en la composició de la Comissió Provincial: la premsa pronosticà que hi serien Rafels («Este es de Vinaroz y por lo tanto una legítima esperanza para la construcción de un puerto en nuestra rada»), V. Meliá, A. Delago, Hipólito Fabra («Agencia general de amillaramientos, sucursal de quintas, contratista y diplomático») i un altre element vinculat a *Pantorrilles* (a la fi es tractà de Leonardo Martí Padilla, un nebot de la dona de V. Fabra, fill d'un notari radicat a Castelló). La preponderància dels fabristes al màxim òrgan del poder provincial era evident i creixia, i allò no va deixar de provocar reaccions: a l'hora de votar les ternes per constituir la Comissió, Ruiz Vila pretextà «obligaciones perentorias» i abandonà el saló (el seu nebot tornava a ser exclós), i Julián Ruiz i Ángel Grangel, dos dels postergats, demanaren que no se'ls inclogués ni en els primers llocs de les ternes de membres suplents⁹⁸.

En desembre d'aquell any es celebraren les parcials anunciades, i van seure a la cambra provincial Manuel Bartrina Royo, el cacic de Nules, representant Onda, i Dionisio Hernández Salvia, un altre estret client de Fabra, per Càlig⁹⁹. La vida d'aquella diputació, però, no seria tan tranquil·la com la de les anteriors. Els esdeveniments de la política estatal i la pròpia evolució de l'espectre polític provincial anaven a canviar substancialment el panorama.

3. El trencament del «primer Cossi» (1881-1884): l'alternança política en la pràctica.

3.1. Alternança de poder?

L'arribada de Sagasta al poder, en febrer de 1881, generà expectatives de rellevament en la direcció política. En molts pobles del nord del País Valencià hi hagué manifestacions populars celebrant la que creien immediata caiguda del Cossi: en Almassora l'alcalde prohibí les músiques, i a Sogorb tocaren l'*Himno de Riego*, prohibit pel batlle cossiero¹⁰⁰.

Els candidats al desplaçament del tetuanisme i els seus aliats eren els constitucionals, el partit de Sagasta a les nostres terres. El constitucionalisme castellanenc havia arrossegat una vida lànguida des que el *pronunciamiento* saguntí havia expulsat els seus dirigents dels càrrecs que ocupaven

96. Cl. 20, 12/9/80, pàg. 1; Prov. 19, 9/9/80, pàg. 2; «Estado comprensivo de los nombres de los Sres. Diputados provinciales electos y de oposición, opiniones políticas que profesan, distritos que representan los electos y número de votos que han obtenido», 15/9/80 (A.H.N., sèrie «Gobernación», lligall 1.598).

97. A. Dip. 3/11/80; A. H. N., sèrie «Gobernación», lligall 1.598.

98. Cl. 27, 31/10/80; A. Dip. 3/11/80; ACP 20/11/80.

99. A. Dip. 24/2/81.

100. Cl. 29, 13/3/81, pàgs. 2-3.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

a la Diputació i els ajuntaments (José Viciano, per exemple, cessà com a alcalde nomenat de Castelló). Vençut pel Cossi en successives conteses electorals (Núñez de Arce, literat sagastí, fou elegit diverses vegades diputat a Corts per Castelló... amb el suport cossiero i en contra dels desigs del comitè constitucional), el partit havia sofert abandonaments destacats, com el del metge José Tárrrega, esdevingut peó de brega conservador a l'ajuntament de la capital. Les incorporacions experimentades no havien millorat la situació del grup, almenys des del punt de vista de la coherència ideològica. En 1881 el constitucionalisme era dividit en dues grans tendències:

— d'una banda, hi havia els moderats d'Escrig i Polo de Bernabé, que, derrotats definitivament en tots els àmbits, havien anat acostant-se al sagastime, considerant-lo l'última oportunitat de combatre els adversaris que, sota l'etiqueta conservadora, els havien marginat en el repartiment de poder de la Restauració ençà. El seu dirigent era, en la pràctica, José Mas y Salvador, l'ex-governador civil de 1875 i ex-diputat provincial per Vila-real, l'antic cap dels alfonsins castellanencs.

— de l'altra, els constitucionals procedents del Sexenni, dividits, al seu torn, en sagastins purs i vicianistes. Els primers eren els hereus del progressisme, i els seus dirigents, dividits quant a l'actitud a adoptar davant del Cossi, eren Joaquín Moros, canonge de la catedral de València, amb molta influència al districte de Nules —per les seues estretes relacions amb la família del general Arrando, fill d'Onda— i adversari dels fabristes i, per l'altre costat, Jaime Bellver, nebot del cap històric del progressisme a Castelló —Luis Bellver Sanz—, ric propietari que havia col·laborat sovint amb els tetuanistes —fou alcalde de Castelló en 1875 i d'allí va passar a la Diputació dels Fabra, Bigné i companyia—. L'altre sector dels constitucionals de llinatge era el que encapçalava José Viciano Herrado, el president del comitè de Castelló, sense massa bones relacions amb Sagasta i adversari radical de qualsevol acostament al Cossi, al qual, tanmateix, devia alguns favors remots¹⁰¹.

Amb aquesta complexa composició, els constitucionals pretenien esdevenir alternativa al fabrisme que, per la seua banda, i amb aquests antecedents, opinava que el canvi de situació governamental «...no significa en esta provincia el triunfo de una política más liberal, más tolerante, ni que dé más amplios desarrollos a los ideales políticos»¹⁰².

Les heterogènies forces constitucionals no donaren, precisament, un exemple d'unitat. En un principi, el grup de Viciano intentà hegemonitzar tot el partit:

Hoy por hoy el elemento seglar parece estar en alza, si bien existe la fatalidad de que las corrientes de Villareal dominen a las de la capital.

Amb tal finalitat, Viciano es traslladà a Madrid per tal d'impedir que el govern nomenàs Mas y Salvador governador civil:

La heterogénea y abigarrada agrupación de los confundidos, anda ya asaz escamada sin que pueda pararle los pies toda la habilidad y el tacto del general Viciano. El canónigo Moros lo recusa como jefe [sic] y como progresista. El Sr. Mas no se conforma en reconocer la superioridad de un leader que no justifica ni su inteligencia ni su historia...

Els constitucionals de procedència moderada reaccionaren, intervingueren tots els caps de fila estatals i l'autoritat de Viciano restà, per fi, completament hipotecada¹⁰³.

A més de dividits, els constitucionals eren febles, en nombre i en influència política. Potser per això buscaven aliats i anaren a cercar el «...partido más numeroso y quizá mejor organizado de los que en esta provincia existen...»: el carlisme, ben arrelat, segons *La Provincia*, al Maestrat,

101. Sobre Moros, Bellver i Viciano, MARTI, *op. cit.*

102. «Coalición carlo-moderada-sagastina», *Prov.* 65, 17/2/81, pàg. 1; *Prov.* 77, 31/3/81, pàgs. 1-2.

103. *Prov.* 74, 20/3/81, pàg. 1; «Los argonautas», *Prov.* 79, 7/4/81, pàg. 1; *Prov.* 81, 14/4/81, pàg. 1; «La última página de un drama», *Prov.* 83, 21/4/81, pàg. 1; «Un bautizo y un entierro», *Prov.* 100, 19/6/81, pàg. 1.

on la majoria dels habitants encara divinitzaven Cabrera. Dirigent carlí era Joaquín Altava (a) *El vinclé d'Ares*, qui assistia a les deliberacions del comitè constitucional castellonenc, i molts dels seus correligionaris eren presentats a Govern Civil com a constitucionals. El periòdic del Cossi preveia grans desgràcies futures i opinava, amb sorna:

Con la benevolencia protectora y desinteresada de los demócratas y el apoyo eficaz de los carlistas de esta provincia, puede el Gobierno estar tranquilo¹⁰⁴,

tot i que el suport republicà fou més moral que polític o electoral.

Els constitucionals intentaren, però, guanyar la batalla. En primer lloc, 'segrestaren' el governador civil Toribio Ruiz de la Escalera, de qui aconseguiren la suspensió de nombrosos ajuntaments (Albòcasser, Onda, Tírig, Bell-lloc, les Coves, Tales, Almassora, Betxí, Almenara, Artana, Cabanes...), encara que els seus components foren molt sovint reposats en llurs càrrecs¹⁰⁵. L'objectiu de Viciano, qui demanava a Madrid

...primero, autorización para suspender todos los municipios y la diputación, y segundo, todas las credenciales y la influencia que da la posesión absoluta del poder...

no fou acomplert. La Diputació cossiera va ser respectada, i en ella residia la capacitat de reacció del Cossi. I encara que hi hagué persecucions polítiques entre el personal de les oficines públiques, les plantilles de la corporació provincial i de moltes de les locals restaren tancades a la intervenció constitucional¹⁰⁶.

L'estratègia del Cossi es basà en dues línies distintes: contenció i, després, neutralització dels constitucionals. En el primer aspecte, el tetuanisme, amb els ajuts de rigor, deixà clara la seua superioritat electoral; en un principi els fabristes es mostraren conciliadors: *Pantorrilles* oferí al governador civil tres diputats a Corts. Els anticossiers minusvaloraren la força del Cossi:

*¿creerá don Victorino que sin el apoyo oficial y sin el comedero a su disposición puede contar con el apoyo del cuerpo electoral? Vana ilusión la de don Victorino.
Y si no al tiempo.*

Pel que es veu, el cacic es reservava en tot cas els districtes de Lluçena, Morella i Vinaròs. *El Clamor*, conscient que el Cossi mantenia la màquina electoral a punt —amb Diputació, ajuntaments i jutges—, desconfiava que no li ocorregués a Sagasta el que li havia passat a Martínez Campos en 1879¹⁰⁷.

La victòria del Cossi en les municipals de maig de 1881 fou total i completa. Els constitucionals no obtingueren ni un sol regidor en aquells partits judicials que Fabra s'havia reservat i fracassaren estrepitosament a Castelló¹⁰⁸. La derrota dels ministerials va ser tan rotunda que tingué, com a primera conseqüència, la dimissió del governador civil Ruiz de la Escalera, sempre marginat per la Comissió Provincial cossiera i enfrontat definitivament a Viciano i al seu defensor Capdepón¹⁰⁹.

Amb la marxa d'aquell governador es cloïa el primer acte del drama constitucional. La segona etapa, des de juliol a octubre de 1881, seria la de la seua derrota definitiva. El partit era cada vegada més dividit: arribà un nou governador i Viciano no anà a rebre'l, perquè l'acompanyava Moros¹¹⁰. D'aquesta manera enfrontaren les eleccions a Corts d'agost, que el Cossi considerava l'oportunitat de «que ratifiquemos estas nuestras opiniones acerca de la virtualidad de nuestras

104. «La evolución carlista», *Prov.* 71, 10/3/81, pàg. 1; *Prov.* 70, 6/3/81, pàg. 1.

105. *Prov.* 82, 17/4/81, pàg. 3.

106. *Prov.* 78, 3/4/81, pàg. 3.

107. *Cl.* 28bis, 6/3/81, pàgs. 2 i 3, i 30, 20/3/81, pàg. 2.

108. *Prov.* 88, 8/5/81, pàg. 3.

109. «Don Toribio Ruiz de la Escalera», *Cl.* 44, 26/6/81, pàg. 1; «Puede el baile continuar», *Prov.* 104, 3/7/81, pàg. 1.

110. *Prov.* 105, 7/7/81, pàg. 3.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

fuerzas en todos los distritos...»: per al fabrisme, la candidatura constitucional «...tiende tan sólo a resucitar la influencia del Sr. Polo que en 1868 había desaparecido a los embates de las corrientes liberales»¹¹¹.

Els constitucionals sols aconseguiren l'escó de Sogorb per a Escrig (Núñez de Arce devia l'acta per Castelló al Cossi, no al comitè sagastí). El fracàs més rotund, però, fou el del propi Polo de Bernabé al districte de Nules, on s'havia guanyat moltes enemistats amb les suspensions d'ajuntaments i, a més, fou traït pels ex-moderats d'aquella localitat¹¹².

Amb aquesta nova victòria, la fase de contenció dels constitucionals havia acabat amb l'èxit cossiero. La següent etapa, de neutralització, fou més llarga, però menys perillosa, i es va basar en dos tipus d'estratègies: d'una banda, *La Provincia* i els organismes administratius en mans dels fabristes procuraren constantment aprofundir les divisions entre els seus adversaris, essent els ex-moderats i els vicianistes els més criticats —és a dir, les famílies constitucionals més enfrontades al Cossi—; d'altra banda, el procés de "transformisme" polític i l'evolució de la política estatal —el progressiu acostament de Tetuán al camp sagastí— provocaren un complicat procés de "fusió" dels tetuanistes amb determinats nuclis liberals, que decidí el govern, en octubre de 1881, a donar suport als fabristes com a nous ministerials, davant la definitiva escissió dels antics constitucionals. Aquest procés ja ha estat descrit en altre lloc, i convé que ens fixem més aviat en el paper que la institució provincial va jugar en tot aquell embolic¹¹³.

3.2. Evolució política de la Diputació (1880-1882)

La corporació provincial figurava en el punt central de la batalla política. Cada dia corria el rumor que anava a ser suspesa, i Enrique Llistar, un dirigent del comitè constitucional de Castelló, viatjà a Madrid per tal d'exigir que el governador supengués la Diputació. La Comissió Provincial es va querellar contra el periòdic madrileny *El Derecho*, un comunicant del qual atacava els organismes provincials castellonencs (es tractava de José Miquel y Polo, gran propietari a la província, moderat i radicat a Madrid)¹¹⁴.

Les successives vacants produïdes a la corporació permeteren al Cossi, d'una banda, demostrar la seua supremacia electoral i, de l'altra, afegir noves forces a les seues posicions. La primera d'aquestes vacants, provocada per la mort de Teodoro Tena Gascón —un professor de l'Institut vinculat al fabrisme des dels temps del Sexenni—, va ocasionar la convocatòria d'eleccions parcials al districte d'Ares. Era la primera consulta després del canvi de govern, i la seua importància resultava evident. Malgrat el suport oficial i l'ajut dels carlins de la zona —guanyà en Ares i Castellfort—, el candidat constitucional, Eduardo León Campos, fou derrotat per un marge de 269 vots, la qual cosa va ser interpretada pel Cossi como a signe de la feblesa sagastina entre l'opinió provincial. El candidat triomfador, Sebastián Tena Gascón, col·locat a la secretaria de l'Institut, trigaria, tanmateix, molt de temps en ocupar el seu seient a la Diputació. El cap carlí d'Ares, Joaquín Altava Colom (el *Vincle*), protestà l'elecció perquè Tena no tenia l'edat legal per ser elegit; després de llarga demora, la comissió d'actes es va despenjar amb una sorprenent interpretació dels fets:

Considerando que si bien a la fecha de la elección el Don Sebastián Tena no tenía la edad de 25 años, hoy ya la ha cumplido y por tanto reunirá este requisito al ser por V. E. admitido como Diputado.— Considerando que aunque no contara dicha edad, el solo hecho de figurar en las listas en concepto de elegible, como figura, le da para todos los efectos electorales las condiciones de vecino, mayor de edad y cuantas sean necesarias para ser elegido...

111. «Las próximas elecciones», *Prov.* 104, 3/7/81, pàg. 1, i «A votar», *Prov.* 118, 21/8/81, pàg. 1.

112. *Prov.* 119, 25/8/81, i 120, 28/8/81.

113. *Prov.* 134, 16/10/81, pàg. 1. Vegeu M. MARTÍ: *Cossieros i anticossieros. Burguesia i política local: Castelló de la Plana (1875-1891)*, Castelló, Diputació Provincial, 1985, pàgs. 59-63 i 150-154.

114. *Prov.* 72, 13/3/81, pàg. 2, i 82, 17/4/81, pàg. 2; ACP Ex. 30/6/81.

Això ocorria en setembre de 1881, mig any després de la votació, però el Cossi ja havia aconseguit humiliar electoralment els constitucionals¹¹⁵.

També fou coberta la vacant de Viver —Fornas havia optat pel càrrec d'alcalde de Soneja— i fou elegit Luis Piquer Rosell. Més significat polític tingué la vacant produïda per la mort de Melchor Coll; l'elecció parcial de Benicarló fou guanyada per Pascual Fibla, l'històric dirigent demòcrata de la localitat; la complicitat dels cossiers fou ben evident, i tothom ho interpretà com una concessió dels fabristes de cara a neutralitzar possibles complicacions en un àrea, la de Benicarló-Vinaròs, el control de la qual els era vital¹¹⁶.

La Diputació aprofità també per a la gran operació de transformisme polític que va convertir el Cossi en representant del nou govern. En la sessió de l'1 d'abril de 1881, Ramón Salvador, Manuel Meliá i Dionisio Hernández presentaren la següent proposta de resolució:

La Excelentísima Diputación provincial de Castellón acuerda cumplimentar al Gobierno de su Majestad y ofrecerle incondicionalmente todo el concurso y cooperación que las leyes permitan.

El possibilista Julián Ruiz Vicent proposà una altra resolució, on s'havia afegit «como corporación administrativa» i s'havia suprimit «incondicionalmente todo»; es va acordar que la sessió fos secreta i al final tots, excepte Ruiz Vicent, aprovaren el primer text¹¹⁷.

La Comissió provincial no tenia més activitat que «cerrar todos los caminos a los constitucionales para no descender del machito». Les altres atencions de la institució eren abandonades, i arribà moment que sols un component de la Comissió restava a Castelló, mentre els altres «treballaven» els districtes: l'endeutament dels pobles envers la Diputació creixia, però cap diputat no volia que fossen enviades comissions d'apremi al seu districte¹¹⁸.

Al mateix temps sorgiren discrepàncies. Ruiz Vila presentà la seua dimissió com a president, però no li fou acceptada. Els rumors sobre tensions entre les famílies cossieres, a causa de les col·locacions concedides a coneguts constitucionals —es va parlar fins i tot de donar-los entrada a la Comissió Provincial—, anaren en augment¹¹⁹. El balanç final de la corporació va variar des de les crítiques republicanes per la crisi de la hisenda provincial al record elogiós de l'inici de les obres del nou Hospital Provincial¹²⁰.

L'any 1882 registrà altres dos esdeveniments polítics importants. D'un costat, el republicanisme castellanenc es va escindir. Després dels primers anys de la Restauració, l'antic federalisme de Castelló s'havia reorganitzat i obtingut forta representació a l'ajuntament de la capital. A començaments de la dècada dels vuitanta, el seu nucli majoritari s'adherí al manifest demòcrata-progressista de Ruiz Zorrilla i Salmerón, abandonant el partit federal de Pi i Margall. Però a finals de 1881 determinats dirigents, generalment persones joves, amb formació universitària i d'extracció social més nítidament burgesa, rebutjaren el lideratge de González Chermá i fundaren *El Clamor de la Democracia*, per oposició a *El Clamor*, òrgan dels *xalistes* —anomenats així pel malnom del sabater—. Les raons de l'escissió són complexes i les hem estudiat en altre lloc¹²¹. El col·lectiu dissident, els *bebés*, com foren anomenats, no aconseguí arrossegar la gran massa del republicanisme de Castelló, obtenint suport, però, d'alguns grups demòcrates provincials que també discutien la supremacia dels seus dirigents locals.

115. A. H N., sèrie «Gobernación», lligall 1.598; A. Dip. 1/4/81 i 1/9/81; *Prov.* 75, 24/3/81, pàgs. 2 i 3; «Las próximas elecciones», *Prov.* 104, 3/7/81, pàg. 1.

116. A. Dip. 3/11/81; *Cl.* 68, 11/12/81, pàg. 2, i A. Dip. Ex. 17/1/82. *Prov.* 161, 19/1/82, i *Cl.* 74, 22/1/82.

117. A. Dip. 1/4/81.

118. «Menudencias», *Cl. Dem.* 11, 2/2/82, pàg. 1, i 78, 28/9/82, pàg. 1; *Cl.* 117, 19/11/82, pàg. 3.

119. A. Dip. 24/2/81; «Menudencias», *Cl. Dem.* 4, 8/1/82, pàg. 1; vegeu també l'apartat dedicat al personal de la Diputació en l'epígraf II.

120. *Cl.* 123, 31/12/82, pàg. 2; «El año que termina», *Prov.* 260, 31/12/82, pàg. 1.

121. MARTÍ, *Cossiers i...*, pàgs. 104-115.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

L'altre esdeveniment, amb major repercussió a escala provincial, fou el trencament de la vella aliança entre possibilistes i fabristes. La marxa conjunta d'ambdues formacions arrencava de 1871, quan, davant el pacte entre republicans i carlins, alguns dels primers rebutjaren la manobra i van donar suport als cossiers, fent fracassar la conjunció de focs antidinàstiques. Llorens Bellés i Gaspar Juan, entre altres, publicaren un manifest:

Electores: Para conseguir que brille en toda su plenitud el sol de la República Federal, no hemos juzgado conveniente pasar por las sombras del absolutismo.

Els adversaris del castellarisme no perdonaren mai l'acció i acusaren «sus gefes [sic], sus inspiradores que convirtieron *el sol de la república federal* en luna de miel cosiera... entregasteis la república a los monárquicos por un puñado de credenciales... venís siendo cosieros con Amadeo, con Alfonso XII y con la república, no habiendo existido una situación siquiera desde 1870 en la que no hayáis tenido participación... la obra del *Cósi* es vuestra propia obra y solidaria la responsabilidad y el alcance de su política... Y en el *Cósi* se conservan aun vuestras huellas, no con dirección a la república, sino al presupuesto».

En efecte, els possibilistes havien gaudit d'una situació privilegiada, formant part de les corporacions nomenades des que el fabrisme entrà en l'escena política de la Restauració, ingressant en les plantilles de les institucions oficials, rebent fins i tot favors polítics («Probadnos si no que J.[ulián] R.[uiz] no debe todo lo que ha sido al *Cósi*, incluso el ser diputado por Alcalá donde nadie le conocía»); com deia *La Provincia*:

...hemos podido tener cosificados jueces municipales, alcaldes, diputados provinciales y empleados... estamos hoy mismo en aptitud de proclamarnos aquí republicanos e ir después al Gobierno civil a recomendar expedientes [sic], pedir devoluciones de armas y obtener la conminación [sic] de multas para nuestros amigos...¹²²

El «cosibilismo» havia tingut també una altra funció, conscientment prevista pel Cossi:

...se os ha tolerado la puerilidad de que os llamaseis otra vez republicanos, comprendiendo que era esa una condescendencia estratégica, porque al disputaros ese nombre, introducíais la división en las filas del verdadero partido republicano.

Per què es produïa ara el trencament? *La Provincia* ho explicava així:

Y negad, por fin, que para separarnos del Cósi no han mediado amistosos concíbulos, vergonzosos regateos de candidaturas para diputados provinciales, entrada en la comisión de J. R. con los pormenores, las exigencias comineras y las pequeñeces del que ajusta una libra de patatas. Y todo esto, pesado y medido en una alta dependencia oficial donde estáis ya familiarizados, y cuya atmósfera burocrática respiráis desde 1868 a pesar de vuestras ínfulas republicanas.

El Clamor abundava:

...los posibilistas, al creer rotos los vínculos que unían a los Fabras, Ruíz y Bigné se han creído los Don Precisos y han intentado imponerse pidiendo cinco diputados y la mitad de la comisión permanente.

122. «A 'La Defensa» i «Un banquete estrafalario», *Prov.* 290, 15/4/83, pàgs. 1 i 2-3. En aquest darrer article el periòdic cossiero posa en boca del líder castellarista la següent explicació dels motius de la divisió republicana:

...y allí [en el pacte de Tortosa, on ell actuà com a secretari de G. Chermá] de lo que tratamos era de hacer la revolución social, emancipando al género humano de la tiranía del poder y del capital... [mentre que ara aspiren a] una república convencional, dulce, donde no haya más que señoritos y mazapán, que tenga ribetes místicos, que no asuste a los ricos, y que no redima a los pobres y a las clases trabajadoras. Monarquía disfrazada con privilegios y agua chirle. No nos conviene de color muy acentuado, porque el rojo primitivo lo perdió cuando la metí en la colada del Cósi.

Aquesta nova cita és una prova més d'allò que hem escrit sobre l'origen social i divergències entre els republicans castellonencs (Cf. MARTÍ, *op. cit.*, pàgs. 125-131).

És a dir, que els castelaristes intentaven aprofitar les cada vegada més palpables divergències entre tetuanistes i els seus aliats per fer valer el seu suport i obtenir, a canvi, una major parcel·la de poder polític. El periòdic de González Chermá advertia, tanmateix, que el Cossi —el “primer Cossi”, especifiquem nosaltres— era encara unit —Bigné havia aconseguit per aquells dies el nomenament de secretari de l'Audiència gràcies al propi Tetuán¹²³— i que la maniobra possibilista —motiu de polèmica fins i tot a l'interior del partit: els qui treballaven per a la Diputació eren en contra del trencament— tenia escasses possibilitats d'èxit¹²⁴.

La realitat s'ajustà a les previsions demòcrata-progressistes: el fabrisme no va cedir al xantatge i tetuanistes i possibilistes esdevingueren enemics. En aquest complex panorama es convocaren les eleccions provincials de desembre de 1882.

3.3. Les eleccions provincials de 1882

Aquests comicis presentaven novetats. Aprovada la nova llei provincial en 1882, es va procedir a la renovació total de la Diputació, amb circumscripcions diferents: en lloc de la vintena llarga de districtes uninominals anteriors, hom elegiria quatre diputats per cadascun dels partits judicials, agrupats de dos en dos: Morella-Albocàsser, Vinaròs-Sant Mateu, Lluçena-Viver, Nules-Sogorb i Castelló (el partit més poblat: elegia també quatre diputats). Una altra innovació era que desapareixia el sou dels membres de la Comissió Provincial, la qual cosa feia sospitar —erròniament— als republicans que els cacics perdrien interès per la permanent de la Diputació¹²⁵.

Amb aquestes característiques, la lluita electoral prenia un to també nou. Els republicans abandonaren el retraïment d'anys anteriors i proclamaren la necessitat d'utilitzar el sufragi i fiscalitzar l'actuació de la Diputació, «...la corporación que puede engrandecer o hundir a los pueblos, parando al propio tiempo los golpes del centro...»:

...al grito de ¡guerra al Cossi! ¡Viva la moralidad **administrativa**! iremos nuevamente a las urnas para alcanzar, siquiera, la intervención que en los asuntos provinciales nos corresponde

El Clamor plantejava així la batalla, «...una liga bien organizada y definida» dels anticossiers —oblidant «nuestro carácter apático unido a ciertos escrúpulos de escuela o de principios políticos»— contra el Cossi¹²⁶.

Res no era més lluny de la realitat. Aquests comicis es distingirien per l'elevat fraccionament de les alternatives polítiques. El Cossi, on eren cada vegada més fortes les divergències entre els tetuanistes i la resta dels components, havia de lluitar, d'una banda, contra els constitucionals de Viciano, integrats ara en l'anomenada *Izquierda Dinástica* (amb els seus aliats locals carlins o, de vegades, republicans) i, per l'altre costat, amb els ara independitzats possibilistes. Aquests havien d'enfrontar les crítiques dels demòcrates-progressistes de González Chermá, els quals, a més de la seua oposició al Cossi, havien de combatre l'escissió dels *bebés*. D'entre tots els adversaris, el Cossi preferia els *xalistes*, que sols podien ser perillosos a la capital, i per això *La Provincia* resumia així el panorama: «...¿qué queda de serio y permanente ante el cuerpo electoral? Tan sólo dos partidos: el liberal monárquico y el republicano histórico»; les altres forces, però, denunciaven aquest intent de reduccionisme de l'espectre polític, i *El Clamor de la Democracia* llançà severes crítiques al bipartidisme¹²⁷.

123. «A 'La Defensa», *loc. cit.*; Cl. 117, 19/11/82, pàg. 3; Prov. 260, 31/12/82.

124. Cl. Dem. 91, 12/11/82, pàg. 2; Prov. 253, 7/12/82, pàg. 1, i Cl. 117, 19/11/82, pàg. 3.

125. «Mal trance», Cl. Dem. 73, 10/9/82, pàg. 1.

126. «La Diputación Provincial», Cl. 106, 3/9/82, pàg. 1; «A los electores», Cl. 111, 8/10/82, pàg. 1, i «¿Qué esperamos?», Cl. 112, 15/10/82, pàg. 1; també, «La ley provincial», Cl. Dem. 72, 7/9/82, pàg. 1.

127. «Ante el cuerpo electoral», Prov. 245, 9/11/82, pàg. 1; Cl. Dem. 81, 8/10/82, pàg. 1, i 91, 12/11/82, pàgs. 1-2.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

Aquesta pluralitat d'opcions va tenir el seu exponent més clar al districte de Castelló. El Cossi presentà una candidatura «monàrquica y dinástica», que incloïa Ruiz Vila —que feu valer les seues positives gestions per aconseguir l'aprovació del projecte del port al Grau—, Hipólito Fabra i Eduardo L. Campos, un dels constitucionals partidaris de la fusió amb el Cossi —altres, com Bellver, no vulgueren participar en la candidatura—. També es presentava José Tárrega, ara regidor cossiero a l'ajuntament de Castelló, amb l'etiqueta liberal-conservadora. Molts sospitaren que els cossieros, dividits «entre el matiz activo de cosi-fusionistas y el matiz pasivo-conservador», maniobraven per col·locar, al moment de la votació, Tárrega al lloc de Campos. La discrepància dintre el primer Cossi encara no era pública, i tothom va pensar que Fabra volia jugar amb totes les baralles. A l'hora de la veritat, i segons *La Defensa*, Pantorrilles tingué por d'una derrota i concentrà els esforços en el seu nebot Hipólito i en Ruiz Vila¹²⁸.

La *Izquierda Dinástica* no va presentar candidatura i decidí donar suport en aquest districte als possibilistes, la qual cosa provocà agres ironies de *La Provincia*. Aquests no pogueren aconseguir un pacte amb González Chermá —llur col·laboració amb el Cossi era massa recent—, però decidiren presentar el seu líder Llorens Bellés, amb seguidors a Vila-real, i utilitzar «la influència que por su cargo ejerce en la clase labradora» Julián Ruiz Vicent, president aleshores del Sindicat de Regs —gràcies, en bona mesura, al suport anterior del Cossi—¹²⁹.

Els demòcrates-progressistes decidiren anar en coalició amb el petit nucli de federals que romania fidel a Pi, «...única agrupación republicana histórica que no tiene compromisos públicos con los *cosieros*». Els de González Chermá esperaven, almenys a la ciutat de Castelló, un triomf «mayor que los obtenidos en todas las elecciones para concejales que se han verificado desde la restauración acá». Els zorrillistes comptaven, però, amb la manipulació del cens, que segons ells deixava sense vot un alt nombre de llurs partidaris, i amb l'oposició dels dissidents de la seua tendència. En efecte, contra la candidatura de González Chermá, Cipriano Royo —un dels seus més fidels col·laboradors— i Pastor —federal «autonomista»—, la redacció d'*El Clamor de la Democracia* i el comitè del partit federal orgànic —l'altra branca del federalisme— decidiren presentar Gaetà Huguet Breva; aquest no acceptà massa clarament la proposta i, davant rumors de la seua retirada, el periòdic dels *bebés* va cridar «la siempre democrática y autonomista ciudad de Castellón» a votar la candidatura del «partido republicano-democrático-federal»¹³⁰.

Els resultats es prestaren a diverses interpretacions. A la ciutat, els més votats van ser González Chermá, Julián Ruiz, Tárrega i Ruiz Vila; Fabra i Huguet obtingueren la meitat de vots que el líder republicà, i Campos sols 63; la votació global del districte, però, féu guanyadors Hipólito Fabra, Ruiz Vila, Llorens Bellés i Julián Ruiz; a poca distància es col·locà, ja sense acta, Tárrega i, per sota, González Chermá i Campos —Huguet va obtenir sols 445 vots, 362 dels quals a Castelló—¹³¹. Per a *El Clamor de la Democracia* el triomf dels dos possibilistes representava la derrota del Cossi, «...que conservador ayer ingresó en la fusión tan pronto como esta fue poder...»; el personalisme de González Chermá havia fracassat, per haver tret mil vots menys que en ocasions semblants, desviats cap als «republicanos sensatos» —possibilistes i Huguet—. *El Clamor* subratllava l'escassa votació d'Huguet, atribuïda a més, en la seua major part, al seu gran prestigi personal i no a la força dels *bebés*; reconeixia el triomf del Cossi i, contra la premsa possibilista, afirmà

128. «Las candidaturas», *Prov.* 256, 17/5/82, pàg. 1; *Prov.* 246, 12/11/82, pàg. 3; *Cl. Dem.* 97, 3/12/82, pàgs. 1-2; 99, 10/12/82, pàg. 2; «Cartas a don Victorino. II», *Def.* 8, 25/3/83, pàg. 1.

129. «De la monarquía a la república», *Prov.* 256, 17/12/82, pàg. 1; *Prov.* 250, 26/11/82, pàg. 3; *Prov.* 290, 15/4/83, pàgs. 2-3.

130. «Coalición republicana», *Cl.* 117, 19/11/82, pàg. 1, i *Prov.* 252, 3/12/82, pàg. 3; «A los electores de esta provincia», *Cl.* 113, 22/10/82, pàg. 1; *Prov.* 254, 10/12/82, pàg. 3; *Cl. Dem.* 98, 7/12/82, pàg. 2, i 101, 17/12/82, pàg. 2; *Prov.* 255, 14/12/82, pàg. 3.

131. *Prov.* 257, 21/12/82, pàg. 1, i «Las elecciones», *Cl.* 122, 24/12/82, pàgs. 1-2.

que els castelaristes castellonencs no havien vençut González Chermá: «González Chermá no tiene influencia, tiene, sí, muchísimos correligionarios...» i els possibilistes havien reunit forces heterogènies. Aquest era també el raonament de *La Provincia*, que es sorprenia del fet que el vot clerical de Vila-real hagués anat a parar massivament a dos candidats lliurecultistes; el periòdic cossiero avalava també la victòria dels *xalistes* sobre els *bebés*¹³².

Als districtes rurals les eleccions es presentaven amb perspectiva diferent. Per a *El Clamor* es tractava de comprovar si el Cossi estava disgregant-se a causa de la pèrdua d'influència del duc de Tetuán davant el pes de les faccions esquerranes del fusionisme. Per a *La Provincia* l'oposició era poc rellevant: els possibilistes poc podien fer fora del districte de Castelló, i els constitucionals esquerrans no passaven de ser personatges poc coneguts que recorrien al suport dels carlins, com els que a Benicarló comandava el capellà Valls o els del districte d'Albocàsser; malgrat tot, l'oposició hauria d'aconformar-se amb les minories, i no pertot arreu¹³³.

Al districte de Vinaròs-Sant Mateu les eleccions provincials no tingueren color des que Rafels, contra alguns rumors, anuncià la seua presentació. Amb ell foren elegits Antonio Delago, sense cap relació amb el districte, i José Febrer Soriano, gran comerciant de vins i representant de la família que en aquells anys controlava l'administració municipal a Benicarló. La coalició dels carlins i *bebés* (Gabriel Araza, un dels fundadors d'*El Clamor de la Democracia*) no aconseguí més que la meitat de vots que els cossieros. Qui va obtenir el lloc de la minoria fou el demòcrata Pascual Fibla, aquesta vegada sense cap complicitat cossiera —el corresponsal d'*El Clamor* a Vinaròs criticà durament Rafels, a qui va culpar de desinterés pels problemes de la ciutat i de l'atiament de la rivalitat amb Benicarló. Tampoc José Escribano, ex possibilista que ara encarnava l'oposició a Rafels dins la capital del districte, no va traure l'acta¹³⁴.

Al districte de Nules-Sogorb també es presentaren diverses candidatures. L'opció oficial corresponia ací als constitucionals comandats per l'antic dirigent moderat de Sogorb, José Escribano, enquadrats ara en el fusionisme. El Cossi, tanmateix, no respectà els seus teòrics correligionaris i va presentar, com a independent, una candidatura de parents: un germà de Creixach, el cacic de la Vall d'Uixò, el nebot de la dona de Fabra, Leonardo Martí Padilla —amb interessos al districte— i un germà de Bigné, Cayetano —que no en tenia cap—. Els republicans també es dividiren: una reunió de tots els demòcrates històrics d'aquelles comarques acordà la presentació —junt amb dues figures locals— del catedràtic castellanenc Mateo Asensi, pròxim a González Chermá, però els possibilistes mantingueren l'anunciada candidatura de Gaspar Juan. A l'hora de la veritat els més votats van ser Cayetano Bigné i Leonardo Martí; el tercer lloc fou per a Juan, i l'últim dels electes un dels candidats d'Escribano, Javier Chaumel Martínez, mentre que els altres dos companys perdien l'acta. Asensi es va quedar a dos-cents vots de l'últim dels diputats elegits, la qual cosa no era un mal resultat¹³⁵.

El districte de Llucena-Viver presentava aquesta vegada certes dificultats per a Fabra. El seus tradicionals adversaris moderats de l'Alcora, els Aicart, organitzaren una candidatura que *La Provincia* denominà «...de coalición carlo-republicana-constitucional de la sierra...», on figuraven Cristóbal Aicart —acusat ara de dirigir els carlistes alcorins—, Ricardo Allepuz, un controvertit demòcrata d'Onda —adversari del cacic local Padilla— i un Juan Mora de qui ho desconexim

132. «Los dos vuelcos», *Cl. Dem.* 102, 21/12/82, pàg. 1; *Cl.* 123, 31/12/82, pàg. 2, i «Apuntes electorales», *Prov.* 258, 24/12/82, pàg. 1; també *Prov.* 257, 21/12/82, pàg. 2.

133. «A los electores de esta provincia», *Cl.* 113, 22/10/82, pàg. 1; *Prov.* 247, 24/11/82, pàg. 3; 250, 26/11/82, pàg. 3; 252, 3/12/82, pàg. 3.

134. *Cl.* 160, 16/9/83, pàg. 1; J. J. UGUET: «Trascendencias electorales», *Cl.* 114, 29/10/82, pàg. 1, i 116, 12/11/82, pàg. 1; *Prov.* 252, 3/12/82, pàg. 3; 254, 10/12/82, pàg. 3, 256, 17/12/82, pàg. 3, 258, 24/12/82, pàg. 1.

135. «Coalición republicana», *Cl.*, 117, 19/11/82, pàg. 1; *Prov.* 254, 10/12/82, pàgs. 3; 256, 17/12/82, pàg. 1, i 257, 21/12/82.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

tot. A Aicart li reprotxaren els fabristes haver gastat cinc mil duros en l'elecció, comprant el suport dels carlins del partit de Llocena i dels republicans del de Viver, traïnt-los en l'últim moment (les xifres demostraven que els pobles que controlava Aicart havien concentrat el vot al seu favor, mentre que la resta dels coaligats havien respectat les proporcions acordades; en algunes localitats de Llocena ni Allepuz ni Mora obtingueren un sol sufragi). Malgrat totes aquestes maniobres, els anticossieros del districte havien de quedar fora de la Diputació: *Pantorrilles* dominà l'elecció i amb ell foren elegits Ramón Salvador, Vicente Fornas —l'alcalde de Viver, antic constitucional— i Antonio Sorní¹³⁶. Aquest quartet esdevindria invariable en posteriors comicis.

Per fi, el districte de Morella-Albocàsser fou una circumscripció senzillíssima per als cossieros. Hi van ser elegits, sense cap oposició, Domingo Palos —antic diputat pel Forcall—, Manuel Piquer —qui era, probablement, el cap dels carlins proclius al Cossi a Morella— i els dos Meliás, oncle i nebot, les majors influències del districte d'Albocàsser¹³⁷.

No s'esperaven greus problemes per a l'aprovació de les actes, ja que no s'havien presentat moltes protestes, i així s'esdevingué¹³⁸. Allò que sí va provocar problemes fou l'elecció de càrrecs, que normalment —excepte en el cas de la decisiva Comissió Provincial— era un mer tràmit. Ramón Salvador va ser designat vicepresident, amb tres vots en blanc dels possibilistes, resultat que es va repetir en els casos dels secretaris —A. Delago i V. Meliá—. Però, en tractar-se de la presidència, saltà la sorpresa: el Cossi no va presentar, com habitualment, Vicente Ruiz Vila, sinó Rafels, que fou proclamat, però amb dos vots en blanc més que els anteriors recomptes. La marginació de Ruiz Vila no causà bona impressió a Castelló —aquest polític acabava d'aconseguir l'aprovació del projecte de construcció del port—: *El Clamor de la Democracia* criticà «el triunfador de Ruiz Vila, el forastero Sr. Rafels» i va considerar que el Cossi «encontrase un día distante del señor Ruiz Vila y hubo de escoger entre el hijo predilecto de Castellón...» i un diputat de Vinaròs, «una población que acaso mira tristemente el progreso de la capital»; els possibilistes dedicaren una serenata al polític monàrquic: «Esta vez, como siempre, han interpretado los deseos del Cossi», afirmà *La Provincia*, desitjosa de reduir l'abast del conflicte. *El Clamor* no feia tantes distincions: «Sébase que el *cosi* manda... y basta»¹³⁹.

El periòdic demòcrata-progressista no mancava de raons per sospitar-ho, i així ho confirmà l'elecció de la Comissió Provincial. Amb la nova legislació, aquest organisme havia canviat el procediment per a la seua constitució. Ara es distribuïa tots els diputats en quatre seccions, cadascuna de les quals exerciria com a Comissió durant un any. Resultava evident que aquells que fossen inclosos en els darrers torns tenien poques possibilitats d'arribar-hi i, si ho feien, serien mediatitzats per la majoria existent quatre anys després. Aquest fou el motiu pel qual protestà el diputat sogorbí Chaumel —de la fracció Escrig—: hom marginava el seu poble

...lo cual probaban las continuas quejas de los vecinos de dicha ciudad y el que, como muy pronto iba a verse, no se daba a la misma representación en el primer turno de la Comisión.

En efecte, els designats en primer lloc foren el mateix Rafels, V. Fornas, Martí, H. Fabra i M. Meliá: no era sols l'afermament de l'eix Llocena-Albocàsser-Vinaròs, sinó que els fabristes obtenien una majoria absoluta i els conservadors castellonencs, com Ruiz Vila o C. Bigné —per no parlar de les oposicions—, eren marginats al segon torn¹⁴⁰.

Així, i no sense problemes i tensions que denotaven friccions internes resoltes a favor d'alguns dels seus components, el primer Cossi aconseguia una nova diputació favorable als seus interessos. El que molta gent no es podia imaginar és que seria l'última.

136. *Prov.*, 257, 21/12/82, pàgs. 1-2, i 258, 24/12/82, pàg. 1; «Apuntes electorales. II», *Prov.* 259, 28/12/82, pàg. 1.

137. *Cl.* 122, 24/12/82, i *Prov.* 257, 21/12/82.

138. *Prov.* 260, 31/12/82, pàg. 3, i A. Dip. 1/1/83.

139. A. Dip. 1/1/83; *Cl. Dem.* 106, 4/1/83, pàg. 2, i 107, 6/1/83, pàg. 1; «Consumatum est», *Cl.* 124, 6/1/83, pàg. 1.

140. A. Dip. 4/1/83.

3.4. *L'última Diputació de la primera versió del Cossi (1883)*

Els conflictes dins la nova Diputació començaren immediatament. Hipólito Fabra presentà l'habitual proposta d'

...ofrecer su adhesión y apoyo al Trono de S.M. el rey Don Alfonso XII (q.D.g.) y al Gobierno de la Nación, así como también todo el concurso y cooperación que las leyes permitan.

Fibla, el diputat republicà per Vinaròs, se'n va eixir del saló. El dirigent dels possibilistes, Llorens Bellés, manifestà que «...la referida proposición era eminentemente política y que por tanto no debía ser aprobada». Malgrat les protestes dels tres castelaristes, la proposta fou sotmesa a votació nominal i, lògicament, aprovada. A l'endemà, Llorens insistí en conèixer l'opinió de Fibla sobre l'assumpte i aquest hagué de declarar «...que era constante en sus ideas políticas y que con este motivo pedía que constase su voto en contra...».

En la mateixa sessió es va produir el primer incident: els possibilistes havien presentat una polèmica proposició amb la finalitat de reduir l'enorme deute dels municipis amb la Diputació en concepte de l'anomenat contingent provincial. Rafels suggerí que l'assumpte passara a discutir-se en comissió, i Llorens protestà

...que la Diputación separándose de las costumbres establecidas no daba participación a las minorías más que en las comisiones de escasa importancia, sin que de aquellas haya nombrado ni un Secretario; y terminó manifestando que la mayoría aplicaba el reglamento en determinadas circunstancias y no siempre, como lo demuestra el hecho de dar a las proposiciones de la minoría distinto trámite que a las de la mayoría.

Rafels rebutjà aquelles acusacions de parcialitat i, després d'alguns torns de paraula, donà l'incident per tancat. Fibla intervingué per fer constar que, a més de la minoria possibilista, existia la democràtico-progressista, ja que «...su silencio podría tal vez interpretarse en sentido poco favorable a su consecuencia política». Més tard, Llorens defensà altres propostes del seu grup, com la del deute dels pobles —admesa per fi a tràmit— i contra les quantitats assignades a despeses del president de la corporació. Tots els debats es cloqueren amb fòrmules de compromís o ajornament¹⁴¹.

La premsa interpretà de forma diversa els incidents. *El Clamor de la Democracia* feu ressaltar el poc lluït paper de Fibla, a qui Llorens havia pràcticament obligat a declarar-se republicà i que, amb el seu vot, havia permès l'exclusió de les minories de les comissions importants. Duent aigua al seu molí, l'òrgan dels dissidents republicans atribuïa aquesta actuació a una suposada feblesa del dirigent demòcrata-progressista respecte als fabrístes: «Es lo único que le faltaba a González Chermá: estar a partir un piñón con los *cosieros*». Per contra, *El Clamor* criticava Llorens per haver atacat Fibla, quan la història republicana d'aquest es remuntava a 1835, i li responia recordant-li que les seues paraules dirigides als *cosieros* («...desde la cumbre del pináculo del orgullo suele caerse al abismo del desprecio») també podrien ser aplicades a la seua persona, que en 1872 salvà el Cossi de la derrota i era en l'origen del deute que ara justificadament criticava, tot i que «una mayoría *tan disciplinada* para ahogar con sus votos las peticiones más justas y razonadas...» impedia l'èxit de qualsevol iniciativa¹⁴².

Les crítiques més dures als possibilistes foren, com era d'esperar, les de *La Provincia*, que després d'un intent d'ignorar els incidents carregà a fons contra els seus antics aliats. De Julián Ruiz afirmà

...que ha compartido con el còsi desde que figura en política la influencia oficial y el ministerial prestigio con todos los favores y preeminencias que por su leal adhesión le correspondían [i ara se li ocorria] marcar una tendencia hostil a los hombres y a la política bajo cuyo amparo ha podido ensanchar el círculo de su acción dispensando destinos y mercedes.

141. A. Dip. 1, 3 i 4/1/83.

142. *Cl. Dem.* 106, 4/1/83, pàg. 2, i «Consumatum est», *Cl.* 124, 6/1/83, pàg. 1.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

Llorens Bellés era, naturalment, «nuestro antiguo aliado y compañero de habitación que tantos y tan buenos servicios tiene prestados al *Cósi*...». Cossieros i possibilistes

...han vivido y se han desarrollado juntos, han comulgado en la misma iglesia, han votado unos mismos presupuestos, creado y sostenido una misma organización provincial, colocado en sus dependencias a unos mismos amigos, protegido, en una palabra, una política más que análoga, semejante, con la única cortapisa y la especial condición de pactar la reserva que se había de dar cierto convenido número de votos a Don Emilio Castelar, siempre que éste se presentase candidato por acumulación.

Si després d'haver salvat el Cossi —«muerto, y muerto en buena lid» per carlins i republicans en 1871—, d'haver-li dit «*surge et ambula*», canviaven ara de postura, era

...por circunstancias especiales que no discutimos y bajo la presión de ciertas conveniencias cuentan para su nueva evolución con el apoyo y protección de los Miquels [la família Miquel y Polo, rics moderats] y demás seides reaccionarios...

No els convenia als castelaristes la demagògia, ja que «...está su propia historia escrita en las páginas del *Cósi*»¹⁴³.

Els al·ludits contraatacaren. El 4 de febrer de 1883 veia la llum *La Defensa*, un bisetmanari que pretenia fer de portaveu de la minoria possibilista a la Diputació, reduïda al silenci per la negativa cossiera a augmentar el nombre de les sessions. En aquest periòdic començà Llorens a publicar la seua sèrie de «Cartas a Don Victorino», on manifestava que la guerra declarada per «el león de la política provincial» responia sobretot a la necessitat de

...matar en su origen la bandera levantada por los diputados posibilistas en la diputación... la moralidad administrativa, la legalidad, la justicia en la gestión de los intereses municipales y provinciales... [encara que]... no sois responsable de todo lo que se os censura, no en la administración provincial intervenís vos solo, ni todo está corrompido todavía...

Llorens no reprotxava Fabra ni el ministerialisme perpetuat, ni l'afany nepotista, sinó el seu exclusivisme creixent. Els seus parents malaconsellaven *Pantorrilles*, qui cada volta exigia més poder:

Esa y no otra ha sido la razón de que no se encuentre ya en la Comisión los R.V., ni D., ni M.; y si aún se ve por allí el cuerpo (no el alma) del señor R., es porque este señor no entiende indirectas todavía...

La Defensa continuà publicant crítiques sobre la dominació dels pobles pel caciquisme, sobre les irregularitats en el ram de quintes, etc.¹⁴⁴.

El següent període de sessions de la corporació provincial, en abril, mantingué la mateixa tònica. A part de Chaumel, qui quedà en minoria en una votació refrent a l'hospital de Sogorb, l'única oposició notable fou la dels possibilistes: protestaren una acta, demanaren que els acords de la Comissió Provincial foren ratificats un per un, s'oposaren a què el bisbe nomenàs el capellà de la Beneficència i tornaren a insistir, al saló i a la premsa, sobre l'assumpte dels deutes dels pobles. També la purga de personal —els cossieros eliminaren en poques sessions tots els possibilistes de la plantilla provincial— rebé les crítiques de Llorens, Julián Ruiz i Juan. *La Provincia* va destapar ja la caixa dels trons:

Si la obra del Cói es vuestra propia obra y solidaria la responsabilidad y el alcance de su política ¿entonces a qué y para qué esa romántica actitud de injustificados denuestos, de calumniosas reticencias y de puritanos ridículos alardes...?

El periòdic de Calvo posava en llavis de Llorens Bellés comentaris a la seua pròpia trajectòria política; havia estat secretari de González Chermá en la signatura del pacte de Tortosa, «...y allí de lo que

143. *Prov.* 261, 4/1/83, pàg. 3; «Impresiones», *Prov.* 262, 7/1/83, pàg. 1, i «Por vía de prólogo», *Prov.* 263, 11/1/83, pàg. 1.

144. «Nuestros propósitos», *Def.* 1, 4/2/83, pàg. 1. FRANCISCO LLORENS BELLÉS: «Cartas a Don Victorino», *Def.* 3, 18/2/83, pàg. 1, i 8, 25/3/83, pàg. 1. Vegeu també «¡Desperta, ferro!», *Def.* 4, 25/2/83, pàg. 1, i «Las quintas», *Def.* 8, 25/3/83, pàg. 1.

tratamos era de hacer la revolución social, emancipando al género humano de la tiranía del poder y del capital», mentre que ara la seua aspiració es limitava a

Una república convencional, dulce, donde no haya más que señoritos y mazapán, que tenga ribetes místicos, que no asuste a los ricos y que no redima a los pobres y a las clases trabajadoras. Monarquía disfrazada con privilegios y agua chirle. No nos conviene de color muy acentuado, porque el rojo primitivo lo perdió cuando la metí en la colada del Còsi.

Els possibilistes, però, estaven ben pagats de les expectatives creades per la seua campanya d'oposició; segons ells, llur missió «no es otra que la de arrojar a los mercaderes políticos del templo de la Diputación...», segons una interpretació molt particular de la llei del progrés:

...si los hombres que al Còsi pertenecen han tenido sus etapas de florecimiento, y hoy las necesidades sociales reclaman reformas en todos los órdenes, ¿no podemos afirmar que el reinado de esos hombres está en sus postrimerías...?¹⁴⁵.

El gran perill per al Cossi era, de tota manera, la seua divisió interna. Els rumors sobre enfrontaments entre totes les famílies polítiques coaligades en l'aliança cossiera no s'aturaven, i a l'estiu tingueren confirmació: Rafels abandonà la vicepresidència de la Comissió Provincial, segons la premsa, per a marcar distàncies respecte a Fabra, l'influx dels nebots del qual repudiava. Hom deia també que el governador civil es veia impotent per harmonitzar totes les fraccions que s'autotitulaven ministerials, i que el propi Tetuán havia recomanat humilitat als «fusionistas del día siguiente»¹⁴⁶.

Totes aquestes maniobres tenien un horitzó comú. La fi del ministeri Sagasta es veia pròxima, i cada facció procurava recol·locar-se davant aquesta possibilitat. En efecte, aquell mateix estiu la *Izquierda Dinástica* fou cridada a governar. L'arribada del nou governador civil no despertà a Castelló, tanmateix, excessives esperances:

Y es que debidamente preparadas de antemano desde Madrid por cierto personaje influyente, ...vienen las referidas personas con la recomendación expresa de seguir las indicaciones de determinados elementos, que son aquí los que por ese medio llevan hace años la batuta en el desbarajuste provincial.

Ningú no creia que el Cossi, especialista en adaptacions polítiques, tingués major dificultat per desplaçar el comitè esquerrà, encapçalat —no podia ser d'altra manera— per l'inevitable Viciano. La passivitat dels fabristes suscità, tanmateix, certes esperances, tot i que el caciquisme «...ha producido el más desconsolador escepticismo entre los ignorantes...». Els republicans —possibilistes inclosos— manifestaren llur benevolència envers qualsevol força dinástica que pretengués acabar amb el domini cossiero, i fins i tot assenyalaven la primera tasca del nou governador, Rafael Martos: «...es preciso que se limpie esa Diputación, pero bien limpia»¹⁴⁷.

La Provincia li advertia, però, que estava essent objecte de les maniobres d'ex-cossieros envejosos i li suggeria l'exemple d'altres governadors, fracassats i peneditis: «Moret os ha dicho: sumad: si restáis, no cumplís la misión para que os ha enviado aquí el gobierno», tot recomanant-li

*Una política sensata y gubernamental que atraiga y unifique, que sume y que funda las fuerzas vivas del país que representan un prestigio, el trabajo, la inteligencia o el capital
...se trata de crear potente y robusto el partido más liberal de la dinastía y para esta obra hay que aproximar y unir...¹⁴⁸*

Rafael Martos va prendre alguna iniciativa que agradà a l'oposició, com quan intervení per tal

145. A. Dip. 3, 4, 5 i 6/4/83; ressenyes a *Cl. Dem.* 132, 5/4/83, pàgs. 1-2; *Def.* 10, 8/4/83, pàgs. 1-4, i *Prov.* 288, 8/4/83, pàg. 1. «A 'La Defensa' i «Un banquete estrafalario», *Prov.* 290, 15/4/83, pàg. 1. «¿Quién vencerá?», *Def.* 33, 23/8/83, pàg. 1.

146. «Esto se va», *Cl.* 150, 8/7/83, pàg. 2, i *Def.* 23, 8/7/83. *Cl. Dem.* 22, 16/3/83, pàg. 2.

147. Tots els articles en què hem basat aquest paràgraf són de *La Defensa*: «Bien venido», 32, 19/8/83, pàgs. 1-2; «¿Qué sucederá?», 49, 18/10/83, pàg. 1; «¿Qué ocurre, qué pasa?», 51, 25/10/83, pàg. 1; «¿Será verdad?», 52, 28/10/83, pàg. 1; «Nuestra actitud», 53, 1/10/83, pàg. 1, i «Ya era hora», 55, 8/11/83, pàgs. 1-2.

148. De *La Provincia*: «Don Rafael Martos», 350, 11/11/83, pàg. 1; 351, 15/11/83, pàg. 1, i «Conciliación», 352, 18/11/83, pàg. 1.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

que els fossen pagades a les ames de cria de la Beneficència les considerables quantitats que la Diputació els devia, però l'escassetat de les forces esquerranes i els contactes dels fabristes amb Madrid feien impensable una operació de neteja com la que demanaven els republicans. Els de Fabra en devien ser conscients, perquè continuaren exercint totes les prerrogatives que llur privilegiada posició permetia. Així, en novembre seguiren combatent l'oposició possibilista, a la qual ara acusaven de ser tebis a la corporació i demagogs a la premsa, i, en el cim de la prepotència, elegiren el propi *Pantorrilles* per a la vicepresidència de la Comissió Provincial que havia deixat lliure Rafels. Les reaccions en contra van ser notòries, i el mateix Ruiz Vila presentà la seua dimissió com a diputat, que li fou rebutjada —la Diputació, a més, acordà adquirir les insígnies de la gran creu d'Isabel la Catòlica i, en allò que *La Defensa* qualificà de «función de desagravios», una comissió de diputats li les lliurà a casa—¹⁴⁹.

Era evident que els dies del primer Cossi havien acabat. Els notables fets posteriors en serien la confirmació. El primer senyal fou la marxa del governador Martos: la *Izquierda Dinástica* era incapaç de retenir el poder i Cánovas fou cridat a formar govern. Corria el més de gener de 1884¹⁵⁰.

3.5. La reorganització del partit conservador i la suspensió de la Diputació (1884)

El partit conservador castellanenc semblava cridat a reprendre el poder provincial. Però, qui eren els conservadors? El pas del fabrisme al camp fusionista en 1881 havia deixat aparentment desorganitzat el conservadorisme, del que sols restaven, amb certa continuïtat, els escassos elements moderats que no s'havien sumat a la maniobra dels Mas, Polo i Escrig, esdevinguts constitucionals. Aquest nucli conservador de tradició, representat per homes com Nicasio Giner —l'antic dirigent moderat que ocupà en 1875 la vicepresidència de la Comissió Provincial— o Joaquín Vilaplana —d'una família de propietaris i advocats castellanencs—, era, ben a les clares, massa feble, aïllat i reduït per a convertir-se en alternativa al primer Cossi. La força per enderrocar-lo només podia provenir, paradoxalment, del seu interior.

Al llarg d'aquests fulls hem registrat minuciosament les friccions, agreujades amb el temps, entre les distintes famílies que havien compost aquella primera aliança. Els sectors que d'una manera o altra podien considerar-se enfrontats al fabrisme hegemònic eren:

—els antics 'conservadors castellanencs': hem vist la marginació progressiva dels Ruiz Vila, Bigné, etc., per la preponderància cada vegada major del cercle més pròxim a *Pantorrilles*. Aquest grup incloïa, a més, el nucli romerista encapçalat pel metge i regidor castellanenc José Tárrega Torres.

—tota una sèrie de cacics rurals, que havien anat separant-se de Fabra per motius que ens és difícil d'aclarir. Al districte de Nules, per exemple, i a finals de setembre de 1883, havia tingut lloc una reunió de «...los prohombres del partido conservador de estos pueblos con el objeto de formar el comité de distrito»; aquests dirigents eren Manuel Bartrina —el cacic de Nules—, José Miralles Pullés —antic líder de la *Gloriosa* a Borriana— i Carlos Fenollosa —advocat de la Vall amb estretes relacions amb Creixach—: tots ells elements més o menys vinculats al gran cacic de Lluçena en èpoques immediatament anteriors; ara, però, «...dícese que este comité se ha constituido bajo la base de declarar la guerra al *Cosi*», notícia que no va merèixer massa confiança en els ambients de l'oposició. Les raons d'aquest enfrontament sols les podem conjecturar: podia haver-hi jugat també l'exclusivisme fabrista, o potser es tractà d'un ressentiment pel bandejament de molts d'ells en l'última corporació provincial. En efecte, la reducció del nombre dels diputats, imposada per la llei de 1882, havia deixat fora del repartiment de poder personatges que des de 1877 havien gaudit de presència a la Diputació. Havien quedat fora, per exemple, Antonio Oliver —antic diputat per Vilafamés, en

149. A. Dip. 3, 6 i 7/11/83. *Def.* 54, 4/11/83, pàgs. 2 i 3; *Prov.* 348, 8/11/83, pàg. 3. L'assumpte de les ames de cria, a «Piden justicia», *Cl.* 170, 25/11/83, pàg. 1, i «Más sobre nodrizas», *Cl.* 172, 9/12/83, pàg. 1.

150. *Def.* 77, 24/1/84, pàg. 3.

el districte de la capital—, Angel Grangel —el fins aleshores representant de Fabra a l'Alcora—, Salvador Soriano i Serafín Pérez —representants del districte de Sogorb, exclosos per la potenciació de la fracció Escrig—; al partit judicial de Nules s'havia deixat de comptar, precisament, amb els Bartrina i els Creixach.

Calia comptar, a més, amb grups de poder que ja feia temps que s'havien desvinculat del primer Cossi, com el nucli que, a Benicarló, representava el bàndol oposat als germans Febrer, aliats de Rafels i de Fabra. Tota una colla de descontents podia estar esperant l'ocasió per plantar cara a *Pantorrilles*. Però no era inevitable que ho feren.

Així, la premsa d'oposició dubtava que el fabrisme romangués allunyat del poder fins el retorn d'un govern liberal. L'única esperança en un rellevament al front del poder provincial era l'antipatia, públicament manifestada, de Romero Robledo envers els tetuanistes castellonencs, a qui no perdonava l'abandó de 1881. Així, els romeristes de Castelló, i Tárrega en concret, anaven a jugar un paper decisiu, a despit de llur relatiu pes numèric. Tárrega esdevingué la figura indispensable en la nova coalició conservadora, malgrat que els republicans, que el creien encara lligat a Fabra, preferiren altres personatges canovistes. Hom pensava que el metge castellonenc faria de pont entre el tetuanisme i Romero Robledo, i així,

...mantenidos en sus puestos los amigos de la Diputación y los de los ayuntamientos y debidamente confirmados como acérrimos conservadores los caciques de cada pueblo, ya puede el Cossi dormir a pierna suelta.

La maniobra permetria als dirigents tetuanistes seguir manant, «siquiera sea esta vez por medio de apoderado», tot i que *La Provincia* fingís oposició. Sols l'actuació dels autèntics conservadors i del governador civil podia impedir-ho¹⁵¹.

Aquest fou el factor decisiu. El nou governador, Antonio González Solesio, devia venir de Madrid amb idees clares, perquè des del primer moment actuà en el sentit de marginar els tetuanistes. Un veritable allau de canvis de personal en tota la província —estanquers, peatons, peons caminers, funcionaris de presons i d'institucions sanitàries...— presagiava alteracions més profundes: «Malos vientos corren para el pontífice máximo del Cossi...» *La Provincia* s'escandalitzava davant

...el continuado mudar que se advierte en las esferas de la administración provincial desde que se apoderaron de la cosa pública los pseudoconservadores con historia cosiera, apoyados incondicionalmente por todos los elementos ultramontanos y carlistas, ex-cabecillas inclusive de la última contienda civil.

Era veritat. Com sempre que calia condicionar una nova situació política, els carlins dels pobles hi eren presents, provocant que el periòdic fabrista tocàs la corda liberal:

Los carlistas para quienes se hicieron las murallas de esta capital, y que con las armas en la mano jamás pudieron asaltar, tienen hoy las puertas abiertas y entran por ellas con un airecillo de triunfo que no parece sino que nos perdonan la vida.

I no es tractava sols dels carlins: a Castelló, els catòlics comandats per l'ex-alcalde Catalino Renau, fundador de l'efímera *Unión Católica* castellonenca, també feien costat al nou govern en el qual, tot s'ha de dir, figurava el seu dirigent Pidal¹⁵².

Amb totes aquestes forces, però, els nous ministerials semblaven encara febles davant el poder dels Fabra. Calgué al governador civil exercir pressió sobre un dels tradicionals aliats de *Pantorrilles* per tal que l'operació comptàs amb possibilitats d'èxit. L'elegit fou Manuel Meliá, el cacic del partit d'Albocàsser, que optà per abandonar els tetuanistes a canvi d'immunitat en cert assumpte local

151. «Otras dos versiones», *Def.* 78, 27/1/84, pàg. 1; «¡Monstruoso fenómeno!», *Cl.* 180, 3/2/84, pàg. 1; «¡Ojo, conservadores!», *Def.* 83, 14/2/84, pàg. 1; «Congeturas» [sic], *Def.* 85, 21/2/84, pàg. 1.

152. *Prov.* 383, 6/3/84, pàg. 3; *Cl.* 185, 9/3/84, pàg. 2; *Prov.* 391, 3/4/84, pàg. 3; *Prov.* 380, 24/2/84, pàg. 3, i 386, 16/3/84, pàg. 3.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

(açò es veurà amb més detall al punt 2.1. del capítol III). El cas de Melià no era, de tota manera, excepcional:

Muchos de los poderosos amigos que tenía Pantorrilles se han puesto frente a él y de parte de Romero Robledo pudiendo asegurarse, dada la actitud de aquellos, que los conservadores triunfarán en esta provincia sin contar para nada con el auxilio de Fabra... son personas todos ellos de arraigo en la provincia de Castellón y a ellos debe Pantorrilles su importancia política en la misma.

El cas més citat era el d'Àngel Grangel, qui es configurava com un dels homes forts de la nova situació; això exasperava els de *La Provincia*, que, parlant de Grangel, afirmaven:

A él [a Fabra] debe cuanto ha sido en política, desde registrador interino de la propiedad en Lucena... hasta que en 1881, retirada la pantorrilla que lo sostenía, volvió a la oscuridad...el señor Grangel no ha tenido jamás influencia propia ni puede contar con ningún voto.

El fabrisme comptava amb tan llarga tradició de transformisme que poca gent donava crèdit a tots aquests rumors de trencament d'«una intimidación política antiquísima y no interrumpida hasta hace poco; una comunidad de intereses políticos y tal vez no políticos...»:

...porque además de que esto significaría olvido de su antigua máxima y lazo de unión 'mandar y comer a todo trance', no parece probable ni aun verosímil que los Tárrega, los Creixach, los Bartrina y demás familia del cosí dejen de tender una mano amiga al que les sacó de la nada...¹⁵³.

El signe definitiu del rompiment, però, no havia arribat encara. Del 20 al 24 de febrer de 1884 es succeïren quatre dies d'«extraordinaria agitación política provincial». El dia 23, Llorens Bellés anunciava el vot negatiu del grup possibilista al pressupost addicional de la Diputació, ja que

...siendo de esperar la suspensión de la Corporación Provincial, según de público se decía, creía oportuno dejar la aprobación del presupuesto adicional a la nueva Diputación para que esta pudiera realizar sus proyectos...

En efecte, els rumors sobre la suspensió de la Diputació, sobre els motius al·legats i sobre les persones que podien ocupar els nous càrrecs («...se trata de cambiar la guardia, haciendo el servicio la compañía de pistolas del Cosí») centraven l'atenció del món polític castellanenc. Els noms que es barallaven, tots ells personatges vinculats en algun moment a Fabra, evidenciaven la soledat d'aquest:

A última hora resulta que, ni los hijos ni los nietos de los partícipes del barret roig ni los de la segunda edición corregida y aumentada; nadie es cosiero; Todos escurren el bulto dejando solo y aislado al más franco de la familia, al de gruesas pantorrillas que corresponde a la citada segunda edición¹⁵⁴.

El desenllaç, però, es féu esperar: sols el 19 de març de 1884 el governador González Solesio suspenia la Diputació Provincial de Castelló.

L'expedient de suspensió es conserva parcialment a l'*Archivo Histórico Nacional* de Madrid.

Els motius al·legats eren, en resum:

- moltes de les actes no venien signades i algunes sessions obligatòries no s'havien celebrat.
- irregularitats en els llibres de comptes.
- negligència en el cobrament dels deutes per contingent provincial.
- ús impropï dels fons destinats a compensar el descompte tributari que sofrien els sous del personal.
- retard en la tramitació d'una protesta electoral referida a Albocàsser.

Els diputats suspesos —o una gran majoria d'ells, si exceptuem els possibilistes i Fibla— van recórrer al ministre, exposant que les actes havien estat signades i dutes al corrent fins que s'acumulà el treball extraordinari de les quintes; que no hi havia irregularitats en els llibres de comptes; que aquella diputació havia signat convenis amb els ajuntaments per tal de resoldre el problema del deute

153. «Un bromazo», *Prov.* 382, 2/3/84, pàg. 1; *Def.* 96, 30/3/84, pàg. 1, i «Será de verás?», *Def.* 101, 17/4/84, pàg. 1.

154. A. Dip. Ex. 23/2/84. *Prov.* 380, 24/2/84, pàg. 3, i «Mons parturiens», *Cl.* 183, 24/2/84, pàg. 3. *Prov.* 388, 23/3/84, pàg. 1.

per contingent, i n'havia recaptat més que cap altra corporació anterior; que el contenciós respecte al descompte del personal era encara pendent d'acord amb l'Administració Econòmica provincial, i que tampoc el govern no havia tramitat l'expedient electoral d'Albocàsser. Els tetuanistes —incloent els Meliá— apuntaven també que, previs a la suspensió, hagués calgut fer advertiments i multes, tal i com disposava la llei.

Amb aquest recurs, el ministre —el propi Romero— remeté —ja en el mes de maig— l'expedient a la secció del governació del Consell d'Estat. La majoria dels consellers opinaren que la major part de les irregularitats adduïdes no eren motiu de suspensió, i que mancaven l'amonestació i multa preliminar; sols l'assumpte del descompte podia oferir dificultats, però no estava clara la responsabilitat de la diputació en aquell cas; per tant, calia alçar la suspensió. Però un dels consellers, Antonio Guerola, presentà vot particular, considerant que

...el no haber ingresado en la Tesorería de la provincia las cantidades a que asciende el descuento de los haberes de los empleados de la Diputación supone una distracción de fondos que pueda dar lugar a responsabilidad criminal.

calia, doncs, mantenir la suspensió i remetre els antecedents als tribunals —hi havia precedents en aquest sentit—.

I ací ve la sorpresa: el 25 de maig Romero Robledo comunicava al president del Consell d'Estat que

...S.M. el Rey (qDg) ha tenido a bien conformarse con el dictamen emitido por la minoría de la Sección de Gobernación de ese alto Cuerpo con fecha 20 del actual en el expediente relativo a la suspensión de la Diputación Provincial de Castellón.

Immediatament ordenà a González Solesio la confirmació de la suspensió, «...mandando se pase el tanto de culpa a los Tribunales». L'argumentació de Guerola fou considerada, per la pròpia premsa possibilista, «...un escándalo por su redacción, y la real orden del ministro ...consume la tropelía»¹⁵⁵.

Mentrestant, però, els fabristes havien estat, per primera vegada des de 1875, desallotjats de la Diputació, i aquest era el fet decisiu que diferenciava la nova situació d'altres ocasions semblants en què hom havia intentat acabar amb el poder tetuanista. El primer Cossi s'havia trencat definitivament i els fabristes, el seu nucli central, es veien ara privats del seu més formidable aparell de domini. Era aquella l'oportunitat per a una renovació de la política provincial castellanenca?

155. El lligall 1.089 del fons de Governació de l'A. H. N., corresponent a l'expedient de suspensió de la Diputació Provincial de Castelló, inclou els següents documents:

- Ofici del governador civil al subsecretari de Governació (23/2/84).
- Exposició dels diputats suspesos al ministre (26/3/84), amb dos annexos —un exemplar del BOP i còpia certificada d'una acta—.
- Ofici del governador al ministre, remetent el recurs citat anteriorment (26/3/84).
- Esborrany de l'escrit del ministre al president del Consell d'Estat, demanant-li dictamen (14/5/84).
- Esborrany de l'escrit del ministre al president del Consell d'Estat, comunicant-li la resolució del govern (21/5/84).
- Esborrany de l'ofici del ministre al governador civil, comunicant-li el dictamen del Consell d'Estat i la resolució del govern (21/5/84).
- Escrit del Senat al ministre de la Governació informant de la petició de remissió a la cambra de l'expedient, efectuada pel duc de Tetuán (23/5/84).
- Esborrany de la contestació del ministre, remetent l'expedient (25/5/84).
- Escrit dels secretaris del Senat, retornant l'expedient (31/5/84).
- Esborrany de l'ofici del subsecretari al governador civil (2/3/85) alçant la suspensió.

La suspensió fou dictada per la R.O. de 19/3/84. Hem completat aquestes dades oficials amb algunes notícies de premsa: «Suspensión de la Diputación», *Prov.* 390, 30/3/84, pàgs. 1-2, i «Suspensión de la Diputación», *Def.* 114, 1/6/84, pàg. 1.

4. El fabrisme a l'oposició (1884-1885): de com es reconquista el poder en un sistema caciquil

4.1. La Diputació de reial ordre (1884)

La possibilitat d'un rellevament dintre l'*élite* política provincial s'havia de plasmar, en primera instància, en els noms dels designats per a constituir la Diputació que el governador nomenaria. Per Castelló corrien tota classe de rumors: la primera llista que publicà la premsa incloïa antics moderats —Madramany, Giner, Vilaplana—, però sobretot recents aliats de Fabra: Oliver, Bartrina, Creixach, Grangel... Segons *La Provincia*, hom havia arribat a parlar de fer diputats carlins tan destacats com el rector Valls, de Benicarló, o Altava, d'Ares, i després semblava que la influència es decantaria cap als protegits dels alts dirigents ex-moderats castellanencs a Madrid, Pérez Sanmillán i Miquel y Polo. Finalment, allò que el periòdic fabrista es temia era un «pastel *conservador* con menudillos del *cosi...*»¹⁵⁶.

Curiosament, ens resulta difícil enumerar quins foren, a l'hora de la veritat, els nomenats, ja que les llistes proporcionades pels escrits del governador conservats a Madrid i per les actes de la Diputació no coincideixen exactament. Hom pot concloure, tanmateix, que els principals grups representats eren:

— alguns elements tradicionalment anticossiers, com Pascual Vilanova —adversari dels Melià en Albocàsser— o, fins i tot, membres de la fracció Escrig —fusionistes la vespra—: José Tomás Escrig, el nebot del dirigent, i Manuel Mínguez, aquell aliat de Fabra combatut més tard per ell. Hom podria incloure en aquest apartat Enrique Bosch Martí, participant en una de les diputacions del primer Cossi, però que feia temps que, mantenint l'adscripció conservadora, s'havia mantingut al marge del fabrisme.

— antics moderats, que reapareixien en la Diputació des de 1875, com Luciano Arquimbau.

— les forcés confessionals, aliades ara amb el conservadorisme, es veien representades per l'ancià Vicente Bueso Herrando, ric propietari castellanenc vinculat als sectors catòlics.

— la gran majoria dels diputats de reial ordre eren, tanmateix, de pura nissaga cossiera, aliats de *Pantorrilles* pràcticament fins la vespra. Ni Felipe Guimerá, ni Salvador Soriano, ni Germán Monleón, ni Vicente Creixach, ni Manuel Bartrina, ni Matías Monzonís ni Serafín Pérez ni, molt menys, aquells que es dibuixaven com a homes forts de la nova corporació, Antonio Oliver i Ángel Grangel, podien presumir de cap nítida trajectòria anticossiera —*La Provincia* insistirà que l'únic motiu de queixa que aquests dos darrers tenien contra els fabristes era la negativa tetuanista, en 1883, a convertir-los en membres de la Comissió Provincial... per quarta vegada¹⁵⁷—.

Per fi, el Cossi havia caigut. L'esdeveniment esperat durant anys i anys es produïa, però no de la forma com molta gent havia imaginat. Hi havia un cert sentiment de revenja, però la situació provocava perplexitats. *La Defensa* insistia que

...la conducta del Cossi ha sido causa de que su caída más bien que con sentimiento haya sido mirada con cierta simpatía por la mayoría del país... El repugnante caciquismo que tanto nos ha rebajado, los odiosos privilegios establecidos, la distinción ante la ley entre amigos y adversarios, los negocios de todas clases que aquí se han explotado a la sombra de la política y otras muchas causas que no apuntamos, habían de producir necesaria y faltamente el efecto indicado.

El Clamor de la Democracia, en conèixer la composició de la nova diputació, opinava de forma distinta:

No pueden estar descontentos los cosieros de abolengo, los del día siguiente, los mestizos, los del cirio rojo, los polacos, algún otro carlista sin h o con trabuco y la parentela de contratas tomar.

156. *Prov.* 380, 24/2/84, pàg. 3, i 381, 28/2/84, pàg. 3.

157. «Propósitos conservadores», *Prov.* 438, 18/9/84, pàg. 1.

I era el periòdic dels Fabra el que resumia unes apreciacions que aviat es farien generals:

Como todos los diputados interinos que forman hoy la corporación provincial han sido y figurado siempre en el Cosi, de aquí que los que cándidamente suponían que éste había muerto, se encuentran ahora con que el Cosi tradicional, hereditario, el verdadero Cosi de la tía Javiera, es el que ahora manda, no por la voluntad electoral, sino por las superiores exigencias de una política suspicaz, que de antiguos progresistas ha formado moderados nuevos.

En efecte, pertot arreu començaren a elevar-se veus que no advertien millora alguna en la situació política provincial. Juan Justo Uguet, el corresponsal d'*El Clamor* a Vinaròs, comparava:

El 'cosi' se formó mediante el favor del duque de Tetuán, identificado con el primer ministerio de la restauración, presidido por Cánovas del Castillo, con el aditamento Romero Robledo.

La agrupación que hoy tenemos en el poder ha tomado cuerpo y alma y vida mediante la protección del señor San Millán y su satélite mosen Valls, identificado con el ministerio actual, presidido por el mismo señor Cánovas con el mismo aditamento Romero Robledo y el agregado Pidal por añadidura...

Y si esto no puede negarse ¿quiénes son los más reaccionarios? Los que más se separan de la senda del progreso.

¿Y quiénes son los que más se separan de la senda del progreso? Los más autocráticos.

¿Y quiénes son los más autocráticos? Los más absolutistas.

¿Y quiénes son los más absolutistas? Los más despóticos.

¿Y quiénes son los más despóticos? Los más pidalistas.

¿Y quiénes son los pidalistas? Los protegidos de San Millán y su satélite mosen Valls,...

...Aquellos lo hicieron mal, muy mal, convenido: pero estos lo han de hacer peor, bastante peor, a juzgar por lo que hasta hoy llevan hecho y por lo que les ha de imponer el gobierno de que se declaren adictos.

Por otra parte, los nuevos anti-cosieros de la actual situación que no hayan estado ligados con el «cosi» por ningún concepto, que hagan lo que no se atrevieron a hacer los judíos retados por Jesús; que arrojen la primera piedra...

I un altre republicà, sota pseudònim, amollava als tetuanistes la següent sentència:

Ustedes son el cosí, padre. De su matrimonio legítimo e ilegítimo nacieron unos hijos borrosos... Este es el cosí, hija, que da quince y falta al que le dió el ser...¹⁵⁸.

Fills o pares, els conservadors eren decidits a acceptar el repte. La Diputació fou constituïda el 24 de març de 1884, sota la presidència del propi governador González Solesio. Per votació, foren elegits Bueso com a president, Grangel com a vicepresident i Tomás Escrig i Salvador Soriano com a secretaris. La Comissió Provincial fou ocupada en primer torn per Oliver, Creixach, Soriano, Tomás i Bosch, i en fou elegit vicepresident Creixach. Finalment, la corporació va decidir l'enviament d'un telegrama «...expresando su profundo testimonio de gratitud y adhesión a S.M. el Rey (q.D.g.) y al actual Gobierno»¹⁵⁹.

Mentrestant, *Pantorrilles* començà a moure's. Lluny d'acceptar resignadament la seua derrota i la nova situació, el gran cacic tetuanista anava a donar mesura de la seua capacitat política en hores tan adverses. Malgrat que part de la premsa republicana continuava creient que l'escissió dinàstica era una farsa, «...el Cosi, vista la ineficacia de sus gestiones para obtener la benevolencia conservadora...», anuncià per sorpresa la presentació de candidats liberals a les legislatives que s'anaven a celebrar immediatament. Perduda l'ajuda dels Meliá, calia als fabristes recomposar amb urgència llurs línies. I ací és on Fabra demostrà el seu coratge: sense pensar-s'ho dues vegades, i entre l'estupor d'amics i adversaris, prescindí d'enemistats que dataven de molts anys arrere i oferí pactes a gent com Aicart, el seu tradicional opositor a l'Alcora. Hom afirmà que Fabra recollia sols «...el lastre carlista que no ha podido gozar los favores de la actual situación», però, si és cert que els fabristes entraren en conversacions amb gent que ells mateixos havien considerat carlins —com els adversaris dels Meliá—, també és important fer ressaltar que oferiren suport a personatges com Ricardo Allepuz, un antic

158. Def. 95, 27/3/84, pàgs. 2 i 3; «¿Se fueron o los echaron?», Def. 97, 3/4/84, pàg. 1; Prov. 389, 27/3/84, pàg. 3. «Desde Vinaroz», Cl. 193, 22/6/84, pàg. 2, i Cl. 219, 16/9/84, pàg. 3.

159. A. Dip. Ex. 24/3/84.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

republicà d'Onda a qui havien combatut en 1880 quan era integrat en candidatures constitucionals, o com el gran adversari de Fabra al districte de Sogorb, l'ex-moderat José Escrig. Amb totes aquelles forces disperses, que s'unien a allò que havia quedat del 'primer Cossi' —l'eix Llucena-Vinaròs, és a dir, l'aliança Fabra-Rafels—, *Pantorrilles* presentà batalla a les legislatives¹⁶⁰.

I la va guanyar. No entrem ara en l'anàlisi d'aquests comicis, que ja han estat estudiats. El cas és que, malgrat pressions oficials fortíssimes, el cunyat del duc de Tetuán fou elegit diputat per Llucena. Poc importava que els ministerials aconseguissin la resta de les actes: la solitària victòria del districte controlat per Fabra i Aicart fou interpretada com un símbol de la força que el cacic tetuània seguia, malgrat tot, conservant. El resultat de les legislatives posà ben nerviosos els conservadors¹⁶¹.

Aquests no duïen camí d'instal·lar-se amb fermesa al poder provincial. Des del primer dia va resultar evident que la convergència antifabrista que s'havia refugiat sota l'etiqueta conservadora no era precisament un grup homogeni i amb idees clares. Es rumorejava que el cercle aglutinat al voltant de Tárrega —que incloïa el nou diputat a Corts per Castelló, Domingo Herrero, i els dos amos de la Diputació, Oliver i Grangel— es trobava durament enfrontat amb la resta dels conservadors, mentre que Ruiz Vila es mantenia aïllat, distanciant-se de la resta de les faccions ministerials¹⁶².

La política dels conservadors no convenia ningú: «...ni han sabido dar gusto al país ni mirar por los intereses de estos pueblos ni anular las influencias que les son contrarias, ni en una palabra, hacer nada de provecho...». Hom els reprotxava l'auge que els carlins començaven a manifestar en les comarques:

...¿qué harán los señores Herrero, Oliver, Grangel, Bigné, Ferrer, Ruiz Vila y demás que llevan la batuta provincial? ¡Ah señores progresistas calientes de otra época! Nos habéis puesto la boina encima y hundís cuanto podéis al elemento liberal.

La manca d'habilitat dels conservadors per construir una xarxa d'influències alternativa al fabrisme els condemnava a ser minoritaris i a malviure del suport oficial:

Estos once [grans personatges conservadors] se encierran en dos: en mestizos y cosieros renegados, que no teniendo influencia ni prestigio político en la opinión, viven a expensas de la sangre del gobierno que desde Madrid los sostiene a través del cordón umbilical del favor y de la privanza. Por eso aquí dicho partido no saldrá nunca del estado de feto, viviendo siempre la vida intrauterina, porque la publicidad, el cuerpo electoral y la provincia son sus mayores enemigos¹⁶³.

Allò que sí que van fer els conservadors fou utilitzar al màxim els ressorts del poder: les comissions d'apremi enviades per la Diputació recorrien constantment els municipis fidels a Fabra, mentre que els ajuntaments interins, imposats pel governador, romanien en el gaudi del poder malgrat que feia molt de temps que els regidors suspesos haurien d'haver tornat als seus llocs¹⁶⁴. Els conservadors sabien que llur única possibilitat de romandre al poder en la província era el manteniment del control sobre la Diputació. El seu funcionament tampoc no es pot qualificar de modèlic: alguns dels assumptes que havien servit de pretext per suspendre l'anterior corporació —l'expedient d'Albocàsser o el pagament del descompte del personal— seguien sense ser resolts; els diputats de la Comissió deixaven d'assistir a moltes de les seues sessions («...los señores diputados que funcionan como Comisión interina se reúnen tarde, y que sus acuerdos los toman a puerta cerrada, contraviniendo en esto, como en casi todo, la ley por que se rigen»).

160. Def. 94, 23/3/84, 96, 30/3/84, pàg. 1, i 104, 27/4/84, pàg. 2.

161. PÉREZ ARRIBAS, *op. cit.* Prov. 400, 4/5/84, pàg. 3. Anys després es sabia que els fabristes no havien perdut tot contacte amb les esferes oficials. El secretari del governador civil, Francisco del Cacho, treballava, en la pràctica, per a Fabra (Vegeu Def. 289, 11/4/86, pàg. 2).

162. «En escena», Prov. 392, 6/4/84, pàgs. 1-2; Def. 115, 5/6/84, pàg. 2.

163. Cl. 207, 31/8/84, pàg. 3; Def. 143, 14/9/84, pàg. 2, i Prov. 143, 14/9/84, pàg. 3.

164. Prov. 433, 31/8/84, pàgs. 2 i 3, i 480, 12/2/85, pàg. 1.

Decidits, però, a romandre com fos al poder provincial, els diputats de reial ordre, i entre ells especialment Oliver i Grangel, retardaven amb inacabables excuses la tramitació dels documents que l'Audiència de València reclamava constantment per tal d'aprofundir en la causa que es seguia contra l'anterior diputació suspesa¹⁶⁵; *La Provincia* advertia:

...hanse pegado a la Diputación como la lapa a la roca, porque saben que cuando de ella salgan no han de hallar puertas para volver a entrar.

Però aquesta situació no podia prolongar-se indefinidament. Calia procedir a la renovació bi-anual de la corporació i els conservadors sabien que s'ho jugaven tot en aquests comicis. Fou per això que no escatimaren recursos. La designació dels districtes on havien de celebrar-se noves eleccions es va fer per sorteig; *El Clamor* advertí que el governador civil va traure de l'urna les paperetes que havien estat introduïdes en darrer terme: corresponien als districtes de Morella-Albocàsser, Sogorb-Nules i Vinaròs-Sant Mateu: «No se pueden quejar de la suerte los 'cosieros' conservadores». La plana major conservadora —Oliver, Bueso, Grangel— es lliurava d'haver d'acudir al sufragi, i així s'evitava la renovació del districte de Lluçena-Viver, on la preponderància de *Pantorriles* era indiscutible¹⁶⁶. L'aposta era forta.

4.2. Les eleccions provincials de 1884

La consulta electoral no despertava en totes les forces polítiques el mateix interès. Per als possibilistes —que no tenien oportunitat de lluitar al districte de Castelló, que no es renovava— l'elecció no mereixia tal nom: «...habrá simulacro de elecciones en dichos distritos, y decimos simulacro, porque nadie ignora el significado de la palabra elección en tiempos conservadores». El «inmenso desprestigio del sistema» abocava els castelaristes al retraïment:

Háganse, pues, las elecciones sin que por nuestra participación nos quepa responsabilidad alguna de su resultado, ya que en último término siempre ha de ser éste favorable al gobierno y ya que los nuevos representantes de la provincia sólo han de ser una segunda edición de los representantes de Real Orden, creados a imagen y semejanza del señor Romero Robledo.

Els demòcrates-progressistes foren encara més clars: l'únic comentari a la convocatòria fou un rotund «Que se diviertan»¹⁶⁷.

En l'altre costat de l'espectre polític hi havia més animació. *La Plana Católica*, el periòdic carlista de Castelló, animava els seus correligionaris rurals a la batalla electoral. Hom registrà activitats carlines —i no exclusivament de cara als comicis— en distints punts, però, a la fi, acabaren donant suport a candidats dinàstics¹⁶⁸.

Era a aquests a qui interessava fonamentalment la contesa. El governador civil Villalba —que havia substituït González Solesio—

...propuso a los caciques adictos de los distritos vacantes por suerte, se votasen para diputados provinciales a personas de reconocida probidad e independencia, para constituir una Diputación cuya mayoría fuese de verdaderos notables de la provincia.

El procés electoral no va ser tan tranquil com aquesta declaració pressuposava¹⁶⁹.

165. «Conciencia conservadora», *Prov.* 434, 4/9/84, pàg. 1; «Propósitos conservadores», *Prov.* 438, 18/9/84, i «La comisión interina», *Prov.* 444, 9/9/84, pàg. 1.

166. *A. Dip. Ex.* 18/8/84; *Prov.* 430, 21/8/84, pàg. 3, i *Cl.* 203, 21/8/84, pàg. 3.

167. *Def.* 136, 21/8/84, pàgs. 2 i 3, i «Es natural», *Def.* 143, 14/9/84, pàg. 1; *Cl.* 208, 7/9/84, pàg. 2.

168. *Pl. Cat.* 32, 20/8/84, pàgs. 2 i 33, 23/8/84, pàg. 2; *Prov.* 433, 31/8/84, pàg. 3; *Def.* 141, 7/9/84.

169. *Def.* 142, 11/9/84, pàg. 2.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

En el camp conservador, la competència entre les diverses fraccions i personalitats del partit arribà a extrems caòtics:

...¿qué tiene de particular que Gironés pretenda ahogar (metafóricamente hablando) a Bueso, éste a Gironés, Miralles a Soriano, Valero a Miralles, Soriano a los dos, Falla a Escribano, éste a Falla, etc., etc.? Es natural; la vida de cada uno de estos señores depende de la muerte de los demás, con lo cual se comprueba la general creencia de que es imposible que vivan juntos.

Els conservadors feren referència a la moralitat administrativa com a eix de la seua campanya, cosa que provocà la hilaritat de *La Defensa*:

*Gloriosos conservadores,
cosieros os conocí;
la administración que hagáis,
que me la claven aquí.*

També excitaven les rancúnies dels pobles contra la capital:

*Por ahora sólo se contentan, los centralistas, con que no voten los pueblos candidatos de la capital.
Por ahí empieza la descentralización.
Apuren el tema, señores monárquicos... ¡Guerra! guerra al cunerismo.
Mañana andarán los pueblos otro pasito¹⁷⁰.*

Els ministerials pensaven presentar quatre candidats en cada districte.

Van córrer rumors que els fusionistes no anirien a les eleccions; els fabristes no anaven a desaprofitar l'ocasió, malgrat l'amarg record de les pressions sofertes a les legislatives, que els feien reclamar, per una volta, la puresa del sufragi. Per a d'ells, els electors «...no deben hoy, para determinar su conducta, consultar otros intereses que los materiales del pueblo y distrito respectivo...»¹⁷¹.

Al districte de Vinaròs-Sant Mateu els conservadors presentaren, en realitat, sols tres candidats, ja que el quart, Guillermo Bajuelo Falla, castellonenc, partia amb poques possibilitats. Enfront, Rafels alineava el seu millor equip: Joaquín Febrer, el gran comerciant de Benicarló, i Vicente Pedra, l'alcalde de Càlig, ara suspés. El més votat fou Beltran White, de Benicarló

...quien a más de las simpatías con que cuenta, reúne el estar emparentado con las principales familias que a la respetabilidad reúnen el tener en todos los pueblos del Maestrazgo deudos, amigos y parientes de indiscutible influencia en la provincia y principalmente en Vinaroz, aquí [a Benicarló] y en San Mateo, en donde los señores Agramunt y Matutano, ya de antiguo, son los solos que, con la familia Whitte [sic], deciden una elección.

Un Agramunt, José, era precisament un dels nous diputats conservadors; i el tercer de la llista oficial era José F. Escribano Mayó, «...el nunca bien ponderado Pepito Escribano, republicano histórico hasta ayer y hoy conservador de no sabemos qué», el cap del bàndol vinarossenc oposat a Rafels. Aquest, tanmateix, aconseguí l'acta mitjançant la seua victòria a Vinaròs:

La elección del Sr. Rafels ha levantado aquí el espíritu liberal, e iniciado una concentración de fuerzas alrededor de esa bandera, que o mucho me equivoco o los demócratas de mosen Valls y los republicanos de Escribano se verán muy pronto en el vacío.

Els fusionistes obtingueren també bon resultat a Benicarló i, fins i tot, a Càlig —318 vots contra 180, malgrat la pràctica ocupació armada dels carlins—, però els resultats de la resta dels pobles menuts impediren l'elecció de Febrer i Pedra. Alguns petits batlles rurals, com Pablo Albiol —el *sinjó Pau* descrit pel periòdic possibilista—, l'alcalde de Peñíscola, desconfiaven de la fortalesa dels nous ministerials i decidiren repartir els vots que controlaven entre conservadors i fabristes: «...no hubo unanimidad a favor de los candidatos oficiales por parte de los que, por su carácter oficial y conse-

170. Prov. 432, 28/8/84, pàg. 2, i «Armonías conservadoras», Prov. 437, 14/9/84, pàg. 1. Def. 137, 24/8/84, pàg. 3, i Cl. 205, 28/8/84, pàg. 2.

171. Cl. 209, 11/9/84, pàg. 3, i «Elecciones», Prov. 432, 28/8/84, pàg. 1.

cuencia política, debían incondicionalmente apoyarles»¹⁷². Heus ací una bona mostra de com les xarxes caciquils establertes seguien gaudint d'influència lluny del suport oficial.

Al districte de Morella-Albocàsser les coses van anar d'una manera semblant. Després de l'entusiasme inicial, i fins i tot després de la defecció melianista del fabrisme, «...muchos de los conservadores que con ansia esperaban el día de la justicia se h[an] pasado recientemente con armas y bagajes al *Cosi* legítimo de los Fabras». Els conservadors no arribaren ni tan sols a presentar candidatura completa —els Meliá s'abstingueren prudentment de comparèixer— i donaren suport, a més, a candidats foranis: Enrique Bosch, el conservador de Benicarló que es configurava com a futur dirigent del partit, Félix Bueso —fill del president de la Diputació i vinculat, com ell, als ambients del catolicisme polític— i un jove advocat castellonenc, Cayo Gironés. El diputat més votat fou, però, Francisco Vaquer Albella, un metge que es presentava dintre la candidatura de l'oposició fabrista; també aconseguí l'acta Antonio Delago, l'insubstituible aliat dels Fabra; dels tres conservadors, Cayo Gironés quedà exclós de la Diputació, i s'arribà a rumorejar que es retirava de la política —en la qual li esperava, però, un llarg i complicat avenir—¹⁷³.

Per fi, al districte de Nules-Sogorb, les discrepàncies entre els conservadors arribaren al seu grau màxim, fins al punt que c's dos grans cacics de Nules i la Vall d'Uixò, Bartrina i Creixach, renunciaren a presentar-se i col·locaren en llur lloc sengles homes de palla: José Miralles Pullés, l'antic revolucionari borrianenc, i

...el joven abogado de esta localidad [la Vall] don Carlos Fenollosa, de quien sólo tengo que decir que carece de talla política, de distinguida posición y de otras condiciones que no enumero, para figurar como diputado notable.

Sols aquests dos diputats addictes aconseguirien l'acta, ja que els que completaven la candidatura, Salvador Soriano —ex-membre de la diputació nomenada— i un tal Valero, quedaren superats pels candidats fusionistes: Victorino Fabra Adelantado —el nebot de *Pantorrilles*, ex-secretari de la Diputació i ex-diputat a Corts— i un personatge que sorprén veure relacionat amb Fabra: Ricardo Allepuz, un ex-republicà passat al constitucionalisme, rival del cacic d'Onda, Padilla, i combatut pels tetuanistes en anteriors eleccions; captat ara, igual que Aicart, per reforçar les files fabristes, aconseguí, en companyia del nebot del cacic (l'altre nebot, Leonardo Martí, quedà fora), l'acta de diputat, malgrat la forta pressió conservadora —a Onda prohibiren, fins i tot, fer-li serenates a Allepuz—¹⁷⁴.

En resum, Fabra i els seus nous aliats havien obtingut, des de l'oposició, cinc diputats, per set dels conservadors¹⁷⁵. No calia ser un expert en el funcionament del sistema electoral restauracionista per adonar-se'n que, malgrat la pressió oficial adversa, els tetuanistes havien assolit un triomf rotund. Així ho interpretava *La Provincia*, dirigit-se als conservadors:

Las elecciones que acaban de verificarse han sido para nuestros héroes y sus escasos amigos la lección más severa que pudieran recibir. De doce diputados que se han elegido, resultan cinco liberales dinásticos, un republicano hasta ayer, un liberal no conservador, un partidario del cura Valls, dos conservadores con tendencias a volver a la casa paterna, un neófito conservador y otro conservador que no sabemos si llegará a serlo; concurriendo además la significativa circunstancia que de los veinte diputados de Real orden, UNO SOLO se ha atrevido a pedir al cuerpo electoral la ratificación de sus poderes...

172. Def. 136, 21/8/84, pàg. 3.; Prov. 437, 14/9/84, pàg. 1. Prov. 438, 18/9/84, pàg. 3, i 439, 21/9/84, pàg. 3; Def. 146, 25/9/84, pàgs. 1-2.

173. Def. 139, 31/8/84, pàgs. 2 i 3. Prov. 438, 18/9/84, pàg. 3.

174. Prov. 435, 7/9/84, pàg. 2; Def. 142, 11/9/84, pàg. 2, i 145, 21/9/84, pàg. 2.

175. Els resultats, Prov. 438, 18/9/84, pàg. 2, i Cl. 211, 18/9/84, pàg. 3. Altres exemples de fortalesa de distints aparells caciquils, a l'obra de JAVIER TUSELL: *Oligarquía y caciquismo en Andalucía (1890-1923)*, Barcelona, Planeta, 1976, pàg. 72.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

Per al periòdic fabrista els resultats devien interpretar-se com el punt final de l'aventura conservadora:

...nada hemos considerado más justo y legítimo que las aspiraciones de aquella media docena de jóvenes conservadores del día, que... formaron aquí desde el instante en que vino la actual situación, la base de lo que por el tiempo hubiera podido llegar a ser agrupación poderosa... si se les hubiera dado la mano, como suele decirse, proporcionándoles lo que habían menester.

Pero ¡qué desdicha! Ni se les han facilitado los conocimientos o relaciones políticas y particulares de que carecían; ni han conquistado para ellos las simpatías de que no gozaban; ni el prestigio que no tenían; ni les han proporcionado siquiera los votos necesarios para hacerse diputados; y naturalmente, todo aquel edificio levantado en los primeros momentos de entusiasmo conservador se vino al suelo al primer soplo de la oposición liberal y al conato de independencia de los distritos.

Los efectos de tan inesperado acontecimiento han sido terribles: el 'sálvese quien pueda' sonó en seguida en tan poco aguerridas huestes, y la desbandada ha sido general; solo han quedado en la brecha ¿por qué no decirlo? dos antiguos correligionarios nuestros...

En la nueva Diputación se hallarán, pues, los conservadores en insignificante minoría, y, por tanto, el reinado de nuestros dos héroes amenaza derrumbarse...

Els diputats de reial ordre, en especial Oliver i Grangel, esdevenien així l'objectiu principal dels atacs fabristes, prevenint les possibles maniobres d'aquells en la corporació que havia de constituir-se:

Unos hombres a quienes se les ha concedido omnimoda influencia política, y sin embargo no han intentado legalizar su insostenible posición por los únicos medios admitidos por el sistema constitucional, porque abrigaban la convicción de que el cuerpo electoral les rechazaría no pueden, decente ni políticamente hablando, continuar interviniendo siquiera en los asuntos de la administración provincial¹⁷⁶.

Però els conservadors —o almenys una part d'ells— decidiren romandre a la Diputació. Aquesta es va constituir, doncs, amb diputats elegits i altres de reial ordre. No sense incidents, i amb el vot en blanc dels fabristes, s'elegiren els càrrecs: Vicente Bueso conservà la presidència i Miralles obtingué la vicepresidència, mentre Escribano i F. Bueso eren nomenats secretaris. La votació dels torns de la Comissió Provincial fou encara més conflictiva: els conservadors col·locaren al primer Guimerà, Agramunt, Bosch, Fenollosa i Grangel, i relegaren els fabristes als darrers torns. Fabra Adelantado va argumentar que els representants dels districtes de Castelló i Lluçena ja havien estat assenyalats per la diputació suspesa en gener de 1883 i per la interina en març del 84, i no devien ser modificats per la corporació que s'estava constituint. Bosch replicà que la diputació interina no sabia a quin districte representava cada diputat nomenat i, per tant, calia refer els torns. Aquests foren aprovats amb el vot en contra dels tetuanistes, que s'abstingueren després en l'elecció del nou vicepresident de la Comissió, Enrique Bosch. Amb totes aquestes maniobres, el protagonisme dintre la diputació seguia corresponent als diputats interins, la qual cosa irritava *La Provincia*:

...cuando se quiere hacer de esto que es incidental, un organismo permanente y duradero cuyo fin no se alcanza, entonces se entra ya por el verdadero camino por donde se llega al funesto régimen personal y autoritario.

Que tal conducta es peligrosa y ocasionadora de conflictos, inútil es consignarlo, porque cuando así se procede, el desengaño labra los ánimos, las fuerzas vivas del país se enervan y por último se pierde la esperanza de regenerar a los pueblos, que no queriendo ser comparsas de comedias políticas se retiran al monte Aventino¹⁷⁷.

Amb o sense la participació dels pobles, la lluita política castellonenca es trobava en un moment crucial. El seu escenari continuaria essent la Diputació.

4.3. El final de l'aventura conservadora

L'incident que hem registrat a l'hora de la designació de les ternes per a la Comissió Provincial és un només dels produïts en les primeres sessions de la nova corporació. Els fabristes anaven a demostrar als conservadors com es feia oposició. Antonio Delago començà per impugnar la condició

176. «Propósitos conservadores», *Prov.* 438, 18/9/84, pàg. 1, i «Conducta conservadora», *Prov.* 439, 21/9/84, pàg. 1.

177. A. Dip. 3/11/84. «La Diputación Provincial», *Prov.* 451, 2/11/84, pàg. 1.

de diputat, pel districte de Lluçena, de José Tomás Escrig, ja que mai —abans de ser-ho per reial ordre— no ho havia estat anteriorment; Victorino Fabra Adelantado qualificà d'il·legal l'elecció dels càrrecs, ja que Bueso no havia pres possessió immediatament després de ser elegit president —Bosch demanà que la paraula «ilegal» figuràs en l'acta—; quan es parlà de l'aprovació de l'acta anterior, Fabra va contestar «...que los Diputados recientemente elegidos que no habían asistido a la misma no podían ni prestaban su aprobación acerca de dicha acta»; per fi, quan es plantejà la felicitació al rei i al govern, els fabristes votaren afirmativament en el cas del monarca però no en el de l'executiu, «...por ignorar el motivo en que debía fundarse la felicitación que podía llegar a su destino en momentos en que no fuese oportuna». A la sessió següent, els tetuanistes negaren el seu vot a la composició de les comissions. *La Provincia*, per la seua banda, sotmeté a destructiva crítica la memòria presentada per la Comissió Provincial anterior:

En las primeras sesiones no han recordado los intereses de sus distritos, no han propuesto mejoras vitales y progresivas para los pueblos, y olvidando los intereses administrativos, han recordado que son políticos, votando una proposición de adhesión al Gobierno, débil prueba aun de gratitud a los favores ministeriales obtenidos.

La Defensa oferia una visió distinta; opinava també que l'oposició fusionista

...que lleva la batuta, se ha despachado a su gusto; ha hecho verdadero alarde y ostentación de su afán por oponer obstáculos y dificultades, sin cuidarse gran cosa de las formas, ni recordar que su situación ha sido un poco peor que la de los conservadores, con muchos más puntos flacos que éstos y con mucho más que callar;

d'altra banda:

Es una verdadera desdicha lo que sucede al partido conservador. Ni un solo diputado ha sabido o querido defender los cargos de la oposición; ni uno solo ha sabido demostrar que conoce lo que lleva entre manos. ¡Buena va a quedar la provincia dirigida por los conservadores, después de como la dejaron los otros conservadores, que hoy se llaman liberales!¹⁷⁸

Es tractava només del començament. A l'endemà, Victorino Fabra tornà a traure el tema de les condicions d'Escrig per a ser diputat provincial; el president ordenà sessió secreta, amb el vot en contra dels tetuanistes, i hom acordà demanar a Tomás Escrig la documentació que el confirmava en el càrrec (la premsa rumorejava que l'al·ludit havia manifestat que no tornaria a la corporació). En sessió secreta, de nou amb l'oposició dels fabristes, s'acordà ajornar el debat sobre una interpel·lació de *Victorinet* respecte a les separacions de personal acordades per la Comissió Provincial. Aquests primers dies de reunió —el dia 8 no es celebrà sessió perquè els propis conservadors vulgueren aconseguir una treva per a refer-se —provocaren variadíssims comentaris en la premsa. *La Plana Católica* desqualificava el sistema («Anda el juego entre liberales... El país no anda... está de pie, porque los conservadores apenas le han dejado sillas»), aprofitant les contradiccions de la premsa liberal (insinuant, per exemple, als possibilistes: «¿Es decir, que todos lo hacen mal?»). L'opinió unànim era que els fabristes tenien els ministerials contra les cordes, hipotecant el prestigi de Bueso, fent votar a la majoria acords contradictoris, etcètera. Mentre els demòcrates-progressistes veien amb certa simpatia l'actuació dels fusionistes, els possibilistes la criticaven («Total. Las sesiones celebradas hasta hoy han sido tan estériles que no han dado ningún resultado práctico para la provincia»), la qual cosa irritava profundament els fabristes, que els acusaven de connivència amb els conservadors. *La Defensa* responia:

...nos interesa combatir a los conservadores, en los cuales vemos adversarios políticos, mientras en los fusionistas advenedizos vemos algo más y peor para los intereses de la provincia!¹⁷⁹

178. A. Dip. 3/11/84 i 5/11/84. *Prov.* 451, 2/11/84, pàg. 1; «La nueva Diputación», *Prov.* 452, 6/11/84, pàg. 1; «La Diputación», *Def.* 158, 6/11/84, pàg. 2.

179. A. Dip. 6 i 7/11/84. «En la Diputación Provincial», *Pl. Cat.* 55, 8/11/84, pàg. 3; «La Diputación», *Def.* 159, 9/11/84, pàg. 2; «La Diputación», *Cl.* 226, 9/11/84, pàgs. 1-2; *Prov.* 453, 9/11/84, pàgs. 1-2 i 2-3; «Aclaraciones», *Def.* 160, 13/11/84, pàg. 1.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

L'espectacle de la corporació provincial començava a atraure l'atenció del públic, que omplia el saló i assistia divertit a com Fabra feia reconèixer a Bueso que coneixia per endavant l'absència d'alguns diputats addictes, i contemplava com alguns d'aquests donaven suport a iniciatives de l'oposició liberal. Fins i tot els sectors clericals pensaven que els conservadors estaven quedant massa en evidència:

La banca verdadera, la ciencia mestiza y la administración conservadora, apabulladas, rotas y miedosas, pidiendo clemencia...

Después de presenciar el triste espectáculo que en las sesiones de la Diputación han ofrecido los que mandan, figúrense ustedes cuanta será la alegría que sentimos en nuestra alma, al ver confiados los intereses de la provincia en manos tan espertas [sic] y entendidas.

El cielo nos libre de mestizos, conservadores y temporales¹⁸⁰.

El 13 de novembre de 1884 recomençaren les sessions. Els fabristes es negaren a votar l'acta de l'anterior i afirmaren que la reunió era il·legal, perquè l'article 60 de la llei provincial especificava que les sessions havien de ser consecutives. Grangel respongué que allò que la llei exigia era que el període fos consecutiu, no que la corporació s'hagués de reunir en dies seguits. Posada a votació la qüestió, la sorpresa fou enorme: sols Grangel, Oliver, Bosch i F. Bueso opinaren a favor de la interpretació del primer d'ells, mentre que la resta —incloent els addictes Guimerá, White, Agramunt, Fenollosa i Escribano— es pronuncià a favor de la tesi fusionista. Exasperat, Grangel preguntà si es considerava legal aquella reunió: sols hi hagué tres vots afirmatius, i el president, davant l'estupefacció dels assistents, alçà la sessió. Els comentaris de la premsa variaven des del d'«Espectáculo desconsolador» a «El siniestro de la Diputación provincial ha sido completo». Hom parlava del desànim d'alguns dels diputats ministerials elegits, i també que Tárrega, el factòtum conservador a l'ombra, els havia amenaçat. Felipe Guimerá declarà, en la sessió constitutiva de la nova Comissió Provincial, que considerava il·legal la seua presència allí, i altres diputats addictes anunciaren que no tornarien per la Diputació fins que haguessen marxat els nomenats per reial ordre que encara continuaven (en efecte, la sessió prevista per a desembre no es va poder celebrar per falta de quòrum). Les revelacions sobre les tensions conservadores augmentaven l'escàndol (la reunió suspesa en novembre no va tenir lloc perquè Grangel, Bosch i Oliver s'amagaren, literalment, en el despatx del governador civil per tal d'impedir que es celebràs). Els republicans malparlaven dels conservadors:

...plegue [sic] al Cielo sean perdonados por la pública opinión, que podrá transigir, alguna vez, con las defecciones políticas, pero que se revuelve airada contra los que han arrojado el ridículo sobre la Cámara provincial.

La Provincia, clar, era encara més dura: l'espectacle de les sessions inicials «...ha venido a demostrar de una manera evidente que aquí no existe partido conservador»:

Dividido, pues, este puñado de ambiciosos en tantos grupos como personalidades, trabaja cada uno para si propio, y sin disciplina, sin jefes, sin doctrina, sin nada de lo que a un partido caracteriza, unos a otros se muerden y se destrozán con satánica impiedad¹⁸¹.

La primera fase de l'ofensiva fabrista havia resultat un complet èxit. Amb els conservadors dividits i desprestigiats, i amb la Diputació neutralitzada, el pròxim objectiu era l'expulsió dels diputats de reial ordre restants. Aquests, i en especial Bueso, Grangel i Oliver, eren ridiculitzats a tothora

180. «La Diputación y los diputados», *Cl.* 227, 13/11/84, pàg. 1; «Del enemigo el consejo», *Prov.* 454, 13/11/84, pàgs. 1-2; «En la Diputación Provincial», *Pl. Cat.* 56, 12/11/84, pàgs. 1-2.

181. A. Dip. 13/11/84 i Ex. 18/12/84. «Diputación Provincial», *Prov.* 455, 16/11/84, pàgs. 1-2. «La Diputación y los diputados», *Cl.* 228, 16/11/84, pàgs. 1-2; *Def.* 161, 16/11/84, pàg. 2; «Pequeñeces», *Pl. Cat.* 57, 15/11/84, pàgs. 3 i 58, 19/11/84, pàgs. 2 i 3. «Los conservadores», *Prov.* 456, 20/11/84, pàg. 1.

per la premsa fusionista. Oliver, anomenat *El Mandarín Chino* —no de bades: tenia defectes de pronunciació—, era descrit així:

Nadie sino él encontrará en el calendario a Zan Zimón, en un plato zopaz, zábanaz en la cama, derechoz y zoberanía en la nación...

Yo, si fuese Gobierno... le diría: pronuncia la ese o dimite. Formaría un cuadro de escepciones [sic] físicas y morales como el que existe para el ingreso en el Ejército.

Els conservadors ex-cossieros tenien els dies comptats, i ho sabien. Malgrat llurs resistències, l'Audiència de València havia aconseguit ja els antecedents que demanava per continuar la causa contra la diputació suspesa en març. A principis de desembre la seua resolució es feia pública:

No ha lugar a proceder criminalmente por ahora contra la Diputación provincial suspensa de Castellón de la Plana, declarando de oficio las costas; y a los efectos oportunos, póngase esta resolución en conocimiento del Gobernador civil de dicha provincia.

Govern Civil, tanmateix, no reaccionà —per la mateixa època, la província de Terol estava sense diputació, per circumstàncies anàlogues—. Els que sí que ho van fer, quan —el 30 de desembre— arribà la comunicació de la sentència a la Diputació, van ser els propis diputats de reial ordre: després d'un moment de confusió, Grangel donà l'ordre de resistir i, immediatament, Bueso va partir cap a Madrid. L'eufòrica era *La Provincia*:

Cortezanos, los que todo lo debéis al favor y nada al pueblo: sacudid vuestra investidura del polvo oficial, que la justicia ha triunfado y se ha restablecido la legalidad que sanciona el sufragio.

Per al periòdic fabrista, la sentència de l'Audiència demostrava la innocència dels diputats suspesos i l'error polític de la suspensió, tot recordant les irregularitats administratives, els fracassos electorals i la incapacitat política dels antics cossieros que havien estat beneficiaris de la mesura ara qüestionada. La retòrica tetuanista insistia en la diferenciació política entre uns dinàstics i altres:

La libertad para ellos es vana, quimera el derecho constitucional y el régimen representativo mentira. Una oligarquía compuesta de ultramontanos y tráfugas del progreso fustigan un día y otro con el látigo de la arbitrariedad el rostro del partido liberal... entonces las relaciones de los partidos toman el carácter de una lucha de castas, donde envenenadas las pasiones, condénsanse en la conciencia pública esas tormentas desastrosas que en la historia se conocen con el nombre de revoluciones¹⁸².

La crítica als diputats de reial ordre s'estenia, fins i tot, per l'interior del partit conservador.

Els, però, no tenien la més mínima intenció de dimitir. Provocant polèmica dintre els seus rengles, Oliver, Bueso i Grangel continuaren als seus llocs oficials, mentre es rumorejava que l'oposició els havia denunciat per ocupació il·legal dels seus càrrecs, acusant-los, a més, d'incomplir llurs obligacions¹⁸³. La tensió acumulada esclatà en la propera reunió de la Diputació. Victorino Fabra Adelantado presentà la següent proposició incidental:

No siendo Diputados provinciales, desde que se resolvió no haber lugar a proceder contra los suspensos, los Señores D. Vicente Bueso, D. Angel Grangel, D. Antonio Oliver, D. José Tomás Escrig.

Proponemos a la Excelentísima Diputación se sirva acordar que no puede ser válida la sesión a que estos señores asistan...

Bueso, el president, contestà «...que no era de la incumbencia de la Diputación el asunto propuesto en ella, y que por dicho motivo no podía consentir se discutiera dicha proposición...», sinó el pressu-

182. *Prov.* 453, 9/11/84, pàgs. 1-2; «A broma», *Prov.* 459, 30/11/84, pàg. 1; «El día de la justicia», *Prov.* 468, 1/11/85, pàg. 3; «La nueva Diputación», *Cl.* 240, 28/12/84, pàg. 1. Sobre Terol, «En todas partes cuecen habas», *Prov.* 478, 5/2/85, pàg. 1.

183. «Resumen político», *Prov.* 467, 28/12/84, pàg. 1; *Cl.* 241, 1/1/85, pàg. 3; «¡Qué salgan!», *Prov.* 471, 11/1/85, pàg. 1; «Esperamos», *Prov.* 480, 12/2/85, pàg. 1.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

post addicional, assumpte pel qual havia estat convocada. Els fabristes presentaren una protesta formal, on feien constar que els altres diputats de reial ordre —Guimerá, Mínguez i D'Ocon— ja havien renunciat com a representants provincials: l'única finalitat de l'acció dels opositors era, segons ells mateixos, salvar la responsabilitat en què pugueren caure per col·laborar en la usurpació dels càrrecs per part de Bueso i companyia:

Protestamos respetuosa y solemnemente de la presencia de dichos señores en la sesión de hoy, y sintiendo no poder asistir a la discusión del presupuesto adicional, que es el objeto de ella, nos retiramos de nuestros puestos hasta que al asunto se de la resolución que proceda.

S'alçaren i se n'anaren. Bueso va donar per closa la sessió i, després, imposà una multa de vint-i-cinc pessetes als qui havien protestat —que li recordaren, en la premsa, que els diputats absentistes no havien estat objecte de cap mesura—. La premsa destacà l'acció dels fabristes i criticà els conservadors. L'assumpte de la Diputació castellonenca ja havia anat massa lluny i les repercussions arribaren a Madrid. El duc de Tetuán, al Senat, interpel·là el govern sobre el cas de la corporació provincial i el dels ajuntaments de Jérica i Xert:

*De modo que resulta que el Gobernador que era de esa provincia cuando tuvieron lugar las elecciones encontró todos los medios necesarios para unas suspensiones injustificadas, según resulta de las sentencias o de los autos dictados por los tribunales competentes; y el Gobernador actual no ha encontrado dentro de la ley medios de hacer cumplir con esa misma ley a estas Corporaciones interinas nombradas por su antecesor. Verdaderamente yo no sé que esto pueda tener justificación...
Ruego a S.S. que proceda con tanta más urgencia cuanto que está ya anunciada la elección parcial de un senador en esa provincia, que debe tener lugar el día 8 de marzo...¹⁸⁴*

Romero Robledo no va poder resistir les pressions per més temps i el ministeri comunicà al governador civil —qui, per cert, havia demanat consulta sobre la qüestió ja en desembre— que, vist l'aute judicial, «...y resultando del mismo, que no ha lugar, por ahora, a proceder contra la Diputación de esa provincia; S.M. el Rey (q.D.g.) se ha dignado resolver que vuelvan los Diputados suspensos al ejercicio de sus funciones». Era el 2 de març de 1885. Sis dies després, la notícia era coneguda a Castelló. *La Provincia* cantava victòria:

Aquellas burdas maniobras que se operaban hace un año en el Gobierno de provincia, aquellos alardes de influencia en la opinión, aquel partido conservador brillante, numeroso y compacto que habría de salir al conjuro de esa trinidad política tan presuntuosa como impotente ¿dónde está? ¿dónde las promesas de éxitos electorales, las dotes de inteligencia y las condiciones de idoneidad para asaltar los primeros puestos de la provincia?¹⁸⁵

La derrota dels conservadors fou completa. Bueso, Oliver i Grangel serien condemnats, en novembre de 1887, al Tribunal Suprem, per usurpació de funcions, a set anys d'inhabilitació especial per obtenir el càrrec de diputat provincial o altre anàleg. En les restes del partit s'obrí una duríssima lluita per la direcció. Relegat Tárrega —i amb ell els romeristes—, el vell Ruiz Vila intentà l'última maniobra per aconseguir la presidència de la Diputació. Finalment, però, fou Enrique Bosch qui aconseguí esdevenir el líder dels ministerials. Ell, doncs, era el responsable de les relacions amb l'oposició fusionista¹⁸⁶. Aquesta, amb el retorn dels regidors suspesos en 1884, tornava a ser majoritària.

La seua primera mesura fou elegir Victorino Fabra Adelantado com a nou president de la Diputació. Hi va haver rumors de tensions internes en el fusionisme —Rafels ambicionava el càrrec— i de complacència d'alguns conservadors, que acabaren votant en blanc. Malgrat aquest gest testimo-

184. A. Dip. Ex. 26/2/85. *Prov.* 484, 26/2/85, pàgs. 1-2; *Pl. Cat.* 86, 28/2/85, pàg. 3; *Cl.* 257, 1/3/85, pàg. 3; *Prov.* 485, 1/3/85, pàgs. 1-2; «En busca de celebridad», *Prov.* 486, 5/3/85, pàg. 1.

185. A. H. N., secció governació, lligall 1.089. «¡Hecce homo!», *Prov.* 487, 8/3/85, pàg. 1.

186. ACP. 4/2/88, i *Cl. Cs.* 74, 18/2/86. «La jefatura», *Prov.* 491, 22/3/85, pàg. 1, i «El último fracaso», *Prov.* 496, 9/4/85, pàg. 1.

nial, tothom opinava que «...pocas veces se verá una desbandada tan extraordinaria como la verificada estos días por los diputados de la conservaduría»¹⁸⁷.

L'estiu va passar sense majors incidències, tot i que *La Provincia* no va perdre ocasió per criticar l'absència de Ruiz Vila —fill predilecte de Castelló i membre de la junta de sanitat— i Llorens Bellés, fugint de l'epidèmia de còlera («Lo sentimos por aquellos principios que había que salvar en la Diputación»)¹⁸⁸. Però en el període de reunions de novembre es produïren fets sorprenents: Rafels fou elegit vicepresident per pràctica unanimitat i, a proposta del fabrista Allepuz, hom aprovà un vot de gràcies al president, a la Comissió Provincial i al personal per la seua tasca contra el còlera. Allò més desconcertant fou, però, que José Miralles Pullés —aquell conservador de Borriana que en altre temps manà afusellar el retrat d'Isabel II— va ser elegit, també quasi per unanimitat, vicepresident de la Comissió Provincial. Tothom es preguntava per què els fusionistes havien votat un candidat conservador per a càrrec tan important. Després es va saber que Miralles era l'únic diputat ministerial que encara actuava com a tal, mentre que Bosch, Agramunt i Fenollosa seien ja als bancs de l'oposició liberal. «¡Qué solos se quedan los muertos!», exclamava *El Clamor de Castellón*, i *La Defensa* li contestava:

Tan solos, colega, que espantados de su soledad resucitan a la voz del cosi como Lázaro cuando le dijo Jesús: «Levántate y anda».

El secret d'aquestes sorpreses era fàcil de sospitar: eliminats els diputats de reial ordre, els conservadors restants «...hace tiempo que vienen dando patentes indicios de su resellamiento». Es produïa ara un fenomen invers al de 1885: *Pantorrilles* havia demostrat amb escreix el seu poder i la inexistència d'una alternativa, i tothom volia ara estar a bé amb ell. L'exemple de Carlos Fenollosa era comentat per la premsa: contestant a una carta de la Vall d'Uixò, el periòdic possibilista afirmava que

...don Carlos Fenollosa, por más que en su pueblo se la echa de conservador y de enemigo de los fusionistas (según dice la carta) aquí, en la capital, se ha pegado a ellos como lapa sobre barriga de buque, lo cual, que digamos, esto y más necesita hacer para conservar una miagita de influencia para poder servir a sus amigos; decimos mal, a los amigos de su amo señor Creixach,

qui es va equivocar col·locant-lo al camp conservador, però que ara li manava treballar «...para abrirle un lugar en las filas del partido fusionista»¹⁸⁹.

Els signes de forçada reconciliació entre les dues branques dinàstiques eren cada vegada més evidents. Per a *La Defensa*, es tractava d'un gran engany:

Pero como hay que cubrir las apariencias, como de algún modo se ha de sostener el escaso entusiasmo de los pocos que aun les siguen de buena fe, los que actualmente pasan por monárquicos y como tales actúan hasta el punto de aparentar entusiasmarse con determinadas corrientes políticas, han tenido que simular diferencias de criterio, diversidad de aspiraciones, distinciones de conducta, cuando en realidad si algo separa a dichos políticos sólo son cuestiones personales completamente independientes de su criterio.

Els darrers esdeveniments ho provaven:

Lo que sucede en la Diputación provincial, las instrucciones que reciben los caciques de los pueblos, la comunidad de miras que existe en muchos asuntos, los trabajos que mancomunadamente se hacen para ciertos nombramientos, las cábalas que se tramán para favorecer a determinadas personas con el cargo de jueces municipales, prueban una vez más la existencia de la farsa...

187. «Al vado... o a la puente», *Prov.* 501, 26/4/85, pàg. 1; *A. Dip.* 7/4/85; *Def.* 202, 9/4/85, pàg. 2; *Cl.* 268, 9/4/85, pàg. 3.

188. *Prov.* 519, 28/6/85, pàg. 2; 526, 23/7/85, pàgs. 1-2; 556, 4/11/85, pàg. 2.

189. *A. Dip.* 3, 4, 5 i 6/11/85. *Def.* 245, 5/11/85, pàg. 3; 246, 8/11/85, pàg. 1, i 247, 12/11/85, pàg. 3. *Prov.* 557, 8/11/85, pàg. 1, i *Cl. Cs.* 45, 5/11/85, pàg. 3.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

El mecanisme era senzill:

Llegan aquí los pretendientes de los pueblos o los paniaguados que han de solicitar por ellos, y se presentan a los pontífices del Cosi que se llama liberal; este les da toda clase de seguridades, les enseña la lección y luego les encamina al otro Cosi, al cosi conservador, o mejor dicho, a la sucursal que tiene establecida el verdadero Cosi en el partido conservador; ante este, se hacen toda clase de protestas de entusiasmo y adhesión a la política mestizo-reaccionaria, se alcanza la protección apetecida, se insiste en la conveniencia de no olvidar la lección, y nuestros hombres vuelven tan satisfechos y contentos a dar cuenta del resultado de la entrevista a los primitivos consejeros y constantes protectores del caciquismo provincial; y de este modo se logra que esos conservadores que sirven al Cosi llamado liberal aparenten tener un numeroso personal del que carecen; y el citado Cosi consigue su objeto colocando a sus paniaguados y teniéndolos dispuestos para secundarle en sus ambiciosos planes¹⁹⁰.

La força de l'aparell fabrista, la seua habilitat per substituir els elements que l'havien abandonat per altres —prescindint de prejudicis ideològics—, la seua resistència electoral —en abril, les municipals constituïren una nova debacle conservadora— i la capacitat política dels seus representants —amb una oposició eficacíssima a la Diputació— havien estat factors decisius en la reconquesta del poder provincial per part del tetuanisme. De l'altra banda, i malgrat un complet suport oficial, els conservadors no havien estat capaços d'articular una alternativa al domini tradicional; l'heterogeneïtat de la seua procedència i el manteniment continuat de les rivalitats internes havien conduït a aquest espectacle final d'integració als rengles de la formació rival.

La mort d'Alfons XII i el lliurament per part de Cánovas del poder en mans de Sagasta foren el punt final d'aquesta etapa turbulenta de la història política castellonenca. *La Provincia* feu un llarg «Balance conservador»:

Bien es verdad que aquí los conservadores no han existido como partido ni como agrupación ordenada presidida por un jefe y sujeta a las exigencias que impone la disciplina. Cuando en 1884 subió al poder el ministerio Cánovas-Pidal se resellaron unos pocos ex-revolucionarios y unidos a mestizos y muñidores de cofradía entronizaron la arbitrariedad puesta al servicio de venganzas personales y contra todos los elementos liberales de los pueblos.

Així, el governador havia donat mànegua ampla a carlins i altres elements reaccionaris, i havia manipulat l'administració municipal i provincial, arribant a la suspensió de la Diputació:

¿Qué hizo aquella diputación de real orden nacida al influjo del favoritismo y del capricho ministerial? Dar muestras de su incapacidad, olvidar los intereses y la mejora de los pueblos y sancionar con un espíritu estrecho de intransigencia política, ciertos expedientes, favoreciendo de ese modo con sus acuerdos la tendencia reaccionaria de la cual eran servidores esclavos.

Les denúncies de la premsa i el triomf en les eleccions provincials eren, per al periòdic fabrista, la clau que havia permès la recuperació dels liberals, mentre que els conservadors no podien atribuir-se cap mèrit propi¹⁹¹.

Així acabava l'època en què hom havia intentat substituir el domini tetuanista a la província de Castelló, aprofitant els moviments de la política estatal. Aquesta presentaria, durant la segona meitat de la dècada, característiques de gran estabilitat.

190. «Siga la farsa», *Def.* 217, 31/5/85, pàgs. 1-2.

191. «Balance conservador», *Prov.* 565, 6/12/85, pàgs. 1-2.

5. El segon Cossi i la seua època daurada (1886-1890)

5.1. *El parlamento largo, una etapa d'estabilitat política*

Amb l'inici de la Regència, els gabinets fusionistes anaven a prolongar-se fins 1890. Aquesta continuïtat governamental assegurava una era de relativa estabilitat política, que tindria també el seu reflex en l'àmbit de la política provincial castellanenca. Tots els partits, però, sofririen evolucions i adaptacions a aquesta nova realitat.

Els conservadors serien els més perjudicats. En primer lloc, es va consumir l'escissió romerista. Aquells polítics amb més estreta relació amb Romero Robledo es separaren formalment de la resta dels canovistes en 1886. Comandats, com sempre, per José Tárrega, i perduda quasi tota la seua influència institucional, els romeristes esdevingueren una força d'oposició, col·laborant fins i tot amb els republicans. La resta del partit conservador, intentant recuperar-se de les baixes sofertes al final del seu període de govern —sotmesos a judici els antics diputats de reial ordre i emmarcats en l'òrbita fabrista els elegits en 1884—, realitzà la seua particular travessia del desert, marginat completament —fins i tot l'influent Ruiz Vila— dels organismes del poder local.

Tampoc no foren bons anys per als possibilistes. Definitivament trencada la seua històrica aliança amb el fabrisme, i allunyats dels intents unitaris del republicanisme, els castellaristes castellanencs vegetaren políticament durant la resta de la dècada dels vuitanta, mentre es feien patents la seua manca d'identitat i certes divisions internes que havien d'acabar amb el partit. L'altra branca del republicanisme, els demòcrates-progressistes, també havia de considerar durs els anys a venir: encara que superaren en 1885 l'escissió d'*El Clamor de la Democracia*, el partit registrà sempre un notable grau de conflictivitat interna i va sofrir, a més, dos factors negatius: la repressió sobre els seus principals dirigents —condemnats i perseguits per delictes de premsa— i la pèrdua de la majoria que fins aleshores havia gaudit —amb daltabaixos i mediatitzada per llurs divisions— a l'ajuntament de la capital, el seu principal feu; cap a finals de la dècada, però, el republicanisme majoritari reprendria amb força.

I els fusionistes? Amb el manteniment d'un govern addicte a Madrid, el nucli aglutinador del partit liberal a Castelló, els tetuanistes, havien de gaudir necessàriament d'una època quasi daurada per al seu domini. Aquest, però, s'establí sobre una nova coordinació de forces —un segon Cossi— que va sofrir canvis importants durant aquests anys. Alguns dels més recents aliats de Fabra —Aicart, per exemple— tornarien a enfrontar-se-li aviat, mentre que *Pantorrilles* integrava en el seu cercle al vas i, fins i tot, acabà per reconciliar-se amb alguns dels 'traïdors' de març del 84: amb els Melià, per exemple, un dels quals —Vicente, el nebot— arribaria a abandonar el districte d'Albocàsser per esdevenir, amb suport tetuanista, alcalde de Castelló; en aquesta ciutat el fabrisme incorporaria, sovint sense ganes, confessionals i reaccionàries que l'ajudarien a resistir la pressió electoral republicana. Totes aquestes adhesions, però, provocaren reaccions adverses a l'interior del tetuanisme, afectant fins i tot la pròpia família Fabra. Els seus seguidors, a més, haurien de comptar amb certa oposició per part d'elements fusionistes no vinculats a Tetuán¹⁹².

Nosaltres estudiarem tot aquest panorama polític utilitzant, com a fil conductor —com hem fet fins ara—, l'anàlisi de l'evolució de la Diputació.

5.2. *Les eleccions de 1886*

Tranquilitzades en certa mesura les aigües de la política provincial, el fabrisme i els seus nous aliats enfrontaren la renovació biennal de la Diputació. Els districtes on calia efectuar elecció eren

192. Hom pot trobar notícia més detallada de tots aquests temes al nostre treball *Cossieros i...*, capítols I i II.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

els de Llucena-Viver i Castelló; calia, a més, elegir un diputat pel de Nules-Sogorb, per cobrir la vacant de Victorino Fabra Adelantado, nomenat governador civil pel govern de Sagasta.

Aquests comicis van despertar major expectació que no altres anteriors, fins al punt que forces polítiques fins aleshores poc favorables a la participació l'acceptaren en aquest cas. Es presentaren fins i tot els carlins:

Siempre han sido los vitales intereses administrativos del municipio y de la provincia objeto de particular solicitud para nuestro Augusto Jefe, pero nunca con mayor motivo que en el presente año, a causa de la crisis que atraviesan nuestras comarcas más productoras.

La participació carlista, però, comptà amb moltes dificultats. Molts subscriptors preguntaven a *La Plana Católica* pels noms dels candidats i el periòdic se n'excusava explicant que «...el representante de nuestro partido en esta provincia, don Vicente Gascó Pastor, ni nos ha transmitido orden alguna, ni nos ha comunicado los nombres de los candidatos». A la fi, Gascó acabaria patrocinant una candidatura catòlica que es presentà sols al districte de Castelló, on no hi hagué aspirants carlins. El partit del Pretendent acabà per concòrrer només a la circumscripció de Llucena-Viver, on un desconegut candidat —Andrés Peyrat, el director de *La Plana*, no havia acceptat la nominació— obtingué sols una votació discreta¹⁹³.

També els demòcrates-progressistes decidiren anar a la lluita: «...aunque los amaños borren su nombre [els dels candidats republicans] en la lista de los elegidos el deseo unánime de la nación los coloca muy por encima de esos mil aspirantes...» que sols comptaven amb el suport oficial: fins i tot el sufragi censitari podia ser

...al menos escuela práctica en donde nuestros conciudadanos aprendan el valor que encierra un voto... Nuestro deber, pues, está marcado. Vayamos a las urnas.

El Clamor de Castellón feia una anàlisi molt acurada del valor de la participació electoral i del sufragi, «...piedra angular de todo organismo democrático y republicano»:

...el elector que cede su voto al indigno móvil desconoce el valor inmenso que encierra un sufragio... ¿Qué derecho queda, pues, a quien otorgó su voto a un enemigo en política, para quejarse de su conducta? Ninguno... el voto representa un derecho sagrado, es la síntesis de las conquistas de la humanidad al través de un camino sembrado de horrores, es la ejecutoria del ciudadano... Emitir el voto es el único acto de gobierno que el ciudadano ejerce; desconocer su valor implica declararse indigno de tan egregio calificativo...

Els zorrillistes deixaven clars els seus plantejaments generals i cridaven al vot de protesta:

Todos los días oímos quejas y lamentaciones de vecinos de los pueblos rurales, debidas a las injusticias que con ellos se cometen, y a la precaria situación en que viven, efecto de que no ganan para las contribuciones e impuestos que se les exigen.

Todos los días oímos protestas de industriales y comerciantes en idéntico sentido.

Todos los días vemos desgraciadamente que la falta de trabajo aumenta; que la clase jornalera se encuentra en la mayor miseria, y sin embargo los consumos no disminuyen, que es una contribución horrible que pesa sobre esa infeliz clase. Pues bien, unos y otros, labradores, comerciantes, industriales y jornaleros, tienen ocasión de protestar hoy contra administración tan funesta; y esa protesta no es otra que la de votar en el distrito de Castellón al honrado banquero, al demócrata convencido DON CAYETANO HUGUET, porque como todos los candidatos de la patriótica coalición republicana aspira a variar por completo el actual orden de cosas; a introducir en los presupuestos del Estado, de la provincia y del municipio notables economías y a establecer una administración mucho más barata, y sobre todo más justa, mucho más moral que la que hoy tenemos¹⁹⁴.

193. «A nuestros amigos», *Pl. Cat.* 240, 25/8/86, pàg. 1, i 242, 1/9/86, pàg. 1. *Cl. Cs.* 129, 2/9/86, pàg. 2.

194. «El período electoral», *Cl. Cs.* 125, 19/8/86, pàg. 1, i «El cuerpo electoral», *Cl. Cs.* 129, 2/9/86, pàg. 1.

La campanya demòcrata-progressista es basà, sobretot, en la personalitat del seu candidat:

...personifica no ya un ideal puramente político, sino los intereses todos morales y materiales de esta desgraciada provincia... necesario es que frente a los egoísmos de carácter personal, frente a los ambicioncillos sin arraigo, sin prestigio, sin conocimientos administrativos y sin dotes de ningún género que hoy se agitan en los distritos mendigando votos en las cocinas, presente como candidatos personas que a su posición independiente que les ponga al abrigo de toda maquinación, de todo particular egoísmo, unan una historia cierta por su amor a las justicias y severidades republicanas... una historia limpia de toda sombra de inconsecuencia y de favoritismo que sea fina garantía para lo porvenir... [Huguet] no irá allí [a la Diputació] a alentar infundadas ambiciones, ni considerará el cargo de diputado como un medio de lucro y de medro personal. Nuestro amigo va allí a sacrificar su reposo, a perjudicarse en sus intereses, a trabajar con ardor en el mejoramiento de los servicios, procurando economías para librar en parte a los pueblos de los gravámenes insoportables que sobre ellos pesan.

Els possibilistes —trencada en 1885 la seua efímera aliança amb els partidaris de González Chermá— venien difonent rumors sobre possibles pactes entre demòcrates-progressistes i fabristes. *La Defensa* feia una interpretació molt menys idealista de la candidatura d'Huguet:

DON FRANCISCO GONZALEZ CHERMA ha creído oportuno para sí mismo RETIRAR su candidatura de la lucha electoral próxima venidera, SEGUN SE DICE, por no verse en el bochorno de ser votado tan solo por un puñado de lectores y para que no se trasluzcan las hondas divisiones que, con motivo de su INDISCUTIBLE jefatura, presenta su partido¹⁹⁵.

Els possibilistes decidiren participar presentant un sol candidat per Castelló, nominació que els comitès feren recaure en la persona de Julián Ruiz Vicent, per la seua experiència com a diputat provincial. Julián Ruiz, emparentat amb Ruiz Vila i amb el pare Vicent —el promotor dels sindicats catòlics— era un dels personatges més avorrits pels republicans federals i progressistes, per la seua llarga trajectòria de connivència amb el Cossi i les seues inclinacions clericals. *El Clamor de Castellón* publicà un manifest apòcrif del candidat casteljarista («...el *consecuente* diputado provincial don Vicente Ruiz Julián, tan ventajosamente conocido en la república... de las letras... movibles»), que constitueix una de les peces més divertides de la literatura política del Castelló restauracionista:

A LOS ELECTORES
de Castellón, Torreblanca, Almazora,
Villafamés, Borriol, Benicasim, Villa...
REAL
y
ORO...
pesa.

Salud y pesetas.

En el nombre del Padre+del Hijo+y del Espíritu Santo+yo por derecho de ocupación siquiera, os suplico gimiendo y llorando que no me desamparéis en esta tribulación que aniquila mi existencia consagrada, como es notorio y público, al vuestro bienestar material y al mío no menos financiero y abstracto..

...¿Y qué es, electores de este distrito, impenetrabilidad?

Nada más fácil... es una propiedad de la materia cuya —propiedad, no materia— todos, hasta los redactores de La Defensa saben, consiste en que dos cuerpos no pueden ocupar a un tiempo un mismo lugar en el espacio.

De lo que resulta en buena dialéctica cosibilista que el cuerpo que ocupa un lugar en la comisión permanente de la diputación provincial, fundado en esa propiedad física y en la Novísima Recopilación, puede enseñar los dientes al cuerpo extraño que quiera penetrar en la poltrona y en la dieta y hasta gritarle enfurecido: ¡Ese puesto lo necesito yo, como el pan que como!¹⁹⁶.

La baralla entre republicans era, tanmateix, sols una de les cares de la contesa electoral. Al districte de Castelló —i més de la candidatura catòlica ja esmentada— es presentaven també candidats monàrquics. El Cossi, amb realisme, presentà tres candidats, dels quals dos —Hipólito Fabra i Vicente Delago— eren fabristes, mentre el tercer, Santiago Verdià, pertanyia a una altra família fu-

195. «Nuestro candidato», *Cl. Cs.* 128, 29/8/86, pàg. 2. *Def.* 319, 29/7/86, pàgs. 1-2, i 328, 29/8/86, pàg. 3.

196. «Pacotilla. El manifiesto de Julián Ruiz», *Cl. Cs.* 126, 22/8/86, pàg. 3. La presentació de la candidatura possibilista, a *Def.* 328, 29/8/86, pàg. 3.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

sionista. L'oposició dinàstica era representada pel conservador Cayo Gironés i pel romerista José Tárrega, ja definitivament escindides les dues branques del conservadorisme.

L'adscripció dels aspirants en els altres districtes és més confusa. A Llucena-Viver repetia el clàssic quartet fabrista: *Pantorrilles*, Salvador, Sorní i Fornas; els altres candidats eren el conservador Luis Piquer, el carlí Manuel Martínez i Joaquín Peris, l'ex-alcalde de Castelló —els motius de presentació del qual ignorem per complet—. Per fi, a la vacant del districte de Nules-Sogorb optaven dos fusionistes: Leonardo Martí —evidentment com a tetuanista— i Teófilo Solernou —adscribit a la fracció d'Arrando i Moros—; la duplicitat de candidatures addictes demostrava la rivalitat entre els diferents grups liberals, mantinguda malgrat l'aparença d'estabilitat, i que esclataria obertament en els anys següents.

Els resultats van clarificar el panorama: al districte de Castelló obtingueren acta els dos tetuanistes, Fabra i Delago, el possibilista Ruiz i el conservador Cayo Gironés. Gaetà Huguet, malgrat resultar vencedor a la ciutat de Castelló, va obtenir tres-cents vots menys que Gironés; per sota del republicà quedaren Tárrega i —davant la sorpresa general— el fusionista no cossiero Santiago Verdià; amb pocs vots, per fi, els dos candidats catòlics. A Llucena-Viver vanceren clarament els quatre fabristes i el mateix succeí a Nules-Sogorb, on Martí Padilla («del cosí de Castellón») s'imposà a l'altre fusionista¹⁹⁷.

La premsa valorà els resultats de forma contradictòria. La derrota més escandalosa la protagonitzaren els catòlics i el periòdic carlí recriminà durament el seu antic dirigent, Vicente Gascó, a qui feia responsable del fracàs de la candidatura confessional, després d'haver obstaculitzat la presentació de llistes tradicionalistes; *La Plana Católica* demanava pràcticament el cap de Gascó, a qui advertia que, si els vots catòlics continuaven augmentant a aquell ritme, el primer representant del catolicisme polític seuria a la Diputació... en 1970. Tanmateix, el desànim era més perceptible encara entre el republicanisme zorrillista: malgrat al·legar «...la marcada frialdad...» dels comicis i fer ressaltar el triomf d'Huguet a la capital, els demòcrates-progressistes no aconseguïen dissimular llur frustració; ells mateixos reconeixien que «hicimos la mitad de lo posible», tot i que també calia repartir responsabilitats als cacis rurals, que havien donat suport a possibilistes i ministerials. *El Clamor de Castellón* conclouia: «...nosotros no perseguimos con tenaz empeño el triunfo material de nuestros candidatos; lo que especialmente anhelamos es el de la capital, es el del cuerpo electoral de Castellón...» Calia, abans de pensar en una victòria, «...emprender otra obra que no se consigue votando»¹⁹⁸. Aquesta derrota electoral, que els demòcrates no saberen analitzar, seria el preludi dels anys més foscos del republicanisme castellanenc, que a l'any següent perdria la majoria a l'ajuntament.

Els majors beneficiaris del fracàs zorrillista van ser els possibilistes, que havien aconseguit el primer lloc per a Julián Ruiz en sectors tan addictes a l'antic federalisme com ara el col·legi castellanenc de les Basses; els castellaristes responien també a les acusacions zorrillistes assegurant que hi havia hagut contactes entre González Chermá i el conservador Gironés per tal d'intercanviar-se vots, i a la fi sols el dinàstic havia restat fidel al presumpte pacte: Huguet havia rebut molts vots als pobles i el conservador molt pocs a la capital. Per a *La Defensa* arribava el dia de l'eufòria; després d'afirmar que no havia calgut fer gran campanya a favor de Ruiz, «...por llevar él anexa la doble garantía de sus merecimientos personales y el crédito de la gestión política y administrativa que dentro de

197. Els resultats, a *Cl. Cs.* 131, 8/9/86, pàg. 2; «Nuestro triunfo», *Def.* 331, 8/9/86, pàg. 1, i *Pl. Cat.* 244, 8/9/86, pàg. 3. A tot Espanya foren elegits 285 diputats addictes, 38 conservadors, 14 romeristes, 9 esquerrans, 21 de la coalició republicana, 13 possibilistes, 12 tradicionalistes i 6 independents, segons *Cl. Cs.* 132, 12/9/86, pàg. 2.

198. *Pl. Cat.* 244, 8/9/86, pàgs. 2-3; «Las elecciones en este distrito», *Cl. Cs.* 131, 8/9/86, pàg. 2; «¿Qué demuestra?» *Cl. Cs.* 133, 16/9/86, pàg. 1.

nuestra corporación provincial ha de representar», proclamava que havien obtingut el segon lloc quan només aspiraven a la quarta posició. Els resultats de la capital els omplien de satisfacció:

...nos encontramos formando parte del partido más popular por el número de sus adeptos y mejor organizado por la unidad de sus miras; del partido que más sólidas garantías ofrece y en el que más halagüeñas esperanzas cifra el cuerpo electoral de Castellón¹⁹⁹.

L'entusiasme possibilista no podia amagar que el gran triomfador dels comicis havia estat, com de costum, el fabrisme. A més dels èxits rotunds als districtes rurals, els tetuanistes havien aconseguit la meitat dels diputats en la difícil circumscripció capitalina, per molt que, segons *La Defensa*, haguessen utilitzat l'estratagema d'incloure Verdià —un polític vilarealenc a qui donaven també suport els catòlics, però que s'identificava com a fusionista— per aconseguir vots a Vila-real —població hostil al tetuanisme, controlada per carlins i ex-moderats—, mentre que concentraven el vot en els altres candidats a la resta dels pobles del districte²⁰⁰.

La discussió de les actes no presentà més problema que una protesta consignada en la secció corresponent a la localitat de les Useres, on es feia constar

...que el Alcalde y Juez municipal de Useras, prevaliéndose del carácter que sus cargos les confieren, obligaron a votar a muchos electores en el sentido que deseaban.

La comissió provisional d'actes de la Diputació considerà, tanmateix, «...que si bien dichos actos pueden presentar el carácter de coacción electoral, no afectan sin embargo a la validez de la elección verificada en el Distrito electoral de Lucena-Viver...».

Amb aquests resultats el fabrisme consolidava el seu domini a la corporació provincial. De vint diputats, deu eren clarament adscrits al tetuanisme, un —Allepuz— s'hi havia integrat en el període anterior a la reposició de la diputació suspesa i almenys cinc diputats —malgrat haver estat elegits com a conservadors— donaven suport a les iniciatives fabristes i podien ser considerats membres del segon Cossi. L'oposició era representada per algun conservador irreductible —com Escribano, el de Vinaròs, conservador ben poc ortodox, tot s'ha de dir— i els nous elegits, Gironés i Ruiz. Una tal composició produí, indefectiblement, l'elecció de càrrecs més representativa del domini de la segona versió de l'aliança cossiera: el propi *Pantorriles* ocupà la presidència de la Diputació, Ramón Salvador la vicepresidència i Allepuz i Fenollosa foren elegits secretaris; i, el que era encara més important, Hipólito Fabra ocupava el primer càrrec al si de la Comissió Provincial, completada pel seu parent Leonardo Martí, Antonio Sorní, Francisco Vaquer —substituint després per Antonio Delago— i Beltrán White —rellevat més tard per Rafels—²⁰¹. Una viva imatge de fins a quin punt el fabrisme havia aconseguit recomposar el seu domini absolut de la política provincial castellonenca. *La Defensa*, amb el títol de «¡Pobre provincia!», publicava la següent descripció de l'imperi absolut del Cossi:

En la presidencia, el cacique más osado y de menos conocimientos de ninguna clase; en la vice-presidencia de la comisión, un sobrino del tío Vitolino, como le llaman los baturreos, educado en la escuela de aquel y discípulo tan aprovechado, que el mismo maestro se queda muy atrás; y como vocales, otro sobrino de su tío menos aprovechado, pero por lo mismo con menos pretensiones y con más ductibilidad para amoldarse a las exigencias del amo, y en último término otros dos que, sin ser parientes, son de la familia (cossiera) y por tanto han de ser materia siempre dispuesta si no quieren incurrir en las iras del Júpiter de la diputación... la diputación provincial, en la cual figuran personas distinguidas en el foro, en la administración, en las ciencias médicas y farmacia, está presidida por persona tan desprovista de toda clase de conocimientos, que por ignorar, desconoce hasta los más elementales principios de gramática y del idioma castellano²⁰².

199. «Nuestro triunfo», *Def.* 331, 8/9/86, pàg. 1; *Def.* 333, 16/9/86, pàg. 2.

200. «Carta de Villarreal», *Def.* 332, 12/9/86, pàgs. 1-2.

201. La protesta i l'elecció de càrrecs, a *A. Dip.* 3/11/86.

202. «¡Pobre provincia!», *Def.* 348, 7/11/86, pàg. 2.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

5.3. La Diputació, 1886-1888

L'alineament polític dels diputats es posà de manifest, com de costum, a l'hora de votar l'adhesió a la corona i l'executiu. Julián Ruiz vota en contra «...por creer que no debía dirigirse la felicitación a que la misma [proposició] se refiere: sin perjuicio de que estaba dispuesto a cumplir con lo que las leyes ordenan»; aquest era un vot negatiu esperat, però quan Gironés rebutjà la proposta en allò que feia referència al govern, «...por creer que esta parte de la misma envolvía un acto esencialmente político contrario a la índole de las corporaciones que como las provinciales son únicamente administrativas», se li adheriren sols Miralles, Bueso i Escribano: la resta dels qui havien estat elegits com a conservadors s'alineava oficialment amb el fusionisme. Amb tot, l'oposició restant es demostraria bastant inofensiva: ja en la mateixa sessió s'aprovaria per unanimitat un vot de gràcies a la Comissió que cessava i, poc després, es va saber que la majoria dels possibilistes castellanencs —incloent Ruiz— acatava l'ordre de Castelar per no hostilitzar el govern Sagasta²⁰³.

La Diputació —i amb ella el Cossi— vegetà tranquil·lament fins l'estiu de 1888: Rafels fou elegit vicepresident de la Comissió en novembre del 87 i Hipólito Fabra, que li havia cedit el càrrec, va passar a ser, en el mateix mes, vicepresident de la corporació —dignitat que havia deixat vacant Ramón Salvador per haver passat a la permanent—²⁰⁴. De tant en tant hi havia signes ocasionals d'oposició, com quan Gironés votà en contra del pressupost aprovat per la Diputació en abril de 1888. Mostra del desinterès progressiu pel que s'esdevenia a la cambra provincial és aquesta crònica d'*El Clamor de Castellón*, sobre allò que el periòdic anomenava reunió de «los padrastrós de la provincia», a la qual confessava el redactor no haver-hi assistit:

*Cuéntasenos, sin que nos cause extrañeza, que de prisa y corridas con menos interés que se pasan las cuentas en una familia, fue aprobado el presupuesto en su totalidad; así como, de una simple lectura y sin discusión hicieron lo propio con los acuerdos tomados por la comisión*²⁰⁵.

La premsa republicana era l'única que, de tant en tant, fustigava la inactivitat de la corporació davant qüestions d'interès públic —com ara la paralització de la construcció del port—. *La Provincia* responia a qualsevol insinuació sobre la honradesa dels diputats i llur gestió recordant la sentència absolutòria de 1885. I, quan aquest argument no era prou, el governador civil, Eduardo González Rivera, autèntic ninot en mans de *Pantorrilles*, s'encarregava d'amenaçar els periodistes i, de vegades, fins i tot els impressors²⁰⁶.

Tanmateix, sota aquesta aparença d'immobilitat, alguna cosa s'estava covant. A la divergència cada vegada major que, en la política estatal, s'anava produint entre Tetuán i la resta dels prohoms fusionistes, es podia afegir la incompatibilitat que, a escala local, manifestaven les diverses famílies del partit en el govern. Mentre que els fusionistes d'ascendent progressista, els de Moros, Arrando, etc., s'acollien cada vegada més al patronatge d'Emilio Sánchez Pastor, un polític madrileny que amb el suport del Cossi havia estat elegit diputat a Corts per Castelló, la major part dels fusionistes, aquells de tradició unionista i vinculats a Fabra en un o altre moment, mantenien amb força llurs lligams amb el duc de Tetuán i amb una altra figura que començava a destacar: Juan Navarro Reverter, el sempitern diputat per Sogorb²⁰⁷.

Per això quan, en l'estiu de 1888, es consumà el trencament de Tetuán amb Sagasta, tots els elements adversaris del fabrisme cregueren de nou arribada l'hora de la venjança. El nou governador

203. A. Dip. 3/11/86, Cl. Cs. 191, 7/4/87, pàg. 2.

204. A. Dip. 3/11/87 i A. Dip. Ex. 21/11/87; *El Restaurador*, 79, 7/11/77, pàg. 3.

205. A. Dip. 5/4/88, i Cl. Cs. 298, 8/4/88, pàg. 3.

206. Cl. Cs. 315, 20/5/88, pàg. 2. *La Provincia*, 2.ª època, 34, 10/6/88, pàgs. 1, i 40, 1/7/88, pàg. 1. «El último gobernador», Cl. Cs. 340, 19/8/88, pàgs. 1-2.

207. Cl. Cs. 298, 8/4/88, pàg. 3. Vegeu PÉREZ ARRIBAS, *op. cit.*

civil, Juan Jaramillo, aplegà a Castelló. La premsa va reforçar el to de les seues crítiques contra el Cossi i contra la Diputació:

¡Al señor Jaramillo! la opinión sensata, el político digno, el ciudadano honrado, la sociedad culta, buscan de consuno en vuestro nombre un escudo contra las injusticias, y el pueblo trabajador un amparo contra los atropellos, un muro contra los latrocinios, una barrera contra las inmoralidades, un freno contra las repugnancias sin número que la administración de la provincia echa a borbotones, como sangre impura desde que una cuadrilla de avaros mercachifles convirtió los veneros provinciales en pasto grosero de su voracidad desenfrenada.

Els tetuanistes reaccionaren i, en setembre, la Comissió Provincial decidí presentar denúncia contra *El Clamor de Castellón*, alhora que reclamava una investigació sobre els suposats delictes que el periòdic criticava. La proposta, amb el vot en contra del possibilista Ruiz, alçà polèmica. L'òrgan demòcrata es va defensar al·legant el caràcter general dels comentaris —encara que en la mateixa plana al·ludia clarament a la família Fabra—, mentre que *La Provincia* elogiava el coratge de la Comissió, interessada en aclarir el bon nom de la corporació provincial. Però, davant la sorpresa general, el governador civil anul·là l'acord de l'organisme permanent de la Diputació, que immediatament va utilitzar el recurs d'alçada contra la decisió de la primera autoritat provincial²⁰⁸.

En aquest ambient encaraven les forces polítiques castellonenques la renovació habitual de la Diputació. Els comicis que s'acostaven serien, però, el final de moltes esperances.

5.4. La consolidació del segon Cossi: eleccions provincials de 1888

Els nous comicis serien una prova més de la correlació de forces existent a la província. Fabra hauria de fer front una altra vegada a una coalició de forces heterogènies, exclusivament reunides per tal d'arravatar-li el poder. En principi tot apuntava a un nou i rotund passeig triomfal dels tetuanistes. L'oposició dinàstica, els conservadors, no foren capaços ni d'organitzar-se per a les eleccions, havent de comptar, fins i tot, amb diputats passats al fabrisme, com Agramunt:

Este último, si bien figura en la fusión después de haberle hecho diputado los conservadores, parece que hoy aspira a su reelección por los amigos que antes le dieron sus votos, abandonando a los fusionistas como lo hizo con los conservadores.

Fabra no perdia el temps. Acompanyat del governador civil —un González Rivera que era considerat en la pràctica simple serf del cacic— viatjà a Benicarló per assegurar-se la fidelitat dels Febrer i la de Pedra, l'alcalde de Càlig. Aquesta connivència del representant del govern amb els detentadors del poder provincial irritava especialment els republicans, que reberen amb joia el rellevament de González Ribera:

Bastaría que el nuevo gobernador no quisiera que triunfase ninguno de los candidatos del cosi afectos a la política del duque de Tetuán, para que cual castillo de naipes vinieran al suelo todos los trabajos electorales de esta gentualla...^{208bis}.

El nou governador, Juan Jaramillo, respongué a les expectatives suscidades. Una de les seues primeres actuacions fou reunir-se amb Victorino Fabra i comunicar-li la seua intenció de donar suport exclusivament a aquells candidats a la Diputació que fossen avalats pels diputats a Corts per la província; amb aquesta determinació, hom donaria enorme protagonisme a personatges no directament vinculats a Fabra i relacionats amb les altres famílies fusionistes (Moros, Aicart, etc.). *Pantorrilles* s'hi va negar i oferí la possibilitat que el govern fes una llista dels seus candidats; els tetuanis-

208. «Una plancha más», *Cl. Cs.* 350, 23/9/88, pàg. 1. «Que se haga luz», *Prov.* 65, 27/9/88, pàg. 1. «Sobre lo mismo», *Prov.* 68, 7/10/86, pàg. 1; «Un recurso de alzada», *Prov.* 70, 14/10/88, pàgs. 1-2.

208bis. *Cl. Cs.* 279, 9/2/88, pàg. 2; 302, 18/4/88, pàg. 2; 340, 18/8/88.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

tes donarien suport als que preferiren o «aquellos que los amigos nos indiquen». Els republicans saludaren amb interès el trencament dels fabristes amb la primera autoritat provincial, a qui instaren a actuar amb fermesa contra els ajuntaments controlats pels tetuanistes, utilitzant tots els mecanismes al seu abast, incloent-hi la revisió dels comptes municipals. La coalició anticossiera ja s'havia intentat en altres ocasions, però «las oposiciones, más atentas al triunfo de los ideales políticos que al de fines administrativos, negamos nuestro concurso», cosa que no s'esdevindria ara. En la pràctica, el suport republicà fou més que reduït, limitant-se a recomanar el vot a la candidatura antifabrista²⁰⁹.

Els tetuanistes passaren a l'ofensiva. Comparaven aquella situació a l'esdevinguda en 1884, quan els conservadors, amb l'ajut d'un governador civil, havien intentat desfer el poder fabrista. Ara, tres figures procedents del camp fusionista (Aicart, el general Arrando i el canonge Moros) intentaven arravatar el domini polític a Fabra, que no havia comptat —segons *La Provincia*— amb cap ajut per llur banda en la perillosa conjuntura del govern Cánovas. La campanya contra Aicart fou especialment dura:

¡Cómo! ¿vive aun el señor Aicart?... ¿Qué derecho tiene a nuestro recuerdo siquiera, quien aun debiéndonos una posición política nos ha olvidado por completo?

El periòdic fabrista insistia en l'alineament majoritari del fusionisme amb *Pantorrilles*, a desgrat de l'opinió del governador civil, i en el poc pes polític dels noms que sonaven per a candidats anticossieros:

*...otros desarrollan ante su vista el mapa de la provincia y se tiran de bruces en el encasillado de cualquier distrito; figúrense nuestros lectores cuántos de esa especie serán **presentables** cuando se dejan caer.*

També denunciaven, com altres vegades, el suport carlí i republicà a llurs oponents i l'existència de pressions oficials (la casa de Domingo Calvo, el director del periòdic, fou registrada en vespres dels comicis). Malgrat tot, els tetuanistes esperaven derrotar la candidatura «carlo-conservadora-zorrillista», pronosticant-li a *El Clamor de Castellón* «la paliza electoral del siglo»:

...se unen los partidos más opuestos porque por sí solos carecen de empuje y de fuerza en la opinión: abrázense cosieros renegados y los que no han podido ingresar en él¹⁰.

Les denúncies fabristes sobre la vertadera composició de la candidatura anticossiera —hi apareixien els presidents dels comitès conservadors de Sant Mateu, d'Albocàsser i de Benicarló— no acabaven de trencar la fràgil aliança antitetuanista, ni desanimaren els republicans, que defensaven

*...a las dignísimas personas que procedentes del antiguo y honrado campo liberal que por no consentir ciertas **trapisondas** estaban retraídas y que hoy afortunadamente para la provincia están al lado [del governador civil].*

Als pobles hi havia certa efervescència, com denota aquesta carta de la Vall d'Uixò:

*Si los candidatos Ten, Solernou y Rambla, que luchan en este distrito contra el **inmundo cosi**, cumplen fiel y exactamente sus promesas de justicia y moralidad en la administración provincial de los puebllos, merced a cuya promesa les damos los republicanos nuestros votos, no hay duda de que será su triunfo el aniquilamiento de los **mamandungos** del distrito... sustituyendo al medrador político por el sincero y espléndido [**sic**] servidor de las necesidades del proletariado, dignos estos mil veces de las generales atenciones²¹¹.*

La veritat era que la divisió entre cossieros i anticossieros es prestava a confusions. Al districte d'Albocàsser-Morella, per exemple, es presentaven en la candidatura fabrista —amb etiqueta

209. *Cl. Cs.* 341, 23/8/88, pàgs. 1-2; «Elecciones provinciales», *Cl. Cs.* 342, 26/8/88, pàg. 1; «Conferencias», *Prov.* 2.ª època, 58, 2/9/88, pàg. 1; «El 'cosi' en la agonía», *Cl. Cs.* 343, 30/8/88, pàg. 1; «Elecciones provinciales», *Cl. Cs.* 344, 2/9/88, pàg. 1; *Cl. Cs.* 342, 26/8/88, pàg. 2, i 345, 6/9/88, pàg. 1.

210. *Prov.* 58, 2/9/88, pàgs. 2 i 3; «El partido liberal», *Prov.* 59, 6/9/88, pàg. 1 (veieu també les pàgs. 2 i 3); «La batalla», *Prov.* 60, 9/9/88, pàg. 1.

211. *Prov.* 59, 6/9/88, i *Cl. Cs.*, 8/9/88, pàgs. 2-3.

fusionista— personatges com Antonio Delago o Plácido Fabra Adelantado, d'indubtable nissaga tetuanista, però també hi havia gent com Enrique Bosch, l'antic dirigent conservador, ara liberal, i Vicente Meliá Dolz, vinculat a la família de cacics que havia abandonat Fabra en 1884. Pel contrari, en la candidatura pretesament anticossiera figuraven dos conservadors: Ramón Matutano i Manuel Meliá —oncle de Vicente i cacic d'Albocàsser— i, fins i tot, un personatge a cavall entre el carlisme i el reaccionarisme catòlic: l'advocat castellanenc Manuel Bellido Alba. Els quatre fabristes vengueren.

Un resultat semblant es va produir al districte de Nules-Sogorb, aquell on l'anticossierisme tenia un matís més liberal. Els fabristes presentaven Vicente Echevarría Castells i Fernando Ozcáriz Matutano, i donaven suport també a un prestigiós moretista, Tarsilo Gimeno Agius. Front a aquests, els partidaris de Moros i Arrando presentaren Teófilo Solernou, Ricardo Ten i José Sales, amb etiqueta fusionista. L'oferta es completava amb el possibilista Francisco Rambla Foguet, metge de la Vall aveïnat a Castelló, i amb el conservador José Vilaplana. Els tres candidats fabristes, amb l'afegitó del castellarista, resultaren elegits, amb la derrota dels altres dinàstics.

Per fi, a Vinaròs-Sant Mateu els fusionistes presentaven gent tan coneguda com Rafels, Febrer i Pedra, però també donaven suport a José Agramunt, antic diputat provincial conservador. La banda anticossiera era formada per José F. Escrivano, l'antic possibilista vinarossenc esdevingut líder conservador, el president del comitè canovista de Benicarló, Manuel Palau, i un carlí, Ramón Domínguez. La victòria correspongué en un principi als tetuanistes, que aconseguiren les actes de Rafels, Febrer i Pedra, però el quart lloc fou ocupat per Escrivano²¹². L'alegria conservadora duraria poc: la comissió d'actes nomenada per la Diputació considerarà greu l'acta de Vinaròs, adduint tot un seguit d'irregularitats —les llistes no havien estat exposades, presència de noms de morts en les relacions de votants, quasi un centenar de casos de doble votació, enumeració de votants que no havien fet efectiu el sufragi, etc.; en un col·legi els membres de la mesa havien votat amb els números 284 al 288, i la llista continuava fins el 630—; amb l'anul·lació dels resultats vinarossencs el més perjudicat era Escrivano, qui perdia l'acta, ja que pocs vots havia aconseguit fora de la capital del districte. Malgrat el vot en contra de possibilistes i de Cayo Gironés, Escrivano fou rebutjat com a diputat i es convocà elecció parcial, que en febrer de 1889 donaria com a vencedor l'abans relegat Agramunt. L'exclusió del conservador fou considerada

...excepción que revela la desaprensión de ciertos padrastrros de la provincia; bien que para dicha declaración de gravedad han influido debilidades determinadas por el pavor que causan a las personas independientes los singulares procedimientos de que se vale el caciquismo para inutilizar legal y políticamente a los que no se ponen al servicio de la trapisonda y de la inmoralidad²¹³.

Però els tetuanistes s'havien lliurat d'un dels dos únics adversaris triomfants en les urnes. La *Provincia* cantava victòria, que considerava obra de «...esa inmensa mayoría del cuerpo electoral que se identifica y apoya a los que aquí representan la política fusionista», llevava importància a les acusacions de frau electoral —gran part del qual havia estat comés contra els propis tetuanistes— i ridiculitzava els republicans per llurs crides al governador civil. En efecte, *El Clamor de Castellón* contraposava l'escàs temps de Jaramillo a Govern Civil amb els vint anys de dominació cossiera i la xarxa d'influències que havia creat; el periòdic republicà afirmava que corrien rumors sobre la possible adhesió d'alguns dels diputats electes al governador²¹⁴.

En el fons, hom esperava que la progressiva marginació dels tetuanistes en la situació general del fusionisme permetés l'oportunitat per combatre els fabristes mancats de suport oficial. Així, la premsa d'oposició interpretà l'elecció d'Hipólito Fabra per a president de la Diputació com una

212. *Cl. Cs.* 344, 2/9/88, pàg. 2; *Prov.* 59, 6/9/88, pàg. 3, i 61, 13/9/88, pàgs. 2-3.

213. *A. Dip.* 2 i 7/11/88, i *Ex.* 9/2/89. *Prov.* 79, 15/11/88, pàg. 3, i *Cl. Cs.* 363, 8/11/89, pàg. 2.

214. «La victoria», *Prov.* 61, 13/9/88, pàg. 1, i també pàgs. 2-3; «Después de las elecciones», *Cl. Cs.* 347, 13/9/88, pàgs. 1 i 3; «Ilusiones engañosas», *Prov.* 62, 16/9/88, pàg. 1.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

mostra de sectarisme dels tetuanistes, ja que el candidat de Sagasta era Gimeno Agius. Aquest fou compensat amb un lloc a la Comissió Provincial, però en aquest organisme hi havia una clara majoria fabrila —el propi *Pantorrilles* n'ocupà la vicepresidència—; la resta dels càrrecs de la corporació indicava l'equilibri de forces que havia dut a la constitució d'aquest segon Cossi: els més recents aliats de Fabra foren també recompensats (Bosch i Vicente Meliá van ser nomenats secretaris i el darrer figurà, a més, en la Comissió)²¹⁵. El fabrisme controlava completament la situació, i el progressiu allunyament entre Tetuán i Sagasta tindria, a llarg terme, uns efectes molt diferents als esperats pels anticossieros castellanencs.

Aquests, tanmateix, persistiren en la tàctica d'enfrontar els cossieros amb el govern de Sagasta; sols així s'explica que, en plantejar-se la tradicional moció d'adhesió al tron i al govern, els possibilistes afirmaren que

...al hacer extensivo al Gobierno su concurso y cooperación se tiende a un fin político. Sin embargo, ofrecen su benevolencia al actual Gobierno, con verdadera satisfacción y los respetos debidos a las instituciones.

Els castellaristes donaren també suport a la tesi governamental en el conflicte que enfrontà el ministeri amb la Comissió Provincial per les irregularitats comeses per aquest organisme en una nova divisió electoral de la Vall d'Uixò, oposant-se a que la Diputació acudís al recurs d'alçada. Amb el temps, els possibilistes accentuaren llur oposició, negant-se a acudir a una sessió de la Diputació perquè «...no se había convocado para tratar de otros asuntos que la diputación tenía acordado». *La Provincia* es va indignar:

Se nos olvidaba consignar que los dos diputados de la capital que, hallándose en ella, faltaron a la sesión, ninguno es vocal de la comisión permanente, aun cuando tampoco esta circunstancia hubiera sido obstáculo para aquella falta, porque uno de los aludidos diputados ya nos tiene enseñado prácticamente que puede muy bien asistirse a la sesión de la comisión devengando quince pesetas de dieta, y faltar en el mismo día a la diputación por la que ninguna remuneración percibe.

«Nunca fue el despacho buen consejero, señor obstruccionista», recriminava el periòdic, que atribuïa l'actitud possibilista al malestar provocat per les accions conduents a desallotjar Julián Ruiz de la presidència del Sindicat de Regs castellanenc, en la qual havia figurat —contra els mandats del reglament— durant vuit anys²¹⁶. *El Clamor de Castellón* s'encarregava de mostrar l'altra cara de la moneda, recordant la inassistència, també, del cossiero Vicente Delago,

*Ausente sin acordarse de la provincial corporación y del adicional presupuesto.
Por amor a cosa más grande, más románica, más colosal.
Y sobre todo más positiva.
En bien del país.
Y de su paisanaje.*

Per contra, *La Provincia* presentava una imatge idíl·lica de la situació de la corporació provincial; comentant l'aprovació de diverses mesures —un projecte de premis agraris, un altre per a la subvenció d'una possible caixa d'estalvis, algunes obres en carreteres— el periòdic fabrila escrivia:

Inspirándose la Diputación provincial en un espíritu de patriotismo, y deseosa de que se haga más llevadera la terrible crisis agrícola porque pasan los pueblos [havia pres aquelles resolucions, amb les quals] se facilitarán más las comunicaciones de los pueblos y por tanto será mayor el movimiento de la producción; las clases jornaleras encontrarán trabajo, mejorará la condición social del labrador que hoy es víctima de la usura, o carece de los elementos más necesarios para el cultivo de sus tierras, y creándose nuevas industrias agrícolas podrá aumentarse la riqueza de este país que hoy sufre la depreciación de sus productos que no tienen la protección debida en nuestros aranceles²¹⁷.

215. A. Dip. 2/11/88, i Cl. Cs. 363, 8/11/88, pàg. 2.

216. A. Dip. 2/11/88 i 6/11/89. Cl. Cs. 466, 7/11/89, pàg. 3, i 498, 2/3/90, pàg. 3. «La Diputación Provincial», Prov. 210, 20/2/90, pàg. 1.

217. Prov. 120, 7/4/89, pàg. 1.

La realitat de la corporació era distinta. La Diputació continuava essent una institució ineficaç i sospitosa i, a més, les tensions al si de l'aparell dominant eren cada vegada més patents. La primera víctima fou el propi director de *La Provincia*, Domingo Calvo, a qui, al·legant la necessitat de reduir les despeses en personal —les ordres de la superioritat en aquest sentit eren reiterades—, hom deixà de mantenir al seu còmode —per inactiu— càrrec a la Diputació. El comiat de Calvo, acompanyat per la seua substitució a la direcció del periòdic, evidenciava la sorda lluita de poder a l'interior del Cossi, les línies de la qual són difícils de seguir a través de la premsa. Amb motiu de la constitució de la Comissió Provincial corresponent a 1889 —encapçalada per Antonio Delago i composta per Gironés, Febrer, Echevarría i Fornas—, *El Clamor de Castellón* escrigué:

De manera que fusionistas de la calle de Enmedio, fusionistas de la de Zapateros, posibilistas averiados y conservadores del conde de Toreno que quieren luchar a navajazo limpio, 'bailarán el agua' a don Antonio... Con que a cobrar los doce mil distribuidos convenientemente en dietas.

Delago era partidari a ultrança del duc de Tetuán, ja aleshores enfrontat al cap fusionista: «...un *tetuanista*, esto es, un enemigo encarnizado del jefe del Partido fusionista señor Sagasta, ha sido elegido vice-presidente de la comisión provincial». En certa mesura, s'anava dibuixant a l'interior del fabrisme una divisió d'opinions respecte a quina havia de ser en el futur la línia del grup, entre partidaris fervorosos de Tetuán, orientat cada vegada més cap al conservadorisme —subgrup que podem considerar liderat per Victorino Fabra Adelantado i vinculat a sectors catòlics— i els qui eren favorables al manteniment dintre el camp fusionista —on podem incloure l'expulsat Calvo i l'altre nebot del cacic, Hipólito—. A les divergències polítiques s'afegien enfrontaments personals i rivalitats clientelars, fins al punt que, en abril de 1890, hom podia parlar ja de «...serios rozamientos entre los *cosieros* de tan *positiva* y *suculenta* corporación», fins al punt d'obligar a intervenir al «gran canceller del *cosi*», que amenaçà amb retirar-se a Lluçena: «...si bien no podemos concretar los conceptos duros que allí se cruzaron entre unos y otros *cosieros*, podemos asegurar que hubo frases de gran calibre...»²¹⁸.

En els mesos següents, el retorn de Cánovas al poder i la conjunció de diversos factors feren que la crisi del Cossi s'accentuàs. En el nou govern el duc de Tetuán ocupava una cartera, i a més els fabristes començaren a rebre correspondència pels favors que havien fet a Navarro Reverter, elegit diputat fusionista per Sogorb amb el suport del Cossi, i que ara evolucionava cap al conservadorisme. No els havia de faltar, doncs, suport oficial, tot i que el comitè conservador constituït sota la presidència de *Victorinet* no passàs de ser una broma de mal gust per als conservadors castellanencs. Tanmateix, la rivalitat interna continuà provocant problemes. El sector pro-fusionista resistia les pressions: no se sap si Hipólito Fabra i Vicente Fornas signaren el manifest d'«adhesión incondicional» a Cánovas que feren circular pels corredors de la Diputació *Pantorilles* i Rafels («Sería el colmo de la flexibilidad de criterio./// Y de espinazo»), però sí que és evident que posaren tantes traves al sector pro-conservador que algun membre d'aquest —com els Delago— aprofità la conjuntura dels fets relacionats amb la qüestió del port castellanenc en 1890²¹⁹ per marcar distàncies respecte a Fabra:

Dícese que el diputado provincial don Vicente Delago, muy amigo del señor Alloza [l'enginyer el nomenament del qual havia desencadenat els incidents a Castelló], renunció estos días el cargo, por razón (pretexto) de la edad.

Supo elegir la ocasión, y una postura... académica.

218. *Cl. Cs.* 465, 3/11/89, pàg. 3; 466, 7/11/89, pàg. 3, i 510, 13/4/90, pàg. 3. Vegeu també M. MARTÍ, *op. cit.*, pàgs. 76-78.

219. Sobre els problemes polítics que suscità la construcció del port de Castelló, *ibídem*, capítol III, especialment, pàgs. 246-260.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

Les tensions arribaren al punt que Hipólito Fabra anuncià la seua retirada de la política i negà que anàs a presentar-se a les pròximes eleccions provincials²²⁰. Perquè, immers en aquest conflicte intern, el fabrisme havia de fer front a una altra renovació parcial de la corporació provincial. I el *parlamento largo* havia deixat un altre regal: aquests serien els primers comicis amb sufragi universal masculí sota la Restauració.

6. El sufragi universal (1890-1891): aires nous?

6.1. Les eleccions de 1890

Els districtes a renovar eren, a més, decisius per al fabrisme: el seu feu de Llocena-Viver i el conflictiu districte de la capital. Els primers rumors sobre les possibles candidatures començaren a córrer en setembre, dos mesos i mig abans dels comicis. Per al districte de Castelló, hom assegurava que els conservadors presentarien candidatura completa —els noms fixos eren els de Cayo Gironés, José Vilaplana i Luis Giner— i, com que el Cossi ara es proclamava conservador, «el triunfo pues de la candidatura conservadora puede darse como seguro, infalible». Els romeristes, i en concret Tárrega, havien visitat diversos pobles —Vilafamés, Cabanes, Borriol...—. Els carlins volien aconseguir la minoria, i el seu cap provincial, Francisco Giner, també visità diverses localitats de la circumscripció. Els carlistes comptarien amb la competència dels catòlics, que pensaven presentar Manuel Bellido per Castelló i per Llocena-Viver, encara que després s'anunciaria la retirada de la seua candidatura en el primer dels districtes («...en elecciones por sufragio universal, la guerrilla no obtiene grandes éxitos»). Els zorrillistes, per la seua banda, rebutjaven coalicions amb partits dinàstics i feien una crida a l'aliança de tots els republicans per la moralitat provincial²²¹.

En les setmanes següents aquestes primeres definicions sofririen canvis considerables. Els catòlics acabaren de dissenyar la seua candidatura: incloïa —a més de Bellido, que a vegades apareixia com a independent i que finalment no es presentaria— Joaquín Vicent —un parent del fundador dels cercles catòlics— i Rafael Gasset —germà del dirigent republicà Fernando—, i les seues aspiracions es basaven en els treballs de dos rectors castellonencs, Wenceslao Balaguer i Juan de Dios Rubio, que s'havien posat en contacte amb els capellans d'altres pobles. Els conservadors mantingueren la seua idea de presentar tres candidats —José Morelló substituïa Luis Giner en la llista—, però el governador civil Baztán viatjà a Madrid per prevenir el ministre que els fabristes es mostraven reticents a donar suport als conservadors no tetuanistes. No era sols això: una fracció fabrista —«los ayuntamientos amigos de don Hipólito Fabra»— no sols no pensava votar conservador, sinó que havia entrat en una nova operació, junt als possibilistes i el «novísimo partido» que representaven els liberals —canalejistes no afectes al fusionisme fabrista—, que pensaven votar Julián Ruiz i el prestigiós Gaspar Juan (els possibilistes anunciaren també que a la capital votarien qualsevol candidat republicà).

La novetat principal fou l'aparició d'una candidatura anticossiera i anticonservadora, patrocinada per demòcrates-progressistes, romeristes i carlins. Davant l'escàndol d'alguns, *El Clamor de Castellón* replicà:

La nota dominante aquí ha sido y es el completo aniquilamiento del cosi. La iniciativa partió de Castellón y los pueblos anhelan secundar tan honrado propósito.

A este efecto se proclamó con entusiasmo la inteligencia de todos, absolutamente todos los partidos de oposición al cosi. Y aquella solidaridad en asunto tan importante dio por resultado un primer triunfo, el nombramiento del señor Alloza [enginyer que havia redactat el projecte del port, la revocació del nomenament del qual originà els incidents de l'estiu d'aquell any]²²².

220. Cl. Cs. 534, 6/7/90, pàg. 2, i 545, 14/8/90, pàg. 2. *Verdad* 90, 24/8/90, pàg. 5; Cl. Cs. 550, 31/8/90, pàgs. 2, i 561, 9/10/90, pàg. 2. Cl. Cs. 563, 16/10/90, pàg. 3.

221. Cl. Cs. 557, 25/9/90, pàg. 2, i 560, 5/10/90, pàg. 3. «De las elecciones», Cl. Cs. 560, 5/10/90, pàgs. 3.

222. Cl. Cs. 573, 20/11/90, pàgs. 2, 574, 23/11/90, pàgs. 2-3, i 576, 30/11/90, pàg. 2.

MANUEL MARTÍ

Amb tan gran diversitat d'opcions, la campanya va ser moguda. Es repartiren fulls que a Castelló desacreditaven la candidatura d'oposició per incloure carlins, i a Vila-real va passar el mateix, però criticant la presència dels republicans. L'argument religiós fou usat sovint contra els republicans, que contestaven:

Aquí, sin salir de casa, hay quien se pirra por la virgen de Lidón elevándola a patrona de la República. Y algún que otro ciudadano demanda el éxito en esta mística forma:

*En cualisquiera elección
que en este Arrabal tengamos
vuestro favor imploramos
virgen santa de Lidón²²³.*

Els resultats foren espectaculars, sobretot a la ciutat de Castelló. Gaetà Huguet, el candidat zorrillista, aconseguí més de quatre mil vots, mentre el romerista Tárrega i el carlí Giner en treien més de tres mil; per baix d'aquesta xifra, però amb acta, el possibilista Gaspar Juan, que havia comptat amb la benevolència dels republicans castellanencs. No fou el cas del seu company Julián Ruiz, qui, junt amb els conservadors, va perdre l'elecció. Per últim, els catòlics obtingueren pocs vots, concentrats sobretot a la capital. Les reaccions van ser molt diverses. Els catòlics no reconegueren la seua derrota:

...en la capital hemos obtenido un número de votos que nadie podía esperar, y eso sin organización previa, con quince días de tiempo, a pesar de los compromisos, cuando la mitad de nuestros votos no pudieron entrar en los colegios por no estar en el Censo, y a pesar de que los masones cambiaban las papeletas de nuestros electores haciéndoles creer que la candidatura de los masones era la de los católicos.

Els dirigents confessionals criticaven durament l'actitud del cap carlí, Giner, i demanaven l'organització en els pobles i la rectificació dels cens. Denunciaven també fenòmens de corrupció electoral:

Aquí hubo electores que fueron a votar y ya había votado otro desconocido en su nombre. Muchos han votado por una copa de aguardiente. Otros no contentos con un vaso ofrecían su voto al que les diera dos copas de vino. Algunos querían peseta por barba, y no pocos se ganaron dos y hasta cinco por voto.

La conclusió?: «...el sufragio universal es la mentira universal...». Amb tot, el bisbe de Tortosa, Francisco Aznar, hagué de partir ràpidament de Castelló després d'una intensa jornada de treballs electorals²²⁴.

Els demòcrates-progressistes aprofitaven per fer burla del clericalisme, proclamat en la campanya per catòlics i cossiero-conservadors, i celebraven la seua victòria amb un manifest de Gaetà Huguet:

Bien sé que vuestros sufragios no los habéis dado a mi humilde persona, que nada vale y nada significa, sino que los consagrais por completo a las ideas de moralidad administrativa, de progreso material y de libertad que deseáis que represente.

La mateixa publicació d'un manifest ja constituïa una novetat, però és que a més Huguet oferia un programa complet, unint «...mis esfuerzos a los de los hijos de esta provincia, que anhelan por la exaltación de su dignidad, desterrando ingerencias exóticas que la deshonan y humillan...»:

...me propongo estudiar con atención el presupuesto provincial, proponer las mejoras de verdadero interés que sean compatibles con el mismo, asistir a cuantas sesiones me convoquen para defender en todos los asuntos las soluciones que crea más convenientes para los intereses de la provincia. Daré preferente atención a cuantos asuntos se relacionen con la instrucción pública, procurando en lo que de mi dependa el mejoramiento del actual estado de las escuelas del distrito que represento, y contribuiré como diputado a este fin repartiendo íntegro el importe de mis dietas en el año en que deba formar parte de la comisión, entre los más necesitados del mismo.

223. Cl. Cs. 575, 27/11/90, pàg. 2, i 576, 30/11/90, pàg. 2.

224. Els resultats, a Cl. Cs. 579, 10/12/90, pàg. 2. Reaccions catòliques, a «Derrota y victoria», *Verdad*, 106, 14-12-90, pàg. 3, i Cl. Cs. 579, 10/12/90, pàg. 3.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

Huguet es comprometia a defensar els interessos agrícoles, en especial de cara a la renovació dels tractats de comerç:

Precisa pues en esta lucha titánica que va a entablarse, lucha por la existencia, y en que los intereses más fuertes y potentes tratarán de ahogar a los más pacíficos y débiles, que todas las corporaciones y entre ellas y en primer lugar la diputación provincial acudan al gobierno para que, en la balanza en que haya de colocar los intereses agrícolas, no olvide los de esta provincia. Estimular pues a la corporación provincial para que los defienda con tesón ha de ser uno de mis más decididos empeños²²⁵.

Malgrat haver de comptar amb forces alienes, la simple presència del diputat republicà donava un aire nou a la política provincial. Pel seu costat, els conservadors eren completament desmoralitzats. I també el fabrisme acusava els resultats:

Grave perturbación ha causado a los conservadores y cosieros la última derrota electoral. Estos confiesan ingenuamente que han perdido para siempre este distrito, y no se recatan en afirmar que los días del cosi en esta provincia están contados.

El panorama dinàstic era desconsolador —el propi *Pantorrilles* havia quedat marginat de la lluita electoral, aqueixat d'un «ataque apoplético» del qual acabaria recuperant-se temporalment²²⁶. Però si la primera part del comentari anterior era certa —en efecte, els tetuanistes abandonarien en avant la lluita electoral a la circumscripció de Castelló—, la segona, allò que el Cossi tenia els dies comptats, era falsa. Els resultats de l'altre districte ho demostraven.

A Llucena-Viver, hom parlà en principi de la presentació de Victorino Fabra, Ramón Salvador, Vicente Fornas, Luis Piquer i José Castelló Tárrega: «Los tres primeros del *cosi*, el cuarto conservador y el quinto fusionista» (Castelló era l'antic secretari particular del canonge Moros, mort feia poc, i seria el fundador de l'*Heraldo de Castellón*, periòdic canalejista fins la retirada de la política del seu impulsor). A l'hora de la veritat, i malgrat la transitòria incapacitat de Fabra, foren elegits «por vigésima vez» els tres fabristes, que obtingueren també la minoria en la persona del diputat Antonio Sorní. Les eleccions

...se han verificado con tal arte y con tales matemáticas que en todos los pueblos los candidatos cosieros, dueños absolutos del campo, han obtenido igual número de votos... eso de medir tan a compás, luchando por la mayoría y la minoría, sólo estaba reservado hasta la hora de ahora a los más aventajados en prestidigitación.

En efecte, les pròpies dades de Govern Civil indicaven una sospitosa combinació dels vots fabristes. Açò demostrava «...lo mucho que sienten por la *cosiera* causa los venturosos pueblos, sin caminos vecinales inclusive, de Viver y Lucena»²²⁷.

La pràctica del sufragi universal s'havia demostrat innovadora en les zones urbanes, però era incapaç, per ella mateixa, de solucionar el marasme polític del món rural. I mentre aquest continuàs igual, el predomini polític del fabrisme no estava en discussió. L'evolució de la nova diputació ho demostraria.

6.2. Oposició i continuïtat a la Diputació (1891)

La corporació provincial seguia essent el símbol del poder fabrista. Malgrat l'espectacular avanç de les oposicions, el Cossi comptava encara amb quinze dels vint diputats. Amb aquesta majoria, l'última diputació que nosaltres estudiarem trià la següent distribució de càrrecs: la presidència anà a Victorino Fabra Gil —darrer homenatge a la figura central dels últims vint-i-cinc anys

225. «Crónica electoral», *Cl. Cs.* 579, 10/12/90, pàgs. 1 i 2, i «A los electores del distrito de Castellón», *Cl. Cs.* 580, 14/12/90, pàg. 1.

226. *Cl. Cs.* 579, 10/12/90, pàg. 3. La salut de Fabra, a *Cl. Cs.* 574, 23/11/90, pàg. 3, i 575, 27/11/90, pàg. 2.

227. *Cl. Cs.* 557, 25/9/90, pàg. 2, i 579, 10/12/90, pàg. 3.

de la política castellonenca, que moriria en febrer de 1893—, la vicepresidència a José Rafels i les secretaries a Fernando Ozcáriz i al possibilista Rambla. Ramón Salvador, un dels cossieros més pròxims al conservadorisme, fou elegit vicepresident de la Comissió Provincial, de la que formaven part Ozcáriz, Pedra i Plácido Fabra; el darrer lloc de la Comissió fou ocupat, amb els vots tetuanistes, per Tárrega.

Aquest no es va donar per al·ludit amb el gest dels cossieros i, a la primera ocasió, deixà clara la seua postura opositora. Llegida la memòria presentada per l'anterior Comissió Provincial, el romerista afirmà que

...la Memoria es deficiente, pues que en vez de ser una breve relación de algunos asuntos de Sanidad, Beneficencia y hacienda provincial, debía analizarse en ella el estado en que se encuentran los establecimientos y servicios provinciales, así como la hacienda de la provincia.

Tárrega denunciava la ineficàcia i irregular gestió de l'hospital i altres institucions benèfiques dependents de la corporació provincial, la inutilitat del personal de la Diputació —contractat per purs interessos polítics—, el descrèdit progressiu de la hisenda provincial... Acabava demanant visites de control administratiu i comissions d'apremi als pobles —que devien xifres exorbitants a la caixa provincial— i reclamant «...que la misión del diputado se reduce a la administración, moralidad y justicia».

Des de 1883, quan Llorens Bellés inicià la seua particular campanya, no s'havia sentit res semblant en la cambra provincial. Els cossieros contraatacaren. Ramón Salvador replicà «...que eran justos los ataques del señor Tárrega dirigidos a la mayoría de la Diputación en cuanto acusaban en esta condescendencia con el pueblo de Castellón en comparación con los demás de la provincia», posant exemples de com la capital sobrepassava les quotes assignades en asilats, hospitalitzats, etc. Gimeno i Rafels intervingueren defensant els seus respectius districtes, i el debat fou clos pel possibilista Juan:

...que los Diputados provinciales representaban toda la provincia y no un partido judicial o localidad determinada, y que por este motivo no encontraba aceptable ni justificada la distinción que entre los representantes de los pueblos de la provincia trataba de establecerse en la presente discusión²²⁸.

El forcejament va continuar a l'endemà. Plantejada per Rafels, Fabra Gil i Salvador l'adhesió al tron i al govern, els possibilistes Rambla i Juan s'oposaren:

Los Diputados que suscriben, comprendiendo que todos sus actos se hallan sujetos a tratar asuntos puramente administrativos, creen que no deben ni pueden unir sus votos a los de la mayoría, por entender que el mensaje de adhesión que presenta la Diputación es esencialmente político. Sin embargo ofrecen los respetos que siempre son debidos a las Instituciones.

Rambla insistí «...que dicho acto podía realizarse particularmente, pues de hacerlo en otra forma por haberse hecho multitud de veces, envolvía una contradicción, y además ninguna Diputación tomaba acuerdos como el que se proponía». La proposta fabrista fou aprovada amb el vot en contra de tots els representants de l'oposició, incloent Tárrega. En la mateixa sessió, Huguet començà la seua sèrie de propostes referents a temes econòmics —en aquesta ocasió, diverses mesures per prevenir la fil·loxera, que ja havia aparegut a la província de Tarragona—. El to dels debats havia canviat substancialment²²⁹.

En l'última sessió d'aquell període es va tornar a discutir temes de personal i d'hisenda. Hi hagué un intent d'aconseguir un cert consens. Gaetà Huguet proposà que

...deben unirse todos los Señores Diputados, dejando a un lado los móviles y diferencias políticas, para la defensa de los intereses materiales y el bienestar de la provincia, pues que este es el fin que ha perseguido el cuerpo electoral al elevarlos al cargo que ocupan, y de este modo debe corresponderse a sus sufragios.

228. A. Dip. 2, 3 i 5/1/91.

229. A. Dip. 7/1/91.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

Rafels manifestà el seu acord amb Huguet: «...unidos y compactos mayoría y minoría, realizarán los fines propuestos por dicho Señor». Tanmateix, abans d'acabar la reunió es va produir un nou incident: Tárrega amenaçà que «él y sus amigos» abandonarien el saló si s'aprojava un dictamen sobre un compte referit a reparacions en les cambres del governador civil —finalment es va crear una comissió especial per estudiar-ho—²³⁰.

Aquests enfrontaments no foren res si se'ls compara amb el rebombori provocat per la discussió del pressupost addicional en febrer. Davant de la xifra elevadíssima de deutes endarrerits dels municipis, Huguet llançà una llarga requisitòria —que es reproduïx íntegra en altre lloc d'aquest treball— on no van quedar sense crítiques ni els ministres, ni els governadors, ni els diputats provincials, ni els cacics locals ni el duc de Tetuán. Els cossieros, per boca de Rafels i Salvador, contestaren indignats. Antonio Delago contraatacà:

...rechaza las palabras pronunciadas por el Señor Huguet, diciendo que mientras estuvo en la Comisión provincial se apremió a los pueblos morosos, y emplaza a dicho Señor para que cuando ocupe un puesto en la Comisión provincial pueda hacer mayor recaudación que desde dos años acá que mandan los amigos del Señor Huguet en el Ayuntamiento que se han hecho los mayores despilfarros gastándose el dinero entre otras cosas de no mucha necesidad y no con el mejor acierto en la construcción de un teatro que la ley no autoriza a los municipios...

El castelarista Gaspar Juan protestà les anteriors frases —havia estat regidor del consistori al·ludit—. La nota, però, la va donar Tárrega:

...que la actual Comisión provincial sólo ha tenido doce días en los cuales haya podido recaudar, pues los demás días, por encontrarse dentro del período electoral, no ha podido hacerlo. Se extraña [sic] de los ataques del señor Huguet a quien manifiesta que deje transcurrir más tiempo, y si entonces la Comisión provincial no recaudara los fondos del presupuesto, podía atacarla, y que él sería el primero en abandonar el puesto si no se obraba así.

El dictamen fou aprovat amb el vot en contra d'Huguet. La sorpresa que havia constituït la intervenció del fins aleshores radicalment crític Tárrega va trobar explicació quan, al cap de pocs dies, *El Clamor de Castellón* publicà la següent notícia:

*Anteayer el gobernador y las personas más caracterizadas del **cosi** comieron en el Grao suculenta **paella**. A esta asistió y se manifestó muy **satisfecho** el diputado provincial señor Tárrega. Que aproveche²³¹.*

Així, el front opositor es trencava una vegada més. El Cossi aconseguia atraure Tárrega a la seua òrbita i els republicans quedaren, ben aviat, aïllats en l'oposició, la qual cosa els radicalitzà, reproduint-se, sovint, atacs a la Comissió Provincial:

*Mientras las obras del hospital provincial se hallan paralizadas, mientras los establecimientos benéficos arrastran vida lánguida, mientras a los maestros de escuela les adeuda la Diputación cerca de tres años de aumento gradual de sueldo, mientras no se construyen carreteras provinciales y las existentes se encuentran en lastimoso abandono, mientras los esquilmados pueblos padecen las acometidas de comisionados de apremios pro concepto de contingente provincial; mientras todo esto y algo más bochornoso ocurre, admira la desaprensión de quienes por pura figura retórica y quizá para que sea más visible el **Inri** se apellidan pomposamente **administradores de los intereses de la provincia**.*

230. A. Dip. 8/1/91. Ressenya de les sessions anteriors, a «Diputación Provincial», Cl. Cs. 587, 8/1/91, pàgs. 2-3.

231. A. Dip. Ex. 16/2/91. Cl. Cs. 601, 26/2/91, pàg. 2.

O com el següent²³²:

*En el mes que atravesamos,
según murmura la gente,
hará buena pacotilla
la Comisión permanente.*

*Treinta sesiones al mes,
a tres duros la sesión,
suman para cada padre
una hanegada en Lidón!*

II. L'ESCENARI DE LA POLÍTICA PROVINCIAL: LA DIPUTACIÓ, INSTRUMENT CACIQUIL

En el recorregut per l'evolució política de les comarques castellonenques al llarg dels primers anys de la Restauració hem fet contínua referència a una institució cabdal a l'hora de comprendre els mecanismes del sistema polític en l'àmbit local: la Diputació. La corporació provincial era l'eix últim dels moviments aparentment contradictoris dels polítics castellonenques. L'interès de totes les forces polítiques per la Diputació era doble: era el lloc d'harmonització dels interessos de la variadíssima gamma de cacics de tota mena i jerarquia; era també, al seu torn, un formidable instrument caciquil. Anem ara a analitzar aquesta segona qüestió, centrant-nos en dos aspectes, per reprendre la perspectiva política en el tercer apartat. Els primers temes a estudiar són el paper de la hisenda provincial i les possibilitats clientelístiques que oferia el funcionament de l'administració provincial.

1. La hisenda provincial

1.1. Pressupostos, ingressos i despeses

La Diputació era centre d'interès polític, en primer lloc, pel volum de recursos financers que controlava. El pressupost ordinari de l'Ajuntament de Castelló preveïa per a l'any econòmic 1878/79 despeses per valor de 186.946'35 pessetes, i ingressos pel de 215.836,51; el de la Diputació, per al mateix període, ascendia a 420.057'85 pessetes d'ingressos i 670.789'90 de despeses²³³.

La comptabilitat de la Diputació és difícil de seguir, ja que en alguns casos les actes sols registren els pressupostos projectats, però no els definitivament aprovats. En altres casos sols ens ha arribat la xifra total d'ingressos i despeses, sense desglossament per partides. La contrastació entre les xifres dels pressupostos ordinaris i els addicionals de cada any econòmic fa dubtar del compliment rigorós de les quanties pressupostades. En resum, les quantitats expressades en els quadres 1, 2, 3, 4 i 5 han de ser preses amb totes les precaucions. Creiem, de tota manera, que són indicatives, almenys, de les grans tendències en l'evolució de les possibilitats financeres de la corporació provincial, i és en aquest sentit que anem a treballar-les.

232. Cl. Cs. 611, 2/4/91, pàg. 2.

233. A. A. 18/3/78, i A. Dip. 1/5/78. La importància de les diputacions en l'entramat polític de la Restauració ha estat subratllada sols recentment; qui primer va cridar l'atenció sobre aquesta institució fou J. A. DURÁN (*Historia de caciques, bandos e ideologías en la Galicia no urbana (Rianxo 1910-1914)*, Madrid, Siglo XXI, 1976, pàg. 245) i, després, Alicia YANINI (en la seua tesi doctoral inèdita: *Elecciones caciquiles en la provincia de Valencia. Política y sociedad entre 1876 y 1901*, Universidad de Valencia, 1982/83). No coneixem, però, cap estudi concret sobre el paper polític de les diputacions, encara que n'hi ha alguns indicis a les obres de Javier TUSELL (*La reforma de la administración local en España (1900-1936)*, Madrid, Instituto de Estudios Administrativos, 1973, pàgs. 30-31 i 247-252) i Concepción de CASTRO (*La revolución liberal y los municipios españoles (1812-1868)*, Madrid, Alianza Editorial, 1979, pàgs. 94 i 192). Sobre l'establiment de les institucions provincials, vegeu P. GONZÁLEZ MARIÑAS: *Las Diputaciones provinciales en Galicia: del Antiguo Régimen al constitucionalismo*, La Coruña, Diputación Provincial, 1978, pàgs. 177-188.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

El primer fet a constatar és l'augment ininterromput de les despeses previstes per la Diputació. De les 755.228 pessetes calculades entre els dos pressupostos de 1874/75 es passa ràpidament a les més de 900.000 dels anys 1875/76 i 76/77. A partir d'ací es produeix un nou augment, que es situa en una xifra estabilitzada lleugerament per damunt del milió de pessetes. La tendència ascendent no s'interromprà fins 1885/86, en què els successius advertiments del ministeri de la Governació, centrats en especial en el control de les despeses de personal, faran que les xifres previstes per al funcionament de la Diputació tornen a fer-se estables en nivells semblants als de l'inici del període estudiat, és a dir, entre les set-centes i vuit-centes mil pessetes (quadre 1).

Com es distribueixen aquestes despeses? Si atenem a les xifres pressupostades per la Diputació, recollides en el quadre número 2, podrem estudiar l'evolució de les diferents partides. La d'«administració provincial» comprenia els pagaments al personal i despeses materials de les diverses dependències administratives de la Diputació; durant tot el període estudiat representà una quantitat bastant estable, oscil·lant entre seixanta i setanta mil pessetes anuals, excepte en el pressupost ordinari de 1890/91, que puja a 80.616,50 pessetes; representava així un percentatge bastant invariable del total de despeses —entre el 8% i l'11%—.

El capítol de «serveis generals» (despeses de quintes, de bagatges, impressió del *Boletín Oficial de la Provincia*, despeses de les eleccions provincials i per a calamitats públiques) és relativament reduït, encara que creix des d'un 2% al 4-5% en la segona meitat dels anys vuitanta.

L'apartat d'«obres públiques» (en realitat, personal i material de l'oficina provincial d'obres) es manté en nivells semblants als del capítol primer, però amb variacions més irregulars. Una altra partida estable és la referida a instrucció pública —on la majoria dels diners anaven a parar a l'Institut de batxillerat, però que comprenia també les necessitats de la Junta provincial d'Instrucció, la inspecció i la biblioteca provincial—, que passa d'un 8-9% a ultrapassar el 10% de les despeses totals en els anys 1885/86 a 1890/91.

La part del lleó de la despesa provincial se l'en duu el capítol de beneficència, amb grans quantitats per a l'Hospital Provincial, la Casa de Misericòrdia i la Casa d'Expòsits (incloent també les de la Junta Provincial de Beneficència). Aquest epígraf representa sempre més d'un terç de les despeses totals, arribant quasi a la meitat en 1833/84. Malgrat que gran part d'aquests diners atenia a despeses del nombrós personal ocupat en els establiments benèfics —amb les possibilitats de maneig clientelar que comportava—, el fet que la Diputació hagués de dedicar una tan considerable part dels seus recursos a l'assistència social ens indica la indefugible necessitat, sentida fins i tot per les classes dominants, de pal·liar l'enorme desigualtat produïda per la mateixa societat de finals del XIX.

Els apartats de «correcció pública» —presons— i «imprevistos» no mereixen major comentari. Sí que n'és digne, però, el següent capítol, «noves construccions». Amb ell es feia referència a les partides destinades a la construcció de noves carreteres i edificis per compte de la Diputació. Representa un 8% o 9% del pressupost fins que, a partir de 1879/80, s'hi incorpora una xifra elevada prevista per a la construcció del nou hospital, elevant el percentatge a un 14% o 18%, amb reduccions degudes a la desaparició dels projectes de carreteres. Projectades o no, no se'n va construir pràcticament un pam²³⁴, així que és lícit sospitar de l'aplicació real d'aquesta partida.

234. No és una presumpció nostra: la mateixa corporació reconeixia que n'havia construït sols dos quilòmetres des de 1870 (veieu A. Dip. Ex. 21/11/87). Contrasta l'actuació de la diputació castellanenca amb la de València durant el Bienni, la qual demostrà una enorme dedicació al foment dels interessos de la burgesia del cap i casal, invertint fortes sumes en la subvenció del port i en els projectes de ferrocarril (J. AZAGRA ROS: *El bienio progresista en Valencia. Análisis de una situación revolucionaria a mediados del siglo XIX (1854-1856)*, Valencia, Universidad, 1978, pàgs. 133-154).

Una cosa semblant s'ha de dir respecte al següent capítol, el d'«obres diverses», és a dir, subvencions de la Diputació a iniciatives municipals. De les teòriques 50.000 pessetes pressupostades quasi sempre no se'n degueren gastar moltes, i sempre per sota de les 180.000 de l'any 1884/85.

L'apartat de despeses diverses és molt sovint poc important i difícil d'analitzar. Per fi, cal fer referència a un últim epígraf de despeses de difícil classificació. En el primer exercici representa més d'una quarta part del pressupost, a fi de cobrir els interessos del deute emés per la corporació provincial en la confusa situació bèl·lica del final del Sexenni. A banda de les quantitats corresponents a liquidació de càrregues, apareixen quinze mil pessetes destinades al polèmic assumpte del pagament per la Diputació de l'impost establert sobre els sous dels seus funcionaris, durant els anys 1877/78 i 1878/79, i quantitats exigües per a pensions de jubilació —una altra qüestió no menys conflictiva—.

Si fins ara hem analitzat la despesa, anem ara als ingressos previstos en els pressupostos ordinaris (quadre 3). Aquests provenien dels interessos d'efectes públics dels quals era titular la corporació, dels ingressos dels establiments d'ensenyament i de beneficència, d'un repartiment sobre les propietats que conreaven vinya —teòricament per a subvenir les despeses preventives de la plaga fil·loxèrica, és a dir, per a no res²³⁵—. De vegades apareixen quantitats extraordinàries: les 150.000 pessetes de 1875/76 corresponen a l'import d'aquell deute ja comentat, i les 43.302,95 de 1885/86 al valor d'antics debits de l'Ajuntament de Castelló i de la caixa de guerra envers la Diputació (la xifra de 1890/91 no es pot analitzar: hi deuen estar compresos tots els altres ingressos esmentats, incloent les quantitats endarrerides de contingent provincial).

Tanmateix, l'enorme majoria dels ingressos de la corporació provenien del contingent provincial, repartiment del dèficit entre els municipis de la província, realitzat teòricament de forma proporcional a la xifra que els mateixos pobles pagaven per la suma de les contribucions rústica, industrial i, posteriorment, de la de consums. Com es pot veure al quadre 4, el contingent provincial, estabilitzat en 389.9000 pessetes fins el pressupost ordinari de 1882/83 (la qual cosa representava un 15'55% del total de les contribucions rústica i industrial), oscil·là bastant a partir d'aquesta data: augmentà en termes absoluts, encara que la incorporació dels consums a la base impositiva va fer que el percentatge descendís a un 9-13%.

La Diputació depenia del contingent, que representà, pràcticament sempre, més del 90% dels ingressos provincials, si li afegim les quantitats endarrerides pel mateix concepte. Però l'anàlisi dels pressupostos addicionals (quadre 5) ens revela una crua realitat: la partida prevista d'ingressos procedents d'exercicis anteriors augmenta ininterrompudament durant tot el període. A banda de les dues-centes o tres-centes mil pessetes pendents de cobrament dels pressupostos immediatament anteriors, les xifres pendents d'exercicis més remots creixen sense parar, des de les 407.829,13 pessetes de 1874/75 als quasi dos milions en 1889/90. És difícil calcular quina part d'aquest deute corresponia a cobraments no efectuats del contingent provincial; un informe de *La Defensa* (el periòdic dels possibilistes castellanencs), en abril de 1883, proporciona xifres que permeten avaluar el total del deute dels pobles en 1.468.229 pessetes, de les quals 1.043.169 corresponien a l'exercici 1881/82 i anteriors. El pressupost addicional de 1887/88 preveïa 1.300.893,39 pessetes que s'havien d'ingressar per deutes del contingent de 1884/85 i exercicis anteriors. En gener de 1891 el diputat Tárrega afirmava que el deute dels municipis envers la Diputació era encara de 800.031 pessetes²³⁶.

235. Sobre les deficiències de les campanyes antifil·loxèriques, veieu Teresa CARNERO: *Expansión vinícola y atraso agrario (1870-1900)*, Madrid, Ministerio de Agricultura, 1980, pàgs. 105-179.

236. *Def.* 11, 15/4/83, pàgs. 1-2; A. Dip. Ex. 9/2/89 i 2/1/91.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

Amb independència de l'exactitud de les xifres, l'evidència que el contingent provincial no es cobrava és inqüestionable. Aquest fenomen ens intròdueix en un aspecte que, junt a la major disponibilitat de recursos ja citada al principi, explica la funció de l'erari provincial en la vida política local i provincial: l'extraordinàriament arbitrària gestió de la hisenda provincial.

1.2. *Cacics que no paguen, cacics que no fan pagar*

Ja en 1875 el *Boletín Oficial de la Provincia* publicava un avís als ajuntaments en què, considerant acabades les circumstàncies excepcionals de la guerra civil, anunciava que la Diputació

...que durante los dos últimos años transcurridos, ha tenido que dejar de satisfacer, por falta de fondos, importantes é imprescindibles atenciones, se halla hoy en el caso de exigir enérgicamente de los municipios el pago de sus descubiertos por contingente provincial y contribución extraordinaria de guerra.

El 10 de novembre, tanmateix, la Comissió Provincial observava que la major part dels municipis no havia pagat els dos primers trimestres del contingent i advertia que «...se espedirán [sic] apremios contra los individuos de los Ayuntamientos sin contemplación alguna»²³⁷.

La situació econòmica dels pobles no permeté la liquidació del deute. En abril de 1877 els compromissaris arribats de les localitats rurals per a l'elecció de senadors proposaren a la Diputació la condonació d'un any de contingent a tots els pobles. La corporació decidí aprovar un repartiment igual al de 1873/74 per als tres anys econòmics següents. Ni tan sols aquesta reducció va resoldre res, i la Comissió Provincial no feia més que enviar comissions d'apremi. També aleshores començaren les protestes per la intervenció d'aquests enviats²³⁸.

Com molt sovint s'esdevenia, ni la indicació de la superioritat obligà la Diputació a reaccionar. Una reial ordre de 31 de juliol de 1878 ordenava el repartiment entre els pobles del dèficit provincial, en aquelles corporacions, com la de Castelló, que encara no havien practicat el repartiment del contingent. Victorino Fabra Adelantado (el nebot del gran cacic provincial), aleshores comptador provincial, presentà a la Diputació un informe que calculava el dèficit en 639.032,05 pessetes, la qual cosa significaria afegir-ne 250.032,05 a les 389.000 que la corporació venia exigint des de 1870:

...el aumento de ésta es muy cerca de dos terceras partes, precisamente en el año actual en que la situación de los pueblos ha llegado a un estado estremadamente [sic] afflictivo, ha de convertir dicho reparto en una carga muy difícil, si no imposible de soportar.

El comptador acceptava que calia equilibrar despeses i ingressos, però assegurava que la corporació ho havia vingut fet mitjançant la fusió dels pressupostos ordinaris i addicionals; els ajuntaments, a més, tindrien problemes legals per incloure aquesta partida en pressupostos ja tancats. Fabra Adelantado proposava que es negociàs el manteniment del repartiment acostumat i que no s'aplicàs la reial ordre.

Per increïble que sembla, la Diputació aprovà una resolució seguint aquest dictamen i ningú no protestà, ni a Castelló ni a Madrid; les comissions d'apremi continuaren²³⁹. La hisenda provincial entrava en la dècada dels vuitanta amb un dèficit espectacular, i encara en 1881 el dèficit ordinari es pensava cobrir amb els resultats d'exercicis anteriors i una suposada rebaixa en les despeses, sense augmentar la pressió sobre els pobles. *El Clamor*, periòdic republicà, va donar per primera vegada l'alarma: els ajuntaments devien a la Diputació quantitats exorbitants, però cap diputat provincial no volia que fos precisament el seu districte el territori d'operacions de les comissions d'apremi; per

237. BOP 19, 13/8/75, pàg. 2, i ACP 10/11/75.

238. A. Dip. 7/4/77; ACP Ex. 8/5/78, i Ex. 2/10/78, Alb. 114, 25/11/77, pàg. 1.

239. A. Dip. 4/11/78, i ACP Ex. 28/1/80.

a aquesta publicació, els cossiers conduïen l'erari provincial a un carreró sense eixida: els membres de la Comissió Provincial seguien cobrant, però les ames de cria de la Beneficència ja no veien un duro²⁴⁰.

La denúncia republicana era poc efectiva. Però quan alguna de les forces polítiques representades a la corporació provincial volgués airejar la qüestió, l'esclat era previsible. Això ocorregué arran del trencament entre possibilistes i cossiers, durant els preparatius de les eleccions provincials de 1882. Els castelaristes obtingueren tres diputats, i a la segona sessió ja van posar el problema damunt la taula, demanant que el pagament del deute dels municipis es fes per rigorós ordre d'antiguitat, i que aquest ordre fos publicat al *Boletín*. La proposta del president José Rafels, en el sentit de deixar l'assumpte per a l'estudi en comissió, provocà airades protestes del cap possibilista, Francisco Llorens Bellés. A l'endemà, i per tal de suavitzar les tensions, la majoria va consentir que la discussió de la proposició possibilista fos declarada d'urgència; segons Llorens Bellés, «...estaba fundada en principios de estricta justicia, tanto que no creía posible la impugnara ningún Señor Diputado»: uns pobles devien molts anys, d'altres menys, i calia que els més endeutats pagassen abans. Hipólito Fabra (l'altre nebot del gran cacic) li va contestar que això era impossible, perquè les circumstàncies de cada localitat eren diferents i, a més, caldria fer-ne una liquidació i això seria inviable fins l'elaboració del pressupost de l'any vinent. El dirigent possibilista objectà que no calia cap liquidació, sinó la simple presentació dels llibres de debits —que va demanar—, i que la Diputació no havia d'intervenir en l'administració municipal, «...puesto que las leyes ya prescriben el procedimiento que han de seguir los pueblos para la buena administración de sus intereses». Tercia el diputat cossiero Antonio Delago, qui oferí, en lloc de la de Llorens, la proposta que «...acordase la Diputación hacer efectivos los débitos por contingente provincial, a cuyo efecto los pueblos pagarían un año de atrasos y otro corriente». La polèmica va seguir, i finalment la proposició dels castelaristes fou rebutjada: s'acordà que la comissió de pressupostos presentaria, amb el de 1883/84, «... un proyecto de bases para el cobro de lo que los pueblos adeudan a la provincia y que hasta entonces no se apremiaría a pueblo alguno»²⁴¹.

El gran secret ja era al carrer i tothom emetria en els mesos següents la seua opinió. Els primers a fer-ho van ser els demòcrata-progressistes d'*El Clamor*, que recordaren que els deutes arrenquen de l'any 1872, data del pacte possibilista amb Fabra (el gran cacic Victorino (a) *Pantorrilles*) que permeté el manteniment del Cossi a la Diputació malgrat l'agitació del Sexenni²⁴². En efecte, els castelaristes donaven publicitat ara a un assumpte del qual eren tan responsables, almenys, com els fabristes.

En abril de 1883 reaparegué el tema dels deutes per contingent provincial. D'acord amb allò aprovat en gener, Antonio Delago, Hipólito Fabra i Vicente Meliá presentaren la seua proposta; en ella defensaven l'actuació de la Diputació fins aquell moment, al·legant les circumstàncies de guerra i sequera que havien determinat la inevitable impossibilitat del pagament i la benevolència de la corporació provincial. Ara, però,

...se ha llegado ya a un punto en que es necesario ya adoptar medidas que siquiera sean severas, son indispensables si se ha de restablecer el buen régimen administrativo, sin el que quedan desatendidos los servicios públicos.

Reconeixien que, dels 141 pobles de la província, sols 46, els més menuts, estaven al corrent en el pagament, mentre els altres duïen entre dos i set anys d'endarreriment, i que l'import total del deute superava el milió de pessetes. Mantenien, de tota manera, que el mètode a utilitzar no podia ser uniforme i que la Diputació havia de nomenar una comissió especial que acordàs amb cada ajuntament les quantitats a consignar en els pressupostos municipals, el termini de la liquidació final, etc. Açò permetria «...restablecer el perdido equilibrio en los presupuestos» i pagar deutes antics de la Diputació.

240. A. Dip. 1/4/81, *Prov.* 141, 10/11/81, pàg. 3; *Cl.* 117, 19/11/82, i 123, 31/12/82.

241. A. Dip. 3 i 4/1/83.

242. «Consumatum est», *Cl.* 124, 6/1/83, pàg. 1.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

Llorens Bellés replicà «...que los conciertos que propone la comisión de presupuestos pueden dar lugar a que se crea que impera en ellos el favoritismo, lo cual debe evitarse». Malgrat tot, la Diputació acordà nomenar aquella comissió especial, formada pels membres de la de pressupostos, afegint-hi Llorens i el seu correligionari Julián Ruiz; aquests, amb llur company Gaspar Juan, votaren en contra, i el cap possibilista va aclarir en sessió posterior que l'esmentada comissió era purament deliberativa²⁴³.

La Defensa, llur periòdic, publicà poc després un quadre complet dels deutes dels ajuntaments a causa del contingent provincial:

...nos limitamos á hacer constar la elocuencia con que dichas cifras prueban lo expuesto recientemente por el señor Llorens Bellés y la necesidad de tomar medidas radicales que la mayoría de la Diputación desechó, para seguir usando paliativos como los empleados hasta hoy y poder favorecer a los amigos mientras se apremia a los que no lo sean.

*Ni una palabra más*²⁴⁴.

No calia. La quantitat total es remuntava a l'esfereidora xifra de 1.468.229 pessetes. L'anàlisi pormenoritzat del quadre és quasi impossible, però alguns fets criden l'atenció. Així, el partit judicial de Llocena, excepte en els petits municipis castellanoparlants, presentava quantitats molt baixes de deute; el mateix s'esdevenia al d'Albocàsser —exceptuant Torreblanca— i a gran part del de Sant Mateu, excepte Cervera i Alcalà. Tampoc el partit de Nules presentava grans deutes, ni Morella (excepte el cas de la capital). El major grau d'endarreriment en el pagament del contingent provincial es trobava a la ciutat de Castelló (la resta del partit a penes superava els dos anys d'endarreriment), a la franja litoral dels partits judicials d'Albocàsser i Sant Mateu i al de Vinaròs —sobretot la capital i Benicarló—. El nivell d'endeutament era també alt als partits de Sogorb i Viver (excepte al districte electoral de Puebla de Arenoso).

No es pot parlar, doncs, d'uns criteris uniformes de benevolència cap a unes localitats i de rigor cap a d'altres. Sí que és cert que zones importants per al domini cossiero, com l'Espadà i la vall del Palància, semblaven no haver estat massa controlades. Però tampoc no s'havia insistit en el cobrament a grans localitats del litoral, potser per por a provocar reaccions en localitats potencialment hostils al Cossi (Castelló, Alcalà, Benicarló, Vinaròs), potser per afavorir la tasca dels ajuntaments dinàstics en poblacions on el perill republicà o carlí era ben patent (Castelló o Vinaròs, Alcalà o Morella)²⁴⁵.

El cas és que la polèmica sobre la irregular gestió de l'erari provincial continuà, a la Diputació i a la premsa. Els possibilistes tornaren a insistir en novembre del 83, proposant la imposició d'un recàrrec als ajuntaments més endeutats. La majoria cossiera desvià totes les iniciatives, encarregant el seu tràmit a la comissió especial ja citada o deixant la resolució última en mans de la Comissió Provincial, el seu instrument preferit²⁴⁶.

Per fi, quan arribà el moment per a la suspensió de la corporació, en març de 1884, un dels motius al·legats fou, de nou, l'endarreriment dels cobraments. Els diputats suspesos es defensaren,

243. A. Dip. 5 i 6/4/83 i Ex. 16/7/83.

244. *Def.*, loc. cit.

245. Cal recordar ací allò que hem dit a l'apartat anterior sobre les zones decisives en la conformació de les successives aliances cossieres. Una confirmació d'aquesta geografia política la podeu trobar a l'obra citada d'E. PÉREZ ARRIBAS.

246. A. Dip. 6 i 7/11/83.

assegurant que havien recaptat 445.800 pessetes, moltes més que qualsevol diputació anterior. El Consell d'Estat, en el seu informe sobre l'expedient de suspensió, també absolvia la corporació:

...ha obtenido durante el tiempo que lleva dirigiendo los intereses provinciales resultados mucho más cuantiosos en la recaudación que los alcanzados por las anteriores diputaciones. Afirman y demuestran, con un ejemplar del Boletín Oficial correspondiente al día 20 de enero del corriente año, que han adoptado las disposiciones necesarias para que los pueblos realicen el importe de sus débitos, siendo por consiguiente inexacto que tengan abandonado tan importante servicio²⁴⁷.

La nova Diputació nomenada —dintre la qual els antics cossiers no escassejaven precisament— invertí els termes de la qüestió: rebaixà els percentatges del contingent (del 14,39% sobre el total dels impostos estatals al 13'16%) i començà a enviar comissions als pobles morosos, mesura que el periòdic fabrista *La Provincia* considerava necessària, però que

...cuando no se mide a los pueblos por un mismo rasero, cuando hay padrinos que salvan del apremio a los que pagan mal, dejando que se vapulee a otros que deben menos...

esdevenia il·legal²⁴⁸. Els protagonistes canviaven, però els procediments de la política caciquil continuaven.

Després de les eleccions de 1884, amb els fabristes en minoria i oberta oposició a la cambra provincial, la polèmica sobre els apremis s'agreuja. Victorino Fabra Adelantado, ara diputat, demanà formalment informació sobre les activitats de les comissions, però els conservadors no en van fer cas, i els enviats als pobles continuaven en la seua conducta. *La Provincia* s'exaltava, denunciant

Que se espiden [sic] apremios contra pueblos que no son los más atrasados; que esto se hace sin llenar antes las formalidades establecidas; que a un mismo individuo se le da comisión para varios pueblos, elevando así las dietas del protegido a una cantidad escandalosamente exagerada; que sin obtener resultado alguno, sin acuerdo de la corporación que espidió [sic] el apremio y sólo por exigencia de un diputado influyente, se levanta o suspende aquel...

El procediment no beneficiava gens la caixa de la Diputació, però sí al comissionat i al diputat, que demostrava així la seua influència. En els dies següents el periòdic cossiero aportà exemples de les seues afirmacions; a Bell-lloc i la Vilanova se'ls havia alçat l'apremi sense pagar res, i també s'eximia Jérica, que havia pagat una desena part del seu deute, mentre continuava la pressió sobre Castellnovo, que havia ingressat ja la meitat...²⁴⁹.

Posteriorment, el diputat de l'Alcora Ángel Grangel, antic lloctinent de *Pantorrilles* i ara adversari seu, fou identificat com l'impulsor d'aquestes comissions, que continuarien, de tota manera, una vegada fou apartat de la corporació²⁵⁰.

Amb la recuperació del poder provincial pels fabristes, en els anys posteriors, la situació no canviaria: creixia el deute dels ajuntaments, la Diputació recorria als apremis i l'oposició atribuïa la manca de diners al desinterès en la recaptació als «pueblos amigos»²⁵¹. Els de Fabra, amos de nou sense contestació, continuaven deixant en mans de la Comissió Provincial el sempre ajornat cobra-

247. «Suspensión de la Diputación», *Prov.* 390, 30/3/84, pàgs. 1-2; «Suspensión de la Diputación», *Def.* 114, 4/6/84, pàg. 1: aquest article recull el dictamen de la majoria del Consell d'Estat, document no conservat a l'expedient sobre el cas (*Archivo Histórico Nacional*, sèrie *Gobernación*, lligall 1.089).

248. A. Dip. Ex. 7/5/84; *Prov.* 433, 31/8/84, pàgs. 2-3.

249. A. Dip. 10/11/84; *Prov.* 464, 18/12/84, pàgs. 2; 468, 1/1/85, i «Insistimos», 472, 15/1/85. Sobre l'activitat de la Diputació, consulteu ACP 27 i 30/1/85, 18/8/85, i A. Dip. 8/4/85 i 4/11/85.

250. ACP 9, 12, 15, 18 i 31/11/85, i 22/2/86.

251. ACP 2, 20, 25 i 30/8/87; 1, 6, 10 i 27/9/87; 8/11/87; 10/12/87; 11, 21, 27 i 28/1/88 i 3/2/88. A. Dip. 4/11/87 i 4/4/88. *Cl. Cs.* 327, 5/7/88, pàgs. 1-2.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

ment; els deutes per contingent esdevenien l'excusa universal davant qualsevol crítica a la gestió cossiera al front de la Diputació, la qual cosa provocava la indignació d'*El Clamor de Castellón*:

*Digna de respeto es la precaria situación de los municipios, pero si la excelentísima, si los señores que están al frente de esta provincia no convirtieran la administración en sustancia política, procurarían que a los pueblos les llegaran pronto los productos de las láminas intransferibles; por ejemplo: procurarían que los ayuntamientos saldaran sus atrasadas cuentas, no haciendo otro que hacer cumplir a los empleados de todos los ramos de la administración con sus respectivos deberes*²⁵².

Amb l'entrada dels republicans —junt amb d'altres elements anticossieros— gràcies al sufragi universal, els debats de la Diputació tornaren a centrar-se en les relacions amb els ajuntaments. El romerista José Tárrega criticà els indicis d'insolvència de la corporació i demanà comissions d'apremi als pobles. Però la caixa dels trons la destapà el republicà Gaetà Huguet Brevà amb motiu de la discussió del projecte de pressupost addicional per a 1890/91, declarant

...que se levantaba profundamente emocionado por el espectáculo que se estaba dando, pues en la Diputación no se hacía administración sino política como lo demostraba el que de los datos leídos, aparecían 1.200.164 pesetas como créditos pendientes de recaudación. Que la organización política de esta provincia era un eje con dos ruedas, una de las cuales estaba en Madrid y la otra la tenéis vosotros, que de Madrid consienten que se hagan aquí todas las injusticias a cambio de que mandéis en vez de Diputados, lacayos con librea del Duque de Tetuán; os mandan Jueces y Gobernadores a vuestra disposición y consentís a los caciques de los pueblos que no ingresen en las arcas provinciales las cantidades que los pueblos adeudan a la Diputación y hay Alcaldes que se enriquecen a cambio de que sirvan en las elecciones. Esta Diputación ha venido siendo un feudo del Duque de Tetuán, y tened entendido que esto ha terminado, pues si mandáis en los pueblos, ya no podéis mandar aquí donde se administra verdaderamente desde que salieron del Ayuntamiento ciertos elementos deletéreos.

Després de l'estupefacció inicial davant paraules que feia vint anys que no es sentien a la cambra provincial, el primer cossiero en reaccionar fou el president, José Rafels:

...que los Diputados pueden tener las ideas políticas que tengan por conveniente fuera de esta Diputación, pero que en ella no se hacía política sino administración. Que los pueblos venían atravesando una crisis económica y no podían exigírseles mayores sacrificios; y por otra parte los créditos atrasados se venían pagando por los pueblos, en plazos en virtud de un convenio pactado con ellos por la Diputación. Rechaza las frases [sic] pronunciadas por el señor Huguet referentes a los Diputados a Cortes de esta provincia y a la organización de la misma.

Ramón Salvador i Antonio Delago defensaren que la Comissió Provincial «apremiará a todos los pueblos morosos sin distinción de ninguna clase» i que emplaçaven «a dicho señor [Huguet] para que cuando ocupe un puesto en la Comisión provincial pueda hacer mayor recaudación», tot criticant alhora la gestió republicana a l'Ajuntament de Castelló. El colp de gràcia per al demòcrata-progressista fou, però, la intervenció del seu aliat electoral i primer denunciador de l'assumpte, Tárrega, que disculpà l'actuació de la Comissió Provincial recentment constituïda.

Huguet tornava a quedar a soles. Les seues consideracions

...acerca de lo pequeño que advierte en la gestión provincial a virtud de las ingerencias avasalladoras del caciquismo, añadiendo que mientras éste impere serán imposibles la moralidad y las economías en todos los ramos de la administración provincial,

fetes al *Centro Democrático Instructivo* de Castellón, van tenir tan poc ressó com l'advertiment del ministeri de la Governació en 1891, exigint a la Diputació que «...procure activar la recaudación de sus créditos pendientes de cobro»²⁵³. La hisenda provincial, i la seua utilització partidista, eren formidables aparells en mans del caciquisme, i així havien de seguir.

252. A. Dip. 6/11/87; «El caciquismo asustado», *Cl. Cs.* 368, 25/11/88, pàg. 1, i 405, 4/4/89, pàg. 2.

253. A. Dip. 2/1/91, i Ex. 16/2/91; *Cl. Cs.* 612, 5/4/91, i A. Dip. 4/4/91. Més comissions d'apremi, en ACP 26/2, 10 i 16/4/91, i A. Dip. 2/4/91.

1.3. *Sospites i conclusió*

D'aquesta forma resulta evident que una part importantíssima dels ingressos teòrics no era acomplerta per òbvies motivacions polítiques. Això ens fa repensar el que havíem dit sobre les despeses de la Diputació; més amunt observàvem que, entre elles, els capítols de personal i despeses generals de manteniment no representaven un alt tant per cent del conjunt. Però si ara afegim l'evidència del retall dels ingressos, hem de concloure, lògicament, que la despesa també havia de ser reduïda; les partides de personal i manteniment no eren alterables, perquè afectaven a la pròpia subsistència de la corporació com a tal i, per tant, la reducció havia d'operar necessàriament sobre els apartats d'inversió —obres provincials i subvencions als ajuntaments—. La part dels recursos provincials destinada a personal augmenta així en bona proporció. La conclusió és palmària: la Diputació servia de poc en allò que fa referència als interessos generals —millora dels serveis, construcció de carreteres, estímul de la inversió municipal, etc.— i aprofitava sobretot als interessos caciquils (augment de la burocràcia, clientelisme...). Comprovem-ho en parlar del personal.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

QUADRE 1: PRESSUPOSTOS DE LA DIPUTACIÓ DE CASTELLÓ (1875-1891)

<i>Pressupost</i>	<i>Despeses</i>	<i>Ingressos</i>	<i>Diferència</i>
Addic. 74/75 (1)	335.528'45	1.093.640'01	«758.111'60»
Refosos	755.228'—	1.514.765'09	759.537'09
Ordin. 75/76 (2)	608.683'80	584.625'08	—24.058'72
Addic. 75/76 (3)	317.112'64	1.183.945'24	866.832'60
Refosos	925.796'44	1.768.570'32	842.773'88
Ordin. 76/77 (4)	639.661'30	424.707'85	—211.953'45
Addic. 76/77 (5)	284.241'62	992.801'81	708.560'19
Refosos	923.902'92	1.417.509'66	493.606'74
Ordin. 77/78 (6)	671.466'15	420.732'85	—250.733'30
Addic. 77/78 (7)	350.775'64	1.081.996'31	731.220'67
Refosos	1.022.241'79	1.502.729'16	480.487'37
Ordin. 78/79 (8)	670.789'90	420.057'85	—250.732'05
Addic. 78/79 (9)	336.583'92	1.131.804'82	795.220'90
Refosos	1.007.373'82	1.551.862'67	544.488'85
Ordin. 79/80 (10)	738.496'78	431.862'94	—306.633'84
Addic. 79/80 (11)	317.106,—	1.155.395'80	838.289'80
Refosos	1.055.602'78	1.587.258'74	531.655'96
Ordin. 80/81 (12)	728.539'43	431.761'75	—296.777'68
Addic. 80/81 (13)	341.172'97	1.183.012'25	841.839'28
Refosos	1.069.712'40	1.614.774'—	545.061'60
Ordin. 81/82 (14)	734.696'43	431.761'75	—302.934'68
Addic. 81/82 (15)	404.350'17	1.248.850'95	844.500'78
Refosos	1.139.046'60	1.680.612'70	541.566'10
Ordin. 82/83 (16)	760.513'43	431.727'18	—328.786'25
Addic. 82/83 (17)	414.818'99	1.325.552'39	910.733'40
Refosos	1.074.832'42	2.324.369'57	«1.249.537'—»
Ordin. 83/84 (18)	620.714'48	500.727'18	—119.987'30
Addic. 83/84 (19)	453.590'31	1.466.934'54	1.013.344'23
Refosos	1.074.304'79	2.087.649'02	«1.013.344'30»
Ordin. 84/85 (20)	809.320'28	809.320'28	—
Addic. 84/85 (21)	204.040'18	1.325.221'28	1.121.181'10
Refosos	1.013.360'46	2.134.541'56	«1.121.181'10»
Ordin. 85/86 (22)	589.899'73	589.899'73	—
Addic. 85/86 (23)	141.860'30	1.619.257'11	1.477.396'81
Refosos	731.760'03	2.209.156'84	1.477.396'81
Ordin. 86/87 (24)	658.160'68	658.160'68	—
Addic. 86/87 (25)	66.936'74	1.834.700'40	«1.767.763'70»
Refosos	791.747'42	2.559.511'08	1.767.763'66
Ordin. 87/88 (26)	653.501'70	172.392'14	—481.109'56
Addic. 87/88 (27)	68.684'81	1.992.435'66	1.923.750'85
Refosos	722.186'51	2.645.937'36	1.923.750'85
Ordin. 88/89 (28)	570.851'39	165.201'10	—405.650'29
Addic. 88/89 (29)			
Refosos			
Ordin. 89/90 (30)	«600.473'70»	«600.473'70»	«—»
Addic. 89/90 (31)	163.895'24	2.125.876'61	1.961.981'37
Refosos	674.878'97	2.625.305'69	1.950.426'—
Ordin. 90/91 (32)	599.793'33	599.793'33	—
Addic. 90/91 (33)	182.571'33	1.212.049'24	1.029.477'91
Refosos	788.435'66	1.817.913'57	1.029.477'91
Ordin. 91/92 (34)	573.584'54	573.584'54	—

MANUEL MARTÍ

Notes

1. A Dip. 17/6/75. Les xifres entre « », calculades per nosaltres. Les dels pressupostos refosos (ordinaris més addicionals) apareixen en la mateixa font que els addicionals.
2. A Dip. 24/9/75.
3. A Dip. 19/7/76.
4. A Dip. 19/7/76.
5. A Dip. Extra. 10/9/77.
6. A Dip. 7/4/77.
7. A Dip. 1/4/78.
8. A Dip. 1/5/78.
9. A Dip. 28/2/79.
10. A Dip. 30/4/79.
11. A Dip. 28/2/80.
12. A Dip. 20/4/80.
13. A Dip. 24/2/81.
14. A Dip. 1/4/81.
15. A Dip. 10/3/82.
16. A Dip. 22/4/82. En el pressupost refós les xifres de l'ordinari apareixen alterades: 660.013'43 (despeses) i 498.817'18 (ingressos).
17. A Dip. Extra. 7/2/83.
18. A Dip. 5/4/83. En el pressupost refós l'ordinari apareix equilibrat, sobre la base de les 620.714'48 pessetes de despesa.
19. A Dip. Extra. 23/2/84.
20. A Dip. 2/4/84.
21. A Dip. Extra. 23/3/85.
22. A Dip. 10/4/85.
23. A Dip. Extra. 18/2/86.
24. A Dip. 9/4/86. En el pressupost refós, aquest ordinari resulta equilibrat, amb ingressos i despeses de 724.810'68 pessetes.
25. A Dip. Extra. 9/2/87.
26. A Dip. 5/4/87. En refundre'l, s'equilibra amb ingressos iguals a les despeses consignades ací.
27. A Dip. Extra. 8/2/88.
28. A Dip. 5/4/88.
29. No localitzat.
30. Les xifres consignades apareixen posteriorment a l'aprovació del pressupost, en A. Dip. Extra. 24/2/90.
31. Aprovat per R.D. 10/4/90 (A. Dip. Ex. 24/2/90). Les xifres que hem consignat al refós, tanmateix, provenen d'A. Dip. 4/1/89; si admetéssim les quantitats d'ordinari i addicional que apareixen al quadre, les xifres refoses serien 764.368'94 pessetes d'ingressos, 2.276.350'31 de despeses i una diferència d'1.961.981'37.
32. A Dip. 12/4/90. Amb posterioritat, les despeses foren elevades fins 605.864'33 pessetes, equilibrades amb 176.209'67 d'ingressos.
33. A Dip. Extra. 16/2/91.
34. A Dip. 8/4/91.

FONT: Arxiu de la Diputació de Castelló. Elaboració pròpia.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

QUADRE 2: DESPESES PRESSUPOSTADES PER LA DIPUTACIÓ DE CASTELLÓ (1875-1891)

PRESSUP. ORDINARI	1875/76	%	1876/77	%	1877/78	%
<i>CONCEPTE</i>						
Admó. provincial	67.375'—	11'06	67.365'—	10'53	61.675'—	9'23
Serveis grals.	12.250'—	2'01	12.250'—	1'91	13.250'—	1'98
Obres públiques	45.127'50	7'41	45.675'—	7'14	81.675'—	12'23
Instrucció púb.	59.048'—	9'70	56.505'—	8'23	63.025'—	9'43
Beneficència	235.615'30	38'70	247.908'80	38'75	257.601'15	38'57
Imprevistos	12.500'—	2'05	12.500'—	1'95	12.500'—	1'87
Noves construcc.	8.500'—	1'39	58.495'—	9'14	58.495'—	8'76
Obres diverses	—	—	50.000'—	7'81	50.000'—	7'48
Altres despeses	3.250'—	0'53	52.495'—	8'20	54.495'—	8'16
D. no classif.	165.000'—	27'10	36.467'50	5'70	15.000'—	2'24
TOTAL	608.683'80	100	639.661'30	100	667.716'15	100
Observacions:	(1)		(2)		(3)	

PRESSUP. ORDINARI	1878/79	%	1879/80	%	1880/81	%
<i>CONCEPTE</i>						
Admó. provincial	61.800'—	9'01	61.790'—	8'48	60.790'—	8'34
Serveis grals.	13.250'—	1'93	15.250'—	2'09	31.727'73	4'35
Obres públiques	75.375'—	10'99	87.375'—	11'99	80.125'—	10'99
Instrucció púb.	64.025'—	9'33	63.775'—	8'75	64.150'—	8'80
Beneficència	279.274'90	40'72	316.831'—	43'50	312.999'20	42'96
Imprevistos	12.500'—	1'82	12.500'—	1'71	12.500'—	1'71
Noves construcc.	58.495'—	8'52	108.495'—	14'89	108.495'—	14'89
Obres diverses	50.000'—	7'29	50.000'—	6'86	50.000'—	6'86
Altres despeses	56.070'—	8'17	12.070'—	1'65	7.570'—	1'03
D. no classif.	15.000'—	2'18	182'50	0'02	182'50	0'02
TOTAL	685.789'90	100	728.269'05	100	728.539'43	100
Observacions:	(3)		(4)		(4)	

PRESSUP. ORDINARI	1881/82	%	1882/83	%	1883/84	%
<i>CONCEPTE</i>						
Admó. provincial	65.785'—	8'95	66.035'—	8'68	64.285'—	10'35
Serveis grals.	31.727'73	4'31	31.727'73	4'17	25.727'73	4'14
Obres públiques	80.970'—	11'02	105.880'—	13'92	77.177'50	12'43
Instrucció púb.	64.650'—	8'79	64.650'—	8'50	69.112'50	11'13
Beneficència	311.616'20	42'41	311.948'20	41'01	310.258'75	49'98
Imprevistos	12.500'—	1'70	12.500'—	1'64	9.000'—	1'44
Noves construcc.	108.495'—	14'76	108.495'—	14'26	50.000'—	8'05
Obres diverses	50.000'—	6'80	50.000'—	6'57	—	—
Altres despeses	8.770'—	1'19	9.095'—	1'19	14.970'—	2'41
D. no classif.	182'50	0'02	182'50	0'02	183'—	0'02
TOTAL	734.696'43	100	760.513'43	100	620.714'48	100
Observacions:	(4)		(5)		(4)	

MANUEL MARTÍ

<i>PRESSUP. ORDINARI</i>	1884/85	%	1885/86	%	1886/87	%
<i>CONCEPTE</i>						
Admó. provincial	63.540'—	7'85	64.292'—	10'89	69.593'—	10'57
Serveis grals.	25.727'73	3'17	24.427'73	4'14	33.427'73	5'07
Obres públiques	73.027'50	9'02	17.361'80	2'94	20.215'—	3'07
Instrucció púb.	72.190'50	8'91	72.377'—	12'26	70.002'—	10'63
Beneficència	309.989'55	38'30	262.346'20	44'47	276.090'—	41'94
Imprevistos	9.000'—	1'11	9.000'—	1'52	9.000'—	1'36
Noves construcc.	60.000'—	7'41	60.000'—	10'17	120.362'15	18'28
Obres diverses	180.000'—	22'24	50.000'—	8'47	25.000'—	3'79
Altres despeses	14.970'—	1'84	16.220'—	2'74	11.470'—	1'74
D. no classif.	875'—	0'10	13.875'—	2'35	23.000'—	3'48
TOTAL	809.320'28	100	589.899'73	100	658.160'68	100
Observacions:	(4)		(6)		(7)	

<i>PRESSUP. ORDINARI</i>	1887/88	%	1888/89	%	1889/90	%
<i>CONCEPTE</i>						
Admó. provincial						
Serveis grals.						
Obres públiques						
Instrucció púb.						
Beneficència						
Imprevistos						
Noves construcc.						
Obres diverses						
Altres despeses						
D. no classif.						
TOTAL						
Observacions:	(8)		(8)		(9)	

<i>PRESSUP. ORDINARI</i>	1890/91	%	1891/92	%
<i>CONCEPTE</i>				
Admó. provincial	80.616'50	13'44		
Serveis grals.	26.224'75	4'37		
Obres públiques	78.471'25	13'08		
Instrucció púb.	60.090'79	10'01		
Beneficència	213.697'54	35'62		
Imprevistos	6.000'—	1'—		
Noves construcc.	80.000'—	13'33		
Obres diverses	1.000'—	0'16		
Altres despeses	21.370'—	3'56		
D. no classif.	32.322'50	5'38		
TOTAL	599.793'33	100		
Observacions:	(10)		(8)	

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

Observacions:

1. Les despeses no classificades són l'import —incloent els interessos— dels *abonarés* emesos per la Diputació.
2. L'últim epígraf correspon a *cargas*.
3. Les 15.000 pessetes eren destinades a compensar la rebaixa impositiva sobre el sou del personal de la Diputació.
4. L'exigu apartat final ha d'atribuir-se a pensions de jubilació.
5. Aquest pressupost fou rebaixat posteriorment fins 650.714'48 pessetes.
6. Les despeses no classificades són, de nou, *cargas*.
7. El darrer apartat inclou 8.000 pessetes per a *correcció pública* i 15.000 de *cargas*. En ser aprovat, aquest pressupost importava 724.810'68 pessetes.
8. Les dades aconseguides no venien desglossades per partides.
9. No hem pogut localitzar el pressupost ordinari d'aquest any.
10. El capítol no classificat correspon a *correcció pública*. El pressupost, aprovat, pujà a 605.864'33 pessetes.

FONTS: Les mateixes del quadre 1. Elaboració pròpia, excepte la primera columna de dades de 1890/91.

QUADRE 3: INGRESSOS PRESSUPOSTATS PER LA DIPUTACIÓ DE CASTELLÓ (1875-1891)

PRESSUP. ORDINARI	1875/76	%	1876/77	%	1877/78	%
<i>CONCEPTE</i>						
Int. efectes púb.	1.680'—	0'28	1.680'—	0'39	1.680'—	0'39
Conting. prov.	389.000'—	66'53	389.000'—	91'59	389'000'—	92'45
Conting. endarr.	—	—	—	—	—	—
Ingr. instr. púb.	6.629'49	1'13	6.629'49	1'56	5.429'49	1'29
Ingr. Beneficència	37.315'59	6'38	27.398'36	6'45	24.623'36	5'86
Repart. vinya	—	—	—	—	—	—
Altres ingressos	150.000'—	25'65	—	—	—	—
TOTAL	584.625'08	100	424.707'85	100	420.732'85	100
Observacions:	(1)					

PRESSUP. ORDINARI	1878/79	%	1879/80	%	1880/81	%
<i>CONCEPTE</i>						
Int. efectes púb.	—	—	—	—	—	—
Conting. prov.	389.000'—	92'60	389.000'—	92'25	389.000'—	90'09
Conting. endarr.	—	—	—	—	—	—
Ingr. instr. púb.	6.429'49	1'53	7.429'49	1'76	7.429'49	1'72
Ingr. Beneficència	24.628'36	5'86	25.205'72	5'97	25.104'53	5'81
Repart. vinya	—	—	—	—	10.227'73	2'36
Altres ingressos	—	—	—	—	—	—
TOTAL	420.057'85	100	421.635'21	100	431.761'75	100
Observacions:						

MANUEL MARTÍ

<i>PRESSUP. ORDINARI</i>	<i>1881/82</i>	<i>%</i>	<i>1882/83</i>	<i>%</i>	<i>1883/84</i>	<i>%</i>
<i>CONCEPTE</i>						
Int. efectes púb.	—	—	—	—	—	—
Conting. prov.	389.000'—	90'09	389.000'—	90'10	458'000'—	91'46
Conting. endarr.	—	—	—	—	—	—
Ingr. instr. púb.	7.429'49	1'72	7.429'49	1'72	7.429'49	1'48
Ingr. Beneficència	25.104'53	5'81	25.069'96	5'80	25.069'96	5'—
Repart. vinya	10.227'73	2'36	10.227'23	2'36	10.227'73	2'04
Altres ingressos	—	—	—	—	—	—
TOTAL	431.761'75	100	431.727'18	100	500.727'18	100
Observacions:			(2)		(3)	

<i>PRESSUP. ORDINARI</i>	<i>1884/85</i>	<i>%</i>	<i>1885/86</i>	<i>%</i>	<i>1886/87</i>	<i>%</i>
<i>CONCEPTE</i>						
Int. efectes púb.	—	—	—	—	—	—
Conting. prov.	511.850'62	63'24	378.960'66	64'24	488.604'06	74'23
Conting. endarr.	254.742'48	31'47	127.667'86	21'64	128.097'—	19'46
Ingr. instr. púb.	7.429'49	0'91	7.429'49	1'25	7.420'85	1'12
Ingr. Beneficència	25.069'96	3'09	22.311'04	3'78	23.811'04	3'61
Repart. vinya	10.227'73	1'26	10.227'73	1'73	10.227'73	1'55
Altres ingressos	—	—	43.302'95	7'34	—	—
TOTAL	809.320'28	100	589.899'73	100	658.160'68	100
Observacions:			(4)		(5)	

<i>PRESSUP. ORDINARI</i>	<i>1887/88</i>	<i>%</i>	<i>1888/89</i>	<i>%</i>	<i>1889/90</i>	<i>%</i>
<i>CONCEPTE</i>						
Int. efectes púb.						
Conting. prov.						
Conting. endarr.						
Ingr. instr. púb.						
Ingr. Beneficència						
Repart. vinya						
Altres ingressos						
TOTAL						
Observacions:	(6)		(6)		(7)	

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

PRESSUP. ORDINARI	1890/91	%	1891/92	%
<i>CONCEPTE</i>				
Int. efectes púb.	—	—	—	—
Conting. prov.	423.583'66	70'62	541.372'—	94'38
Conting. endarr.	—	—	—	—
Ingr. instr. púb.	—	—	—	—
Ingr. Beneficència	—	—	11.987'79	2'08
Repart. vinya	—	—	20.224'75	3'52
Altres ingressos	176.209'67	29'37	—	—
TOTAL	599.793'33	100	573.584'54	100
Observacions:				

Observacions:

1. Els altres ingressos són el producte dels *abonarés*.
2. Modificat fins 498.817'18 pessetes d'ingressos totals.
3. *Idem* fins 620.714'48.
4. L'últim apartat, deute de l'Ajuntament de Castelló —per la redempció dels quintos de 1873— i de la Caixa de Guerra.
5. Aprovat amb augment d'ingressos fins 724.810'68 pessetes.
6. Dades no desglossades per partides.
7. No n'hi ha dades.

FONT: Les mateixes que el quadre 1. Elaboració pròpia.

QUADRE 4: CONTINGENT PROVINCIAL

PRESS. ORDIN.	A. DIP.	CONTINGENT	PSC
1875/76	24/9/75	389.000'—	—
1876/77	19/7/76	389.000'—	—
1877/78	7/4/77	389.000'—	15'55
1878/79	1/5/78	389.000'—	—
1879/80	30/4/79	389.000'—	—
1880/81	20/4/80	389.000'—	—
1881/82	1/4/81	389.000'—	—
1882/83	22/4/82	389.000'—	—
1883/84	5/4/83	458.000'— (1)	—
1884/85	7/5/84	511.850'62	13'16
1885/86	10/4/85	378.960'66	9'81
1886/87	9/4/86	488.604'06	11'58
1887/88	5/4/87	481.109'56	11'25
1888/89	6/4/88	406.525'29	9'83
1889/90	4/4/89	424.264'—	10'89
1890/91	12/4/90	409.654'66	10'25
1891/92	8/4/91	541.372'—	13'54

Conceptes

Pressupostos ordinaris, acta de la sessió de la Diputació en què apareixen, quantia del contingent, percentatge sobre el total de les contribucions (si consta en la font).

Nota 1 En 16/7/83 se n'aprovà un altre, per valor de 527.987'30 pessetes, la qual cosa representava un 14'39% sobre el conjunt de les contribucions.

2. La màquina de fer i desfer clienteleles

2.1. *El ball del personal*

Parlar de la gent a qui donava ocupació la Diputació, fins i tot si ens limitem a aquella que treballava a les dependències directes (és a dir, sense referir-nos al personal subaltern de l'institut, als peons caminers...) és descriure un ball continuat de persones, motivat sovint per raons polítiques. Aquest moviment no és característic d'una força política, sinó de tots els partits que per la Diputació passaren.

L'any 1875 fou, per exemple, de vaques grosses per als moderats. En febrer la Comissió Provincial reorganitzà per complet la Secretaria, deixant, entre altres, Victorino Fabra Adelantado sense el seu càrrec de secretari interí. Les altes —moderades— i les baixes —cossieres i d'altres— es succeïen. Fou reposat al seu lloc de cirurgià de l'Hospital Provincial el diputat José Segura y Bernat, qui havia ostentat el càrrec des de 1833 a 1868, desplaçant d'aquesta manera el metge possibilista José Pachés Andreu, encara que recobriria una plaça interina per la influència del també diputat José Bigné, molt més pròxim al Cossi²⁵⁴.

L'alegria moderada va durar ben poc. Amb l'entrada massiva dels fabristes a la corporació començà la desfilada dels elements fidels a l'antic governador Mas y Salvador, com l'ex-regidor castellanenc Segundo I. Garcés, qui hagué d'abandonar el càrrec de secretari per deixar pas, de nou, a la interinitat del nebot de *Pantorrilles*, amb un sou de quatre mil pessetes anuals. En una sola sessió s'aprovaren dotze cessanties i tretze altes, entre les quals hi havia els possibilistes Manuel Masip —el director del teòricament independent *Diario de Castellón*, nomenat metge segon de l'Hospital— i Domingo Caballer —pèrit agrònom, amb un càrrec equivalent dintre la Junta Provincial d'Agricultura. La plantilla de la Diputació esdevenia, així, instrument d'aliances polítiques, com aquesta del Cossi amb els castellaristes; anys a venir, amb motiu del seu trencament, adduiria *La Provincia*:

Probadnos que en el Hospital, en la Beneficencia y en todas las dependencias provinciales, el Còsi no ha colocado y conserva aun muchos de vuestros parciales.

Però no es tractava sols dels partidaris de Castelar. En 1876 van ser contractades dues figures transcendents: José Tárrega Torres, ex-constitucional, gran *electorero*, futur alcalde i cap dels romeristes castellanencs, com a metge de la Beneficència i, com a oficial de comptaduria, Tiburcio Martín Pich, futur secretari omnipotent de l'ajuntament de la capital, dirigent clerical i, a finals de segle, número dos del fabrisme sense *Pantorrilles*. L'allau de col·locacions contradeïa les contínues referències al precari estat de l'erari provincial: un altre client del Cossi, Domingo Masip, fou nomenat director de la Beneficència i, per celebrar-ho, es restablí el sou suprimit *de facto* des de 1869, any en què ocupà el càrrec González Chermà²⁵⁵.

La família Fabra continuà el seu ascens: *Victorinet* deixà el càrrec de secretari a un altre lloctinent, Juan Bol —qui havia estat secretari del consistori de la capital i després diputat provincial—, per ocupar la més segura plaça de comptador dels fons de la Diputació. Fermín Fabra Adelantado fou nomenat també oficial tercer de Secretaria. Els clients del Cossi no es limitaven a omplir les dependències provincials: *La Alborada* acabà per afirmar que la totalitat de la redacció del *Diario* participava ja dels beneficis de les arque provincials (*El Mercantil Valenciano* el considerava «órgano de la Diputación») i que, per compte de la pròpia corporació, hom havia enviat propaganda d'una agència de negocis duta per alguns funcionaris. La menor referència a

254. ACP 17/2/75 (BOP 114, 24/3/75, pàgs. 1-2); ACP 11/3/75 i 14/4/75.

255. A. Dip. 16/6/75 i 17/6/75; «A 'La Defensa'», Prov. 290, 15/4/83, pàg. 1; ACP 15/12/75; A. Dip. 31/1/76. A. Dip. 1/5/76, 19/7/76 i 27/11/76.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

canvis en el personal era interpretada políticament, com quan un periòdic republicà va insinuar que, entre les col·locacions a suprimir, es trobava «...la plaza de médico-cirujano que se creó en la casa de la Misericordia para un joven liberal, muy liberal»²⁵⁶.

La pràctica d'incrementar la clientela política a costa del contribuent es prolongà en els anys següents. Tárrega hagué d'abandonar l'Hospital (on havia millorat de sou respecte al lloc inicial en la Beneficència) per haver estat elegit regidor de Castelló, però fou substituït per una altra figura política: Eliseo Soler Breva. També Victorino Fabra Adelantado se'n va anar —elegit diputat a Corts en 1879—, però el seu càrrec va ser ocupat per un personatge crucial: Domingo Calvo, l'antic director de *La Alborada*, especialitzat en ridiculitzar *Pantorrilles* i decidit, mitjançant aquesta compensació laboral, a acceptar la direcció de l'òrgan cossiero *La Provincia*²⁵⁷.

Les substitucions del personal creaven conflictes a mitjan camí entre l'enfrontament polític i míseres qüestions personals. Tárrega, ressentit per certs assumptes de quintes, influí per tal que Bigné proposàs la separació d'Agustí Segarra Roso —germà del dirigent republicà Manuel— i el nomenament de Francisco Rambla Foguet, ex-portaveu cantonal de la Vall d'Uixò i posteriorment figura important dels partits possibilista i liberal, com a cirurgià de la Beneficència. Els republicans respongueren nomenant Segarra metge municipal, i el cas prompte derivà en agressió física²⁵⁸.

D'altra banda, els funcionaris de la Diputació seguien resolent assumptes particulars en hores d'oficina, i Domingo Calvo començà ben aviat a bastir la seua fama de llegendària inactivitat en les oficines provincials²⁵⁹. Els adversaris polítics del fabrisme no tenien tanta sort: José Cortés Pachés, mestre d'obres zorrillista, sol·licità en 1876 una plaça d'ajudant en la direcció provincial de carreteres; sense influències, hagué d'esperar molts anys per veure com la col·locació era resolta, bastant irregularment, en favor d'un protegit de *Pantorrilles*; tampoc no li valgueren de res els seus divuit anys de serveis a Francisco Mallol, el manyà de la Beneficència, acomiadat en ser elegit regidor dintre la candidatura republicana. Més fortuna va tenir Gimisó, el dirigent pactista a qui, potser per dividir els republicans, hom va nomenar administrador de la Beneficència (val a dir que era cunyat del notable conservador Ruiz Vila).

La plantilla de la Diputació semblava destinada a solucionar tots els problemes dels cossieros. Victorino Fabra Adelantado tornà de Madrid i, casualment, fou recol·locat com a secretari; l'esdeveniment, on es rumorejava que havia intervingut el propi ministre de la Governació (oferint un alt càrrec a Tarragona a l'antecessor),

...patentiza una vez más el nepotismo que reina en esta desgraciada provincia el hecho de que cargos tan importantes estén siempre desempeñados interinamente por miembros de la familia,

segons comentari d'*El Clamor*²⁶⁰.

Però, sobretot, la col·locació en les oficines públiques era un element més en el procés de transaccions polítiques que constitueix la història del Cossi. Els fabristes oferiren càrrecs a una part dels constitucionals per tal d'afavorir el procés de fusió que els permetria continuar com a ministerials sota el govern de Sagasta. Així, Jaime Bellver Llopis, l'ex-alcalde de Castelló que encapçalava la facció sagastina aglutinada al voltant d'*El Mijares*, substituï Masip en la direcció dels establiments benèfics. Aquests canvis, naturalment, no contentaven tothom («¿Es cierto que los

256. A. Dip. 22/3/77 i ACP Ex. 26/6/77; «Recuerdos», *Alb.* 40, 3/6/77, pàgs. 1-2, i 142, 16/1/78, pàg. 2; *Alb.* 2.ª èp., 1, 6/8/78, pàg. 1. *Merc.* 3.582, 2/4/79, pàg. 2.

257. ACP Ex. 29/1/79; Ex. 16/7/79, i Ex. 3/9/79; A. Dip. 3/11/79; ACP. Ex. 31/12/79.

258. ACP Ex. 31/7/80; *Prov.* 11, 12/8/80, pàg. 2, i 21, 16/9/80, pàg. 2. *Cl.* 21, 19/9/80, pàg. 2.

259. *Cl.* 21, 19/9/80, pàg. 2.

260. *Cl.* 37, 8/5/81, i 63, 6/11/81, pàg. 3. ACP Ex. 20/7/81, *Cl.* 68, 11/12/81, pàg. 2; *Cl. Dem.* 7, 19/1/82, pàg. 2.

nuevos nombramientos en favor de algunos constitucionales han ocasionado rozamientos e idas y venidas?»), i els romeristes, així com els possibilistes, antics beneficiaris del favor cossiero, començaren un progressiu allunyament²⁶¹.

Aquest procés no havia fet més que començar. La Diputació constituïda l'1 de gener de 1883, amb el Cossi ja clarament enfrontat a castelaristes i conservadors, inicià la seua tasca de neteja: en una sola sessió es va carregar sis funcionaris, entre els quals els dirigents possibilistes Pachés i Rambla, tot i que un dels nous nomenats encara no havia aparegut per l'oficina quatre mesos després. Malgrat aquestes mostres de persecució política, aquell primer any es van donar algunes passes en el camí de la regularització dels problemes de personal: els càrrecs de secretari i comptador van ser per fi coberts en propietat, tot i que la premsa anticossiera ho considerà simplement un pretext de Fabra per desfer-se de «ciertos empleados [que] llegaron a desatender vuestras recomendaciones y vuestros particulares intereses»²⁶².

També els conservadors perderen influència, especialment Tárrega, que contemplà impotent el cessament d'algun dels seus protegits. Quan Cánovas tornà al poder en 1884, tot el món era conscient de la proximitat de la revenja. Domingo Calvo no va esperar que l'acomiadaren: en març d'aquell any presentà la dimissió del càrrec ostentat a la Diputació i es concentrà en la seua tasca de director de *La Provincia*²⁶³. Va fer bé, perquè menys de quinze dies després la corporació de reial ordre suprimí la seua plaça. Aquest fou només el primer pas en una autèntica campanya contra el personal de Secretaria, on anaren a parar uns quants parents dels nous diputats. La Comissió Provincial decretà il·legalment diverses cessanties —com la de Bellver, per contentar els catòlics aliats dels conservadors—, quan sols podia separar els implicats i comunicar-ho a la Diputació per tal que aquesta prengués l'última decisió²⁶⁴.

L'alegria conservadora estava condemnada a ser efímera. Amb l'entrada de la minoria fabrista, arran de les eleccions de 1884, es va donar el cas que la comissió de personal revocàs els acords de la Provincial en aquesta matèria. Açò no era més que el començament, ja que, amb els diputats suspesos finalment reposats, el Cossi recobrà la majoria i, en poc de temps, havia revocat totes les separacions ordenades pels conservadors («...vuelven a sus antiguos puestos los señores Bellver, Femenía, Ballester y demás paniaguados»). En decretar-se la il·legalitat de llur destitució, els separats en 1884 reclamaren els seus havers:

*De donde resulta que pagaremos a doble número de empleados; y cobrarán conservadores y fusionistas, y... ¡viva la libertad!
¡Qué país, qué paisaje y qué paisanaje!*

comentava *La Plana Católica* (al final, la Diputació hagué de desatendre la reclamació dels seus protegits)²⁶⁵.

A més de substitucions de poca importància, però considerables quant al nombre, el Cossi aprofità la conjuntura per recompensar alguns dels seus partidaris que havien prestat grans serveis durant l'època de la dominació conservadora. Aquest fou el cas de Joaquín Peris, el batlle fusionista de Castelló, que ocupà el càrrec de director de la Beneficència després de la dimissió de Jaime Bellver. Però l'assumpte més sonat va ser el de Francisco del Cacho; aquest havia de ser premiat

261. A. Dip. 10/3/82, Cl. 81, 12/3/82, pàg. 2, Cl. Dem. 22, 16/3/82, pàg. 2, i A. Dip. 22/4/82.

262. A. Dip. 4/1/83, 4/4/83; «Cartas a don Victorino», Def. 47, 11/10/83, pàgs. 1-2, i 54, 4/11/83, pàg. 2; A. Dip. 6/11/83.

263. A. Dip. 5/4/83, i Def. 15/4/83, pàgs. 1-2. Prov. 388, 23/3/84, pàg. 3.

264. Prov. 390, 6/4/84, pàg. 3; Def. 114, 1/6/84, pàg. 2; «Siga adelante la procesión», Prov. 414, 22/6/84, pàg. 1, i «Conciencia conservadora», Prov. 434, 4/9/84, pàg. 1.

265. ACP 17/6/84 i 30/5/84; Prov. 454, 13/11/84, pàgs. 1-2; Pl. Cat. 57, 15/11/84, pàg. 3; A. Dip. 9/4/85, Def. 203, 12/4/85, pàg. 2; Pl. Cat. 98, 11/4/85; A. Dip. Ex. 30/6/85.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

per la seua decisiva tasca com a secretari del Govern Civil en la dura etapa canovista, permetent el contacte dels fabristes amb el centre de poder malgrat la seua situació opositora. Per a Cacho el Cossi tenia un guardó especial. Rafels, H. Fabra i Allepuz demanaren a la corporació la separació dels càrrecs —fins aleshores compartits— de director de l'Hospital i metge major; malgrat l'oposició d'alguns, fabristes i ex-conservadors aprovaren la mesura i, a més, una gratificació a l'antic director («...porque estos cosieros son siempre muy rumbosos cuando no pagan ellos»), Fèlix Roig,

...con lo cual quedó el Còsi satisfecho, la provincia con 2.000 pesetas menos al año y la máquina administrativa del hospital con una nueva rueda completamente inútil por innecesaria.

segons comentà unànim la premsa d'oposició²⁶⁶.

La segona meitat de la dècada dels vuitanta fou l'època del major esplendor cossiero. Els nomenaments es succeïen, i els cognoms Fabra, Adelantado, Rafels, Padilla, etc., proliferaven en la nòmina provincial. Un cas prou comentat fou el de Francisco Vaquer Albella, diputat que en 1888 dimití per ocupar el càrrec de metge de l'Hospital, abandonat forçosament per Manuel Masip —l'antic director del *Diario de Castellón*— a qui es va concedir, mancament precedents i entre les protestes de la premsa republicana, una pensió de jubilació²⁶⁷.

L'escàndol més sonat va ser, tanmateix, el que afectà, de nou, la direcció de la Beneficència. Després d'un breu retorn a l'alcaldia, Joaquín Peris Martí tornà a abellir la plaça, però un tinent coronel retirat, Ramón Almazán, s'oferí per exercir el càrrec de bades. *El Clamor de Castellón* ho va veure clar des del primer moment:

...el cosí vive de la política y a ella se consagra, y cuando el señor Almazán se haga cosiero y tenga votos, entonces y sólo entonces, podrá aspirar a desempeñar algún cargo, pero siempre con sueldo, porque gratuitamente desacreditaría la razón social de la compañía.

També José Tárrega va prometre ocupar el lloc sense cobrar. La sessió convocada a l'efecte no es va poder celebrar —era l'estiu de 1888—, perquè fins i tot alguns diputats cossieros evitaren assistir:

Si en vez de nombrar director de la Beneficencia, se tratara de construir ferrocarriles o carreteras de que tan necesitada se encuentra la provincia, de crear campos de experimentación agrícola, de reducir el número de empleados, de facilitar la construcción del puerto ó de las cárceles de audiencia, y los diputados no asistieren, los censuraríamos enérgicamente,

però tractant-se exclusivament d'interessos personals, els republicans «...no podemos menos de elogiar esta muestra de independència de los diputados provinciales». Aquesta passivitat no durà molt, perquè el governador, comprenent la 'urgència' del cas, va convocar una sessió extraordinària per al 21 de juliol, pressionant alguns dels diputats retraguts. La corporació agrai el gest d'Almazán i Tárrega, però nomenà Peris, amb un sou de 1.500 pessetes anuals:

...los que tienen la obligación de que la provincia llene cumplidamente los servicios a que está obligada, con el menor gravamen para los pobres pueblos, tan agobiados por las muchas gabelas que sobre él pesan, y que por tan tremenda crisis están pasando, esa mayoría ha votado al único que se le paga, a un paniaguado del cosí, a don Joaquín Peris Martí... Bueno es que los distritos se vayan enterando de las agallas de los diputados que eligen²⁶⁸.

Després de quatre anys de domini cossiero ininterromput, les dimensions de la plantilla de la Diputació havien assolit un límit. L'eficàcia de l'administració, tanmateix, no augmentà (en 1888

266. Prov. 520, 2/7/85, A. Dip. 9/4/86, Def. 289, 11/4/86, pàg. 2; Cl. Cs. 90, 15/4/86, pàg. 3, i «Pequeñeces», Pl. Cat. 204, 17/4/86, pàg. 1.

267. A. Dip. 6/11/86, 5/11/87, 5/4/88. Cl. Cs. 297, 6/4/88, pàg. 3. A. Dip. Ex. 21/7/88.

268. Cl. Cs. 302, 18/4/88, pàg. 2; «La Diputación», Cl. Cs. 331, 19/7/88, pàgs. 1-2; A. Dip. Ex. 21/7/88, i Cl. Cs. 332, 22/7/88, pàg. 3.

es calculava que la tramitació de cada expedient costava 57'23 pessetes en despeses de personal). Finalment, la superioritat intervingué. En setembre de 1889 la reial ordre que aprovava el pressupost ordinari assenyalà

...que resulta excesiva [sic] la cantidad señalada para personal en el Capítulo 10 con perjuicio evidente de los intereses de la provincia, debiendo remitir en el plazo de tres meses la plantilla del personal después de reformada, con las economías que acuerde introducir.

El posterior dictamen de la comissió de governació respectava les motivacions de l'ordre ministerial, però remarcava la necessitat de contrastar les xifres de personal amb els serveis que prestava. Primerament, cridava l'atenció sobre la precarietat de la situació laboral dels ocupats per la Diputació, mancats d'amobilitat i drets passius, i amb sous mínims comparables als d'altres diputacions modestes. En segon lloc entrava a analitzar la plantilla: el secretari gaudia del sou més baix permès per la llei, i oficials i escrivents existien en el nombre estrictament indispensable, mentre que l'escassetat de personal era la tònica en els rams de Comptaduria, Dipositaria i Junta Provincial d'Instrucció Pública. L'augment de plantilla en les oficines de Comptes i en la Direcció Provincial de Camins es justificava per l'obligació de fer-se càrrec de les reclamacions sobre comptabilitat dels ajuntaments i de la centralització dels pagaments en la figura del president de la Diputació. Els diputats signants (Victorino Fabra Gil, Rafels i el conservador Gironés) acabaven l'escrit amb diverses consideracions, com el descens continuat en les taxes del repartiment provincial, el pretés estancament de les despeses de beneficència «...si la actual crisis económica y agraria no llenara sin culpa de la Diputación los establecimientos benéficos provinciales de enfermos acogidos, expósitos y dementes» i la càrrega que representava el manteniment de l'Institut i de les presons. Per tot això, sol·licitaven del ministre l'aprovació dels capítols de personal en el pressupost i prometien la realització d'economies, «compatibles con la buena marcha de los servicios provinciales»²⁶⁹.

La Diputació aprovà el dictamen per unanimitat. Un mes després, els diputats Salvador, Febrer i Pedra, afirmant que «en varios ramos de las dependencias provinciales nadie duda que sobra personal», proposaren la creació d'una comissió especial per estudiar l'assumpte, que va decidir, al·legant diversos entrebancs burocràtics, ajornar la seua decisió per a febrer de 1890. Aplegat el moment, i malgrat les protestes dels dos possibilistes presents, la qüestió no es va arribar a discutir. Per fi, en abril, la comissió fixà les plantilles, sou i reglament de Secretaria, oficina de l'arquitecte i Direcció Provincial de Camins, reformà el reglament de l'Hospital i va refondre el seu personal amb el de la Beneficència. Els signants de les proposicions van ser felicitats per tothom i anunciaren que l'estalvi aconseguit pujaria —perquè hi havia diversos terminis d'aplicació per a cada mesura— a quasi trenta mil pessetes. També la premsa, fins i tot la republicana, felicità la corporació²⁷⁰.

En realitat, ben poques van ser les places suprimides. El principal perjudicat fou Domingo Calvo, el director de *La Provincia*, obligat a dimitir del seu càrrec a la Diputació per les discrepàncies cada vegada majors amb Victorino Fabra —hom deia, a més, que *Pantorrilles* no havia oblidat l'etapa de Calvo al front de *La Alborada* moderada—. La inactivitat del periodista en les oficines provincials havia esdevingut cèlebre, ja que no tenia assignat cap negociat, resolía un màxim de dos expedients a l'any i la seua tasca «...venía hasta esa fecha siendo desempeñada por su escasa importancia por el personal de los otros negociados que existen en Secretaría». La forçada dimissió de Calvo fou acceptada («algo personal debía haber en el encono... algo que no se refiere al noble propósito de economías», segons el possibilista Julián Ruiz), però malgrat les protestes de l'oposició, la majoria cossiera es va negar a suprimir la plaça, al·legant que la Diputació podria necessitar-la més endavant²⁷¹.

269. A. Dip. Ex. 7/9/89; *Prov.* 163, 8/9/89, pàg. 3, i *D. Cs.* 69, 7/9/89, pàg. 2.

270. A. Dip. 4 i 5/11/89; A. Dip. Ex. 24/2/90 i 12/4/90. *Cl. Cs.* 512, 20/4/90, pàg. 3.

271. A. Dip. 5 i 6/11/89; *Cl. Cs.* 466, 7/11/89, pàg. 3.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

Amb aquesta conducta, no és d'estranyar que en 1890 el ministeri de la Governació tornàs a demanar noves reduccions de plantilla²⁷². L'entrada de l'oposició republicana (Huguet) i rome-rista (Tárrega) amb el sufragi universal, en 1890, traslladà el debat sobre personal a l'interior de la corporació. En la sessió primera de la nova diputació, Tárrega arribà a afirmar

Que los empleados de la Diputación no asisten a las oficinas las horas que previene el Reglamento, y que pasan de trescientos los expedientes que no han sido resueltos, lo cual es debido a que estos ingresan en sus puestos y todo lo deben al favor y la influencia...

paraules que provocaren «recriminaciones, ataques, denuestos, etcétera, etcétera, que se dirigían unos diputados a otros». Poc després, Huguet, Tárrega i el possibilista Gaspar Juan demanaren l'adequació definitiva de les plantilles a les necessitats:

...hay empleados dignos que deben tener estabilidad y son acreedores a que se les concedan los derechos pasivos como los demás empleados del Estado; pero los hay indignos porque todo lo deben al favor y a la influencia, y para estos debe cerrarse la puerta del favoritismo.

Rafels protestà que «...todos los empleados son dignos así unos como los nombrados por la mayoría»; amb tot, es creà una comissió presidida per Huguet²⁷³.

Per la seua banda els possibilistes, amb Tárrega, presentaren un projecte del «Cuerpo de administración civil de Castellón»; manifestaven la necessitat d'explicitar les condicions de treball dels funcionaris de la Diputació, que, mancats d'expectatives d'ascens o jubilació, recorrien a activitats particulars per augmentar els seus ingressos; calia, a més, reduir el nombre de funcionaris i ampliar la seua jornada laboral si es pretenia estalviar. El projecte de reglament era molt ben elaborat i preveia la inamobilitat, la formació d'un escalafó i la fixació dels sous, el cobriment de vacants per oposició, l'ascens per antiguitat, la fi de les cessanties, pensions familiars i de jubilació i les mesures administratives i pressupostàries que calia adoptar en aquests sentits. Al seu torn, la comissió presidida per Huguet insistí en «que existe exceso de personal y que pueden reducirse muchos de los sueldos fijados por las actuales plantillas» fins estabilitzar les despeses de personal al voltant de les noranta mil pessetes anuals²⁷⁴.

Cap de les iniciatives no prosperà. El reglament del cos d'administració civil va veure ajornat el seu estudi, i la proposta de la comissió entropessà amb l'oposició del propi governador civil, que va voler presidir la sessió, tot afirmant que les economies

...han de hacerse en la relación con la índole é importancia de los servicios á que afecten; pues si se merma el personal de las oficinas de la Diputación la buena marcha administrativa y el pronto y acertado despacho de los asuntos encomendados a la Diputación forzosamente había de resentirse.

La corporació havia de fer front a nous serveis, i ja havia efectuat determinats estalvis; a més,

*...existe oposición entre la proposición y acuerdo, nombrando una comisión especial para el arreglo de la plantilla y el dictamen emitido, pues en aquella se manifestaba que en vista de ser **muchas las ramas** de administración al servicio de la corporación, debían estudiarse detenidamente nuevas plantillas, y en el dictamen resultan grandes reducciones del personal existente...*

El diputat demòcrata-progressista no es va deixar intimidar per la presència de l'autoritat i contestà

...que las economías pesan sobre su conciencia como losas de plomo y que en su sentir, el dinero debe invertirse en carreteras y no en personal del que hay de sobra, pues los empleados de la Diputación trabajan tres horas y media y no siete como trabajan todos los operarios.

272. A. Dip. 4/11/89, i ACP 6/9/89.

273. A. Dip. 2-5/1/91; «Diputación Provincial», Cl. Cs. 588, 11/1/91, pàg. 2; A. Dip. 8/1/91.

274. A. Dip. 1 i 2/4/91.

Aquest argument irrità els cossieros: Rafels va demanar justícia per als escrivents de la Diputació, que feien el mateix horari que en la resta de les oficines de l'Estat, mentre Ramón Salvador afirmava rotundament que

...los empleados no deben ser jornaleros; pues no puede compararse el trabajo material del campo que es soportable durante tantas horas con el trabajo mental que fatiga antes.

El personal de la Diputació treballava quatre hores al matí i les vesprades que calia; si no era així, que Huguet donàs noms dels que havien de ser cessats. En la votació, sols un diputat cossiero, Agramunt, feu costat a l'oposició, que va veure rebutjat el seu intent de controlar la plantilla provincial²⁷⁵.

Així, almenys durant els anys del nostre estudi, tot continuà igual. Poc després es produïen noves irregularitats en les contractacions i el sou del director de la Beneficència era apujat una vegada més²⁷⁶. Pel que es veu, el ball continuava.

2.2. Quintos, metges i asilats

A més de l'empleomania, la Diputació posseïa d'altres instruments que completaven la seua configuració de màquina clientelar. Era, per exemple, la corporació qui repartia entre els pobles la quota de mossos que els corresponien dintre de cada quinta, i la Comissió Provincial era generalment, l'organisme que decidia els casos d'inclusió, exclusió i substitució²⁷⁷. El sistema de reclutament i la possibilitat d'aconseguir la substitució d'un allistat per altre a canvi d'una determinada quantitat de diners, convertia les quintes en un procediment injust que afectava sobretot els estrats més pobres de la societat i fomentava la proliferació de negociants deshonestos, que jugaven amb influències reals o falses:

Hoy es un médico el que ponen en sus labios, como víctima propiciatoria, para que declare la utilidad o inutilidad de tal mozo; mañana es aquel diputado que de su voluntad pende la favorable declaración...

L'exempció o la substitució no s'aconseguien mai per menys de mil cinc-cents rals. No ha d'estranyar que, de tant en tant, es produïren agitacions i avalots, com les tensions registrades a Castelló el mateix any 1875¹⁷⁸.

Les quintes eren, així, un gran negoci: les 202 redempcions registrades el 1885 en la província de Castelló representaren un moviment d'1.224.600 rals. La implicació de la Diputació en tals assumptes desencadenava les sospites i acusacions de corrupció. En els temps anteriors al *pronunciamiento* de Sagunt, Victorino Fabra Gil dirigia una d'aquestes empreses de rescat de quintos —la premsa moderada en tenia constància mitjançant un certificat de l'ajuntament de Borriana— i l'escàndol era continuat:

¿Cómo era posible evitar que los interesados acudiesen con preferencia a otras, a la empresa cuyo jefe [sic] o asociado era presidente y vice-presidente de la corporación que había de resolver las excepciones [sic] y admitir los sustitutos?

275. A. Dip. 3 i 7/4/91.

276. A. Dip. 4/4/91, 7 i 8/4/91.

277. No hem fet, per raons òbvies, un estudi sistemàtic de les activitats de la corporació provincial en aquest camp. De tota manera, i com a exemple de les seues atribucions, hom pot consultar el BOP 109, 12/3/75 (la Comissió Provincial reparteix la quinta segons l'allistament), A. Dip. Ex. 29/4/77 (repartiment de quinta) i ACP 14/7, 1/10, 3/10, 13/10/81 i 30/3 i 10/8/82 (resolucions sobre diversos casos de substitució).

278. «Las quintas», *Def.* 6, 11/3/83, pàg. 1; *Las Provincias* 3.144, 6/3/75, pàg. 2. El millor estudi sobre els negocis de quintes és el de Núria SALES DE BOHIGAS: *Sobre esclavos, reclutas y mercaderes de quintos*, Barcelona, Ariel, 1974.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

malgrat que Fabra es retiràs en les deliberacions. En els anys posteriors aquestes acusacions no apareixien amb tanta freqüència, però sempre hi hagué al·lusions a «un oscuro empresario de quintas» protegit pel duc de Tetuán²⁷⁹.

L'assumpte de les quintes tenia una altra vessant: les gratificacions als metges que reconeixien els mossos. Els favoritismes en l'encomanda d'aquesta feina van ser, molt sovint, motiu de controvèrsia política. Així, en 1880, de les 6.142'5 pessetes destinades per la Diputació a aquest apartat, 1.002'5 anaren a parar a la butxaca de Tárrega, i el mateix va passar l'any següent. Arran del trencament entre possibilistes i cossieros, els primers atacaren aquests privilegis del metge castellonenc, i aleshores *La Provincia* aprofità per publicar una estadística del reconeixement dels quintos en l'època que Llorens Bellés manava en la Diputació, on es demostrava l'absoluta preferència que els metges castellaristes havien tingut. En lloc de minvar, la protecció a Tárrega va anar en augment, i en març de 1884 s'arribà a pensar que els individus de la Comissió Provincial, amenaçats d'imminent suspensió, afavorien el metge conservador amb l'esperança que aquest, que es prefigurava ja com important dirigent dintre la nova situació canovista, tornàs els favors pendents²⁸⁰. No seria l'última vegada que el Cossi utilitzàs aquest recurs de la Diputació per aconseguir col·laboració política d'un facultatiu: en 1888, el regidor republicà de Castelló Antonio Forns abandonà, de sobte, els demòcrates-progressistes, per esdevenir més tard alcalde cossiero de la capital. La corporació provincial el va nomenar metge d'observació dels mossos, i *El Clamor de Castellón* comentà: «Esas cosechas nos dan la clave del salto que dio el médico catalán pasando en un día de republicano a monárquico»²⁸¹.

També els establiments benèfics eren motiu de polèmica. En primer lloc, l'estat de les instal·lacions i la seua gestió no eren massa bones; per més que l'Ajuntament de Castelló, parlant de la Casa d'Orfens, lloàs

...el beneficio enorme que recibe Castellón sustentando sin interrupción treinta y seis de sus hijos pobres a la par que consigue ver a esos desgraciados convertidos cuando llegan a la pubertad en seres útiles a la familia y a la sociedad...

resultava que l'asil havia sobreviscut bastants anys amb un pressupost de cinc mil pessetes. Entre les mesures proposades a la Diputació pel director de la Beneficència, en 1885, es trobava fins i tot la construcció de letrines i l'ampliació de l'edifici (en 1877 ja allotjava més de 350 pobres, i la petició de places no s'aturà mai). La corporació provincial efectuà algunes d'aquestes millores, aprovà un reglament i va decidir instal·lar-hi una impremta i obradors de distints oficis (abans sols s'ensenyaven les antigues artesanies del cànem), però en 1891 l'oposició seguia criticant que els reglaments no s'acomplien i que la Beneficència «...era un centro de vagancia é ignorancia, que los albergados en él no reciben ninguna instrucción...»²⁸².

I, fins i tot amb aquestes condicions, la rivalitat per obtenir protecció de la caritat pública era enorme. Tant, que Llorens Bellés proposà —i aconseguí fer aprovar— que l'entrada es fes per torn rigorós d'antiguitat de la petició. Tanmateix, aquell any de 1883 la premsa denunciava l'espera de dos pobres de la Vall d'Uixò, protegits d'un possibilista, mentre s'havia acceptat l'ingrés d'alguns elements no classificats com a indigents per llurs ajuntaments. També la procedència dels asilats era motiu de disputa: a les crítiques de Tárrega a la gestió cossiera dels establiments benè-

279. Def. 203, 12/4/85, pàg. 2; «Las susceptibilidades», *Alb.* 22, 22/4/77, pàgs. 1-2; *Alb.* 111, 18/11/77, pàg. 1; «Cartas a don Victorino. VII», Def. 64, 8/12/83, pàg. 2.

280. ACP Ex. 17/12/80 i 17/8/81. «Quintas», *Prov.* 357, 6/12/83, pàg. 1, i «Como siempre», Def. 88, 2/3/84, pàg. 1.

281. Cl. Cs. 298, 8/4/88, pàg. 3; ACP 6/9/89; A. Dip. 4/11/89; ACP 2/9/90; A. Dip. 7/1/91.

282. A. A. 2/12/76; «Cuatro frases aclaratorias», *D. Cs.* 37, 30/5/76, i 127, 17/9/76, pàg. 1; A. Dip. 6/11/85, A. Dip. 8/4/86, A. Dip. 5/11/86, A. Dip. 8/11/88, A. Dip. 4/11/89 i A. Dip. 2-5/1/91. Padró municipal de Castelló, 1877 (barri de Sant Tomàs).

tics, Ramón Salvador contestà que hi havia a la Misericòrdia vuitanta pobres castellonencs, quan la quota de la capital era fixada en trenta²⁸³.

Les polèmiques polítiques es centren de vegades en casos d'una misèria esfereïdora, amb detalls de terrible mesquinesa. Les ames de cria per als òrfens lactants eren sempre les primeres perjudicades en qualsevol retard dels pagaments de la Diputació i, tanmateix, hi havia dona que ingressava el fill a la Beneficència i s'oferia ella mateixa com ama de cria, a manca d'altre recurs econòmic. Però enmig de la misèria hi havia encara espai per a la corrupció: en 1891 el diputat possibilista Francisco Rambla donà publicitat als rumors sobre l'activitat d'una dona —anomenada *la Sardinera*—, que

...se dedicaba a negociar con las nodrizas de expósitos el pago de sus haberes por la Diputación y que les exigía «una peseta para ella y cinco para el señor que paga» por el abono de cada trimestre...

i exigí mesures «...por si estaba en connivencia con dicha mujer algún empleado de la Diputación en el caso de que negase el pago abierto a las nodrizas habiendo fondos»²⁸⁴.

2.3. Subministraments i contractes

A banda de tot el que ja hem exposat, la Diputació ofería encara més possibilitats d'afavoriment dels clients polítics. Com a gestora dels establiments benèfics, aprovava els contractes de subministraments, des del pa a la llenya; no sembla, tanmateix, que es tractàs de grans negocis, quan molts dels contractistes rescindien els acords en vista de la poca formalitat en el pagament; la *vox populi*, de tota manera, recordava que gran part del teixit reclamat en la Misericòrdia eixia de la botiga d'Hipólito Fabra al carrer Sabaters (avui Colón). En altres assumptes, com ara la provisió de materials per a la reparació de camins i carreteres, comencem a trobar noms amb ressó polític; així, Carlos Ferrer Segarra, l'antic president de la junta revolucionària castellanenca del 68 (i posterior alcalde cossiero de Castelló entre 1879 i 1881) cedí el contracte que havia aconseguit per a l'execució de les obres del pont sobre la Rambla de la Viuda²⁸⁵. També és el cas de Juan Fabregat Viché, futur regidor castellanenc, a qui s'adjudicaren les obres d'ampliació de la casa de Beneficència²⁸⁶, taxades en 20.635 pessetes. La més important de les obres mampreses per la Diputació, el nou Hospital Provincial, fou encarregada a diversos contractistes —el cost era molt alt: 53.034'31 pessetes en la primera fase, 15.785'53 en la segona i 577.563'44 en la definitiva²⁸⁷— sense significació política, però que quedaven marcadament lligats als polítics provincials.

El més famós de tots els negocis en què es va veure embolicada la Diputació fou, tanmateix, el de la plaça de bous. La corporació era propietària d'una molt vella, situada en el solar de l'actual Institut Ribalta. El seu estat de deteriorament en desaconsellava la utilització (una vegada, un bou va pujar per la grada durant la correguda i, entre el pànic general, arribà fins el punt més alt i va morir en llançar-se al carrer), però era l'única a Castelló. L'ajuntament havia demanat el solar per enderrocar-la i construir un mercat i una llotja, però la Diputació preferí cedir-la a Luciano Ferrer, un propietari castellanenc, que es comprometé a restaurar-la i tornar-la a disposició de la corporació. Res d'açò no es féu, i sis anys després la Diputació creà una comissió per estudiar una petició d'enderrocar la vella plaça. La demanda amagava un parany: en aquell temps

283. A. Dip. 4/4/83; «Lasciate ogni speranza», *Def.* 42, 23/9/83, pàg. 1; A. Dip. 2-5/1/91.

284. ACP Ex. 23/5/81, A. Dip. 1/5/78, *Cl. Cs.* 358, 21/10/88, pàgs. 1-2, i A. Dip. 2/4/91.

285. Prot. Cruzado (1881), II, 457, 7/9, pàgs. 1.650-1.651. Deutes als contractistes dels subministraments a la Beneficència, *Cl. Dem.* 78, 3/9/82, pàg. 1.

286. ACP Ex. 18/6/79, Ex. 26/11/79 i Ex. 18/5/80.

287. A. Dip. Ex. 7/2/83 i 6/11/83. A. Dip. 5/11/85; l'expedient general es troba a ACP 24/2/85.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

una societat, un dels membres de la qual era Hipólito Fabra, gestionava la construcció de l'actual coliseu castellanenc. Fos per augmentar l'expectació davant la plaça nova, com deia la premsa, fos per assegurar la futura manca de competència, els promotors —amb H. Fabra «...ajustando sus cosas y sus actos a las mayores conveniencias suyas, aunque para obtenerlas les falte todo...»— s'empenyaren en la destrucció de l'edifici provincial. Un matí de l'hivern de 1887 els castellanencs s'adonaren de la misteriosa desaparició de la vella plaça de bous al carrer Vilarroig; aquesta història, digna de García Márquez, i que molts anys després encara recordava Ricardo Carreras com un dels esdeveniments més notables de la seua infantesa, tenia, però, explicació lògica: la Comissió Provincial tramità amb gran reserva l'expedient d'enderrocament, adduint les escasses possibilitats de qualsevol possible arrendatari en el moment que l'altra plaça de bous funcionàs; i en va autoritzar les despeses²⁸⁸, encara que l'acord no fou ratificat en ple fins l'abril de 1888. En aquell moment la nova plaça ja havia obert les seues portes.

Aquest és el cas extrem d'una gestió administrativa orientada a afavorir els interessos materials de determinats personatges polítics. Però els guanys majors que proporcionava la Diputació no eren materials, sinó precisament polítics. Hem vist com permetia la consolidació d'una xarxa clientelar. Veiem ara, per fi, l'aprofitament polític de l'aparell administratiu provincial.

3. El vèrtex del poder local: la Comissió Provincial

Malgrat tot el que hem dit, no era ni la possibilitat de manejar fons públics considerables, ni la de col·locar els amics en una ocupació còmoda i segura, ni el control de les quintes i els asils, ni l'atractiu dels negocis a la vora de l'administració allò que convertia la Diputació en l'escenari principal de la política provincial, en el gens obscur objecte de desig de cacics i partits de tota mena.

La corporació provincial era, en primer lloc, l'espai físic de trobada de tots els interessos, de tots els poders, de tots els representants de les diverses estructures de poder local, d'allò que hem convingut en anomenar cacics. En ella i sobre ella es muntaven les sempre canviants aliances polítiques, els jocs continuats de pactes i baralles que constituïen la manifestació més evident de la política caciquil. Eix era un primer motiu pel qual els cacics locals, i més encara els qui controlaven un districte, abandonaven la tranquil·litat de llur política de campanar i es presentaven a les eleccions provincials. La necessitat d'estar al dia dels avatars de la política no era, tanmateix, ni l'única ni la principal explicació de l'interés caciquil per la Diputació. La raó fonamental era *el paper de la corporació com a primera instància de control de l'administració local*. A més de les possibilitats que oferia en el camp del prestigi i de l'extensió de la xarxa de favors («Aún tal vez con más frecuencia que la arbitrariedad se ofrece a los pueblos la justicia, haciéndola aparecer

288. A. Dip. 27/11/76; ACP Ex. 22/10/79, i A. Dip. 3/11/79; A. Dip. 5/11/85; «Está en carácter», *Def.* 248, 15/11/85, pàg. 2; A. Dip. 6/11/86, ACP 21/12/86, 21, i 28/5/87 i ACP 18/11/86 (A. Dip. 4/4/88). La desaparició de la vella plaça, a R. CARRERAS: «Crónicas y recuerdos del Castellón 'ochocentista'», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, i (1920), pàgs. 59-61.

como señalado favor que á la gratitud obliga...»), l'interés dels cacics per la Diputació venia determinat per la seua més primària preocupació pel manteniment del poder local:

La corporación provincial, sobre resolver por sí asuntos interesantísimos para las localidades y los distritos, entiende con el gobernador de los recursos de alzada contra las resoluciones de los ayuntamientos, y por consiguiente al pedestal sobre que quiere levantarse cual semiDios el cacique, podría en momentos dados faltarle un punto de apoyo, si no tuviera sus buenos influjos dentro de la diputación.

El diputado provincial lo hace, pues, también el cacique a gusto suyo, o del delegado del gobierno, con lo cual, no sólo consigue una nueva influencia, sino mayores consideraciones y condescendencias por parte de aquel, ya que ha de estarle más obligado por este nuevo señalado servicio²⁸⁹

I dins la Diputació, l'obsessió, el centre de tots els enfrontaments era la composició i actuació de la Comissió Provincial, l'organisme permanent de la corporació. El propi periòdic *cossiero* la considerava

Poder superior, en él se reúnen como en un haz todas las influencias, todos los prestigios y los hombres que mejor caracterizan la opinión de cada partido²⁹⁰,

resumint la història política provincial amb l'enumeració dels components de les successives comissions permanents. Els cacics es barallaven per un lloc a la Comissió, no —o no sols— com afirmava la premsa de l'època, per tractar-se de càrrecs remunerats, sinó per *les amplíssimes atribucions d'aquest organisme permanent sobre la vida local*. En l'apartat dedicat a la política rural, i fins i tot en l'evolució de l'Ajuntament de la capital, trobem constantment referències a l'actuació de la permanent de la Diputació com a factor, molt sovint decisiu, del manteniment d'una determinada estructura de poder local.

Les vies d'intervenció eren variadíssimes. La Comissió decidia, com hem vist ja, en primera instància els assumptes de quintes i beneficència; aprovava o reformava les ordenances municipals de cada poble, havent sovint de frenar els impulsos reaccionaris de les oligarquies locals, com quan a Vilafamés l'ajuntament volia que les tavernes tancassen durant els oficis religiosos²⁹¹; gestionava la condona o aplicació de contribucions estatals, informant favorablement o desfavorable de la situació econòmica dels pobles, com ocorregué els anys 1877 i 1878 amb motiu del possible perdó als municipis de la província dels consums de 1874/75²⁹²; defensava les localitats d'imposicions de l'Administració Econòmica provincial, autoritzant procediments de recaptació dels consums no recomanats per la delegació de l'Estat²⁹³ o protestant contra els mètodes de revisió dels padrons²⁹⁴. També era competència de la permanent de la Diputació el tràmit dels conflictes provocats per la divisió o unificació de termes municipals, així com la mediació —no sempre exenta de finalitats polítiques— en els contenciosos que enfrontaven pobles veïns, com la llarga disputa entre Nules i Borriana per problemes relacionats amb l'aigua de reg²⁹⁵. Com recordava l'articulista d'*El Clamor de la Democracia* en el text anterior, la Comissió Provincial entenia en els recursos d'alçada

289. «El caciquismo», *Ci. Dem.* 203, 8/12/83, pàgs. 1-2; l'anterior, de «¡Desperta, ferro!», *Def.* 4, 25/2/83, pàg. 1.

290. «Historia ad usum delfinis. II», *Prov.* 20, 12/9/80, pàgs. 1-2. El paper de les diputacions com a centres d'organització caciquil ha estat destacat per DURÁN, *op. cit.*, pàg. 245, i per B. de RÍQUER («Burguesos, polítics i cacics a la Catalunya de la Restauració», *L'Avenç*, 85 (1985), pàg. 29). En un context ben distint —pel diferent règim administratiu—, L. CASTELLS (*Modernización y dinámica política en la sociedad guipuzcoana de la Restauración, 1876-1915*, Madrid, Siglo XXI-UPV, 1987, pàgs. 461-464) ha fet ressaltar el lloc central de la Diputació en la vida política provincial, considerant-la l'expressió de la coherència del bloc de poder provincial.

291. A. Dip. 10/3/82; també, A. Dip. 7/11/83.

292. A. Dip. 22/3/77 i 13/1/78; ACP Ex. 6/2/78, Ex. 28/2/78, Ex. 13/3/78; D. Cs. 341, 6/6/77, pàg. 2, i 344, 9/6/77, pàg. 1; D. Cs. 436, 29/9/77, pàg. 1, i Alb. 114, 25/11/77, pàg. 1.

293. ACP Ex. 8/5/78 i Ex. 21/5/79.

294. ACP Ex. 28/2/78; A. Dip. 1/4/78; D. Cs. 542, 6/2/78.

295. Sobre aquest tema, vegeu: Alb. 114, 25/11/77, pàg. 1; D. Cs. 718, 8/9/78, i Alb. 2.ª èp. 5, 1/9/78, pàg. 3; ACP Ex. 18/12/78; *Merc.* 3.597, 17/4/79, pàg. 2.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

contra els acords dels ajuntaments, normalment per defensar l'actuació dels consistoris, desautoritzant, per exemple, les protestes massives contra un repartiment dels consums en Cortes de Arenoso²⁹⁶.

Les actuacions més destacades eren, però, les de control directe de l'administració municipal. La Diputació, a través d'aquesta comissió, aprovava els comptes dels ajuntaments i, de vegades, la tramitació de les aprovacions s'ajornava:

...no hay duda que de esas cuentas sin aprobar se podría hacer, bien esgrimida, mortífera arma que acabara en breves momentos con aquellos candidatos que no fueran de su devoción.

Los ayuntamientos interesados en que sea benévola la inspección de sus cuentas, seguramente su agradecimiento les había de inducir a votar como un solo hombre el o los candidatos de la diputación²⁹⁷.

En matèria electoral el control de la Comissió Provincial oferia enormes possibilitats d'actuació, ja que decidia en primera instància sobre la validesa dels censos, els procediments i els resultats. Tant és així, per exemple, que, arran d'una derrota parcial dels cossiers a la Vall d'Uixò, llur primera reacció fou afirmar que «la Diputación de Castellón anulará tanta audacia y tanta arbitrariedad»²⁹⁸. I, per fi, la Comissió era element decisiu en els expedients de suspensió dels ajuntaments, tot i que l'agent executor en fos el governador civil (en aquest treball n'hi ha més d'un exemple).

Per tot açò, la Comissió Provincial pot ben ser considerada el vèrtex del poder local, la màxima expressió del joc de relacions i de poders polítics que constituïa el substrat sobre el qual es bastia el sistema de la Restauració. Els personatges que l'ocupaven representaven l'extracte concentrat de les diverses xarxes de relació i poder que articulaven el complex món de la política local i, pel que sabem de la castellonenca, no es pot considerar de cap de les maneres que la seua posició fos totalment subordinada a les distintes representacions del poder de l'Estat central. Més d'un governador civil hagué de marxar de Castelló per l'animadversió de la Comissió respectiva. L'actitud de la permanent de la Diputació era essencial en els períodes de redefinició de les aliances, quan la política provincial havia de posar-se a to amb els canvis esdevinguts a Madrid. Així, arran del primer govern Sagasta, en 1881, hom va escriure:

Una comisión [La Provincial] que no da señales de vida en nada que se refiera á mejoras materiales y morales de la provincia, lo mismo da que se reuna que deje de reunirse.

En cambio su actividad es grande en todo lo que afecta a otros asuntos que interesen a su único y exclusivo [sic] ideal, cual es cerrar todos los caminos a los constitucionales para no descender del machito²⁹⁹.

Amb tot l'exposat, queda clar que la Diputació era l'eix central de la política provincial i una peça clau en el funcionament del sistema polític restauracionista. No és menys evident, però, que bona part de l'interés per la corporació provincial i moltes de les seues actuacions depenien d'expectatives i problemes locals. La vida municipal esdevé, així, terreny privilegiat per a l'estudi de la política de l'època de la Restauració³⁰⁰.

296. ACP Ex. 29/1/79.

297. Cl. Cs. 342, 26/8/88, pàg. 2. Ja KERN («Spanish caciquismo. A classic model», dins R. KERN; R. DOLKART (eds.): *The caciques oligarchical politics and the system of caciquismo in the Luso-Hispanic world*, Albuquerque, University of New Mexico Press, 1963, pàg. 47) posà de relleu la intensificació del control de la política local a través del maneig de les comissions provincials. També a Itàlia es constata la ineficàcia i el partidisme de les institucions encarregades de la vigilància de l'administració local (CHUBB, Judith: *Patronage, power & poverty in Southern Italy. A Tale of two cities*, Cambridge University Press, 1982, pàg. 69).

298. Def. 16, 20/5/83, pàg. 3.

299. «Menudencias», Cl. Dem. 11, 2/2/82, pàg. 1.

300. Aquesta part del nostre treball fou redactada a finals de 1986. Amb posterioritat, hem pogut conèixer l'obra *Història de la Diputació de Barcelona* (Barcelona, Diputació, 1987, 3 vols.), dirigida per Borja de RIQUER. En el capítol redactat per Pere GABRIEL («Entre liberals i conservadors. La Diputació de 1880 a 1898», vol. I, pàgs. 264-355) se'ns ofereix un estudi de la situació hisendística de la corporació barcelonina: també allà es registraven greus endarreriments en el pagament del contingent provincial; quant a la despesa, les proporcions dels diversos capítols resulten sensiblement semblants a les observades per a la Diputació de Castelló, amb una significativa diferència: pel que es veu, allà les carreteres eren construïdes...

III. APROXIMACIÓ A LA POLÍTICA DEL MÓN RURAL

1. La precarietat de la vida municipal

Per començar, el funcionament de l'administració era més que precari en la gran majoria dels petits municipis rurals. Tenim al nostre abast un exemple aclaparador: l'expedient de suspensió de l'ajuntament de Cervera del Maestrat, conservat a l'*Archivo Histórico Nacional*³⁰¹. Cervera era aleshores un poble amb poc més de dos mil habitants (2.384 en 1887), situat damunt d'un petit

301. *A. H. N., Gobernación*, iligall 2.239. Conté els següents documents:

— Antecedents:

- 1.— Instància de M. Ballester i V. Segarra al governador civil de Castelló (18/1/78).
- 2.— Informe del delegat governatiu (1/3/78).
- 3.— Dues actes de visita (27 i 28/2/78) del delegat a l'ajuntament de Cervera.
- 4.— Instància de M. Ballester i V. Segarra al governador civil (29/5/78).
- 5.— Dictamen de la Comissió Provincial de Castelló (7/6/78).
- 6.— Escrit del jutge de primera instància de Sant Mateu al governador civil, comunicant la recepció de l'expedient relatiu a l'ajuntament de Cervera (17/7/78).
- 7.— Escrit del batlle F. Pauls al governador civil (4/1/79).
- 8.— Nova missiva de l'alcalde al governador civil (21/1/79).
- 9.— Un altre escrit de Pauls al governador, incloent-hi la transcripció d'una comunicació al jutge municipal (22/1/79).
- 10.— Escrit de M. Ballester, primer tinent d'alcalde de l'ajuntament de Cervera, al governador (25/1/79).
- 11.— Exposició dels regidors de la majoria al governador civil (23/1/79).
- 12.— Còpia de les actes de la sessió celebrada per l'ajuntament en 22/1/79.
- 13.— Escrit de J. Ballester, segon tinent d'alcalde, al governador civil, traslladant-ne un del secretari interí suspès (25/1/79).
- 14.— Carta de l'alcalde Pauls al governador civil (26/1/79).
- 15.— Comunicació de J. Ballester, segon tinent, al governador, anunciant-li la remissió de la còpia d'una acta municipal (26/1/79).
- 16.— Còpia de l'acta de la sessió celebrada per l'ajuntament de Cervera en 26/1/79.
- 17.— Ofici de la Comissió Provincial al governador civil (28/1/79).
- 18.— Escrit de l'alcalde al governador (29/1/79).
- 19.— Exposició dels regidors de la majoria al governador civil (29/1/79).
- 20.— Escrit de la majoria al governador civil (3/2/79).
- 21.— Exposició de l'alcalde Pauls al governador, comunicant la constitució del nou ajuntament (15/2/79).
- 22.— Comunicació del nou alcalde, F. Besalduch, al governador civil (15/2/79).
 - suspensió de l'ajuntament:
 - a) Comunicació del governador civil Agustín R. Santamaría al ministre de la Governació (20/2/79); inclou la llista de l'ajuntament interí.
 - b) Recurs de la majoria suspesa al ministre de la Governació (27/4/79).
 - c) Expedient del Ministeri de la Governació:
 - Resum dels fets (4/3/79), incloent informes de la Comissió Provincial i del governador civil.
 - Resum de l'exposició dels regidors suspesos (30/4/79).
 - Informe sobre la instància de la majoria suspesa (6/5/79).
 - Comunicació del president del Consell d'Estat retornant l'expedient al Ministeri.
 - d) Informe de la secció de Governació del Consell d'Estat (30/5/79).
 - e) Correspondència sobre el dictamen del Consell d'Estat (6/5, 11, 19 i 25/6/79).

La descripció de Cervera, com la de la resta dels pobles estudiats, està basada en l'obra de Bernardo MUNDINA VILAVALLE (*Historia, Geografía y Estadística de la Provincia de Castellón*, Castellón, Imp. y lib. de Rovira Hnos., 1873), completant amb les de Juan A. BALBÁS (*El libro de la provincia de Castellón. Obra premiada en los Juegos Florales de Lo Rat-Penat celebrados en Valencia en 23 de julio de 1889*, Castellón, Imp. y librería de J. Armengot, 1892) i Enrique PERALES VILAR: *Historia de Castellón y geografía de su provincia*, Castellón, Imp. de J. Forcada, 1911.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

pujol a 60 quilòmetres de Castelló; pertanyent al partit judicial de Sant Mateu —en la comarca que avui solem anomenar Alt Maestrat—, es troba a mitja distància en el camí que des del cap de partit descén vers el litoral pla de Vinaròs i Benicarló; en el seu terme, escenari de batalla durant les guerres carlines, es practicava, en precàries condicions —el terreny és accidental i l'aigua escassa—, una agricultura centrada sobretot en l'olivera i la vinya (existien, a més, algunes pedreres de marbre amb bastant renom). Els fets que relata l'expedient cerverí ens serveixen d'exemple de fins a quin punt l'administració municipal esdevenia ineficaç i pertorbadora, com a conseqüència dels enfrontaments polítics locals.

El primer document data de gener de 1878. El primer tinent d'alcalde, Manuel Ballester, i un regidor exposen al governador civil l'enorme «perturbación administrativa» en què es troba el poble:

... en el Ayuntamiento de Cervera no hay libro de actas; que si bien hay Depositario de fondos municipales no hay Depositaria; que no se celebran arqueos ni extienden actas; que no hay intervención de dichos fondos ni se llevan libros de ellos; que el presupuesto no se forma por quien y cuando se debe; que no se han rendido cuentas de muchos años a esta parte; que no se cobran débitos que hace muchos años hay en favor del Ayuntamiento y, en una palabra, que no hay administración en Cervera...

A aquests fets, que el governador coneixia ja, calia afegir cobraments per a subministraments que després no havien tingut lloc, la no consignació de deutes a favor de l'Ajuntament, «...que las gentes que todo quieren explicarlo por móviles interesados los atribuyen a amistades y parentescos con los que tal vez conservan en su poder fondos que no son suyos». Ambdós signants al·legaven la necessitat de descarregar-se de responsabilitats i demanaven el nomenament d'un delegat governatiu i, en cas contrari, presentaven la renúncia.

El 22 de febrer el governador civil nomenava el delegat reclamat. Andrés Puig, oficial de la Secretaria de la Diputació Provincial, redactava el primer de març el seu informe, acompanyat de dues impressionants actes de visita. Puig confirmava el punt de vista dels regidors que protestaven; en efecte, a Cervera no es redactaven actes de les sessions municipals, o se'n feien sols de tant en tant; no es podia saber quina quantitat s'havia cobrat per multes, ni aquestes estaven quasi mai signades. El llibre d'entrada i eixida de cabals es considerava extraviat («...tal evasiva induce a creer que ni se lleva ni lo tenían...»), i no mai se n'havien format arqueigs. Era impossible calcular el deute dels recaptadors ni el resultat dels pressupostos, «...que ni creo se formen porque no se han presentado al requisito...», ni s'havien redactat els comptes, almenys des de 1870; hom havia exigit subministraments al veïnat, que no s'havien pagat ni es podia saber a qui calia pagar, al·legant, de pas, que amb ells s'havia fet front a un descobert de cinc mil pessetes envers l'Administració Econòmica provincial. Sobre la contribució extraordinària no hi havia ni antecedents. D'altra banda, la situació general de l'Ajuntament era desastrosa: la sala capitular era utilitzada com a escola, i així les sessions no tenien lloc en local fix i determinat; el delegat observava que —com després recolliria la premsa— «...basta reconocer el estado en que se encontraba la secretaría al manifestar que se carecía de los enseres más precisos, hasta de tintero».

Les conclusions del delegat eren contundents: «...en Cervera no sólo no hay administración desde hace muchos años, sino que para encauzarla será en todo difícil por la falta de antecedentes». La responsabilitat de la situació era doble: d'una banda

...la apatía de su Secretario D. José Ferrer, de edad sexagenaria y achacosa, abogado y de posición independiente que le hacen mirar con desdén el pesado y continuo trabajo...

que comportava la Secretaria d'un poble com Cervera; conservava papers desorganitzats a sa casa, però molts cerverins no volien anar-hi, ja per no considerar legal que allí es despatxaren assumptes municipals, «...ya por miras particulares»; el mateix Ferrer volia dimitir i calia substituir-lo.

D'altra banda s'assenyalava al propi alcalde,

...semilego y con escasos conocimientos... [encara que del]... buena fe... no sólo no debe continuar en el desempeño de la llamada Alcaldía, sino que no puede continuar de ningún modo... [fins i tot]... prescindiendo por completo de esa plaga política sin principios que por lo común rige en los pueblos...

calia que fos rellevat.

El governador va destituir el Secretari i amonestà l'alcalde, però el 29 de maig el primer tinent i el regidor Segarra tornaren a la càrrega. Havien demanat la formació de comptes, l'ingrés en caixa dels deutes, el nomenament de la junta repartidora de consums, la formació del pressupost de 1878/79, etc., i res no s'havia fet. L'alcalde tancà a crits la sessió en què aquells protestaren i en demanaven la destitució, pensant que el batlle

...no obedece a otros móviles que a los consejos dados por el Secretario destituido y de sus adeptos y de todos aquellos que son deudores y deben verificar ingresos en las arcas del Municipio...

En juny d'aquell mateix 1878 la Comissió Provincial va prendre cartes en l'assumpte. Després de constatar l'evidència del caos administratiu a Cervera, els diputats criticaven la deixadesa de l'alcalde que

...ha incurrido en responsabilidad por desobedecer al Gobernador, por negligencia ú omisión de que puede resultar perjuicio a los intereses y servicios que están bajo su custodia y tal vez por mala inversión de fondos.

Era urgent prendre mesures, ja que la no resolució «...alentará a los que de esta perturbación salgan beneficiados, á continuar oponiendo siquiera sea su apatía, a la necesidad de regularizar la administración municipal». Calia, doncs, suspendre l'alcalde (malgrat que no se l'havia multat prèviament, com la llei prevenia, tot s'ha de dir) sense perjudici de les possibles responsabilitats judicials —en efecte, a instància del governador civil, l'expedient relatiu al consistori cerverí fou remès poc després al jutge de primera instància de Sant Mateu.

Com veiem, el desordre administratiu de Cervera dividia el consistori en dos bàndols que, pel que sembla, comptaven amb complicitats i beneficiaris manifestos entre els veïns. Fins aquell moment l'alcalde, Francisco Pauls, era el cap visible d'una de les faccions (era, a més, parent de l'ineficient secretari Ferrer). Per raons que ignorem, el governador civil no va seguir les recomanacions de la Comissió Provincial, encara que s'introduïren alguns canvis. Segons sembla, l'alcalde canvià aviat de bàndol. Mesos després, ja en gener de 1879, és el propi Pauls qui escriu —o mana escriure, millor dit— al governador civil:

...esta villa viene de algunos años a esta parte siendo víctima de unas perturbaciones completas en su administración municipal de manera que son incalculables los perjuicios irrogados a este vecindario y no menos los que hoy por el mismo efecto le amenazan.

Destituït l'antic secretari, havia estat nomenat José Cervera Molner, elogiat per Pauls i que comptava amb «...las simpatías y los plácemes de todos los habitantes de esta Jurisdicción, si se exceptúan [sic] unos cuantos mentadantes [sic] responsables, sus parientes y amigos...», ja que J. Cervera anava aclarint comptes. El cap d'aquesta facció descontenta era el segon tinent d'alcalde, José Ballester (gendre de l'alcalde popular de 1869/71), qui, en companyia de la majoria dels regidors, provocà en dues sessions de desembre del 78 la dimissió del nou secretari («...acto cometido con

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

violència si cabe dirlo así...). L'ajuntament de Cervera era, doncs, sense secretari i l'alcalde ho posava en coneixement del governador civil per salvar la seua responsabilitat —així com la del primer tinent M. Ballester i el regidor V. Segarra—, demanant-li que indicàs a la majoria la conveniència de la reposició, en previsió del retorn dels problemes administratius.

Les previsions de Pauls s'acompliren. Pocs dies després comunicava al governador civil la negativa del dipositari —amb la complicitat d'un regidor de la majoria— a lliurar-li cap quantitat, ni tan sols la corresponent al contingent provincial, tot i que l'arqueig del mes anterior assenyalava unes existències de 4.152'85 pessetes. L'alcalde considerava la situació insostenible i, el 22 de gener de 1879, remeté a Govern Civil la transcripció del següent comunicat al jutge municipal:

En la sesión extraordinaria [sic] que ha celebrado el Ayuntamiento que presido en el día de hoy, he sido atropellado por el segundo Teniente Alcalde D. José Ballester Ballester, diciéndome gran collons y arremetiéndome furiosamente me ha herido en la mano izquierda. Este hecho cometido sobre mi persona estando ejerciendo actos oficiales como es el de presidir la Corporación, constituye además desacato á la Autoridad, y en tal concepto lo pongo en conocimiento de V. para que proceda desde luego á lo que en justicia haya lugar.

Manuel Ballester, primer tinent i ara alcalde per la incapacitat física de Pauls, informà poc després al governador que la causa de la discussió havia estat la negativa del nou secretari interí, J. Meseguer, a consignar en acta una proposició del batlle, fet que va conduir a què Pauls el suspengués de sou i ocupació durant trenta dies. Proposat el nomenament de secretari, la majoria digué que no n'acceptaria mai cap altre que no fos Meseguer, postura que havien ratificat posteriorment. L'alcalde accidental exposava al governador la seua preocupació, si les coses continuaven així, sobre la impossibilitat de celebrar les ja properes eleccions provincials.

Ara foren els regidors de la majoria els qui es dirigiren al governador. Li recordaren que Pauls havia destituït feia un mes a un altre secretari en propietat, Pablo Artola, després de «...dirigir palabras poco decentes al Secretario y que continuándolas el grupo [de personas reunidas per l'alcalde] con insultos, llegaron hasta oír voces de que se hechase [sic] al Secretario por el balcón». La majoria havia nomenat interinament Meseguer,

...persona con 26 años de servicio, retirado de la Guardia Civil, con el grado de Sargento primero, y con cuatro años y medio de práctica de Secretario; y como verá en la adjunta acta se le suspende por el Alcalde que no conoce las letras del alfabeto español y porque el Ayuntamiento no accede a sus bajas miras, se deja la sesión [sic] abandonando los intereses generales y locales.

Els regidors signants desconfiaven de l'alcalde i del primer tinent, perquè aquests es negaven a condicionar la Secretaria i a lliurar antecedents als successius secretaris interins, ja que insistien que cap secretari nomenat per la majoria arribaria a exercir i per

...la mala fe en [sic] que obra el Alcalde que por haberse hecho un rasguño con la pluma que arrebató al Secretario, ha acudido al Juzgado manifestando que el 2.º Teniente Alcalde le ha causado heridas leves...

Per tot això la majoria demanava al governador que indicàs

...qué persona ha de llevar a efecto los acuerdos del Ayuntamiento... puesto que en todas las sesiones se les dice sólo llevarán a efecto lo que acuerde el Alcalde y 1.º Teniente Alcalde útil a sus fines.

El secretari interí suspés es queixava dies després de la conducta de l'alcalde i primer tinent, que l'insultaven i negaven la signatura per a documents municipals, «...creyendo que el objeto del 1.º y 2.º Alcalde es acumular faenas y compromisos al Ayuntamiento, antes que seguir una administración corriente y ordenada».

Els incidents continuaren amb el retorn de Pauls, el 26 d'aquell mes. Segons la seua versió,

quan anava a presidir la sessió ordinària, el segon tinent va seure al lloc reservat al primer i, per evitar mals majors, l'alcalde alçà la sessió, però J. Ballester

...desobedeciendo mis órdenes y atropellando las leyes, se ha erigido en presidente y con su mayoría ha continuado la sesión hasta que le ha dado la gana.

Per contra, el segon tinent feia constar l'abandó de la sessió per part de la minoria i denunciava la inactivitat municipal. L'acta de la reunió incloïa disposicions acordades per la majoria referents a eleccions, pressupostos, etc., així com una reclamació del dipositari municipal contra l'alcalde.

La Comissió Provincial tornà a intervenir, afirmant que la destitució del secretari era correcta perquè l'alcalde en tenia la facultat: calia elegir-ne un altre o reposar l'anterior. L'organisme provincial demanava al governador que així ho comunicàs a l'ajuntament de Cervera i que hi enviàs algunes parelles de guàrdies civils per tal de fer respectar l'autoritat de l'alcalde. Així ho feu la primera autoritat provincial, excepte en allò que fa referència a la força pública.

Tanmateix, la majoria dels regidors cerverins rebutjaren el nomenament d'un altre secretari, entenent que «...se mandaba proceder al nombramiento de Secretario Interino si es que no estubiese [sic] nombrado...». Cridat Meseguer per alçar acta, Pauls li negà capacitat, ningú no la va voler redactar i l'alcalde optà per abandonar la sessió, comunicant al governador que renunciava a la seua oposició al secretari, fent-ne responsables als regidors de la majoria. Aquests insistiren en aquesta renúncia en el següent escrit al governador, tot denunciant noves obstruccions de l'activitat municipal.

Com que el conflicte esdevenia irresoluble, el governador optà finalment per la suspensió. En el resum del cas que posteriorment enviaria al ministeri de la Governació, el governador Santamaria s'aliniava per complet amb les posicions de la minoria i de la Comissió Provincial: reafirmava la capacitat de l'alcalde per suspendre el secretari —a qui suposava greus responsabilitats i considerava en oberta desobediència— i interpretava els fets com usurpació de funcions per part del segon tinent i la majoria, incapaços de resoldre el desgavell administratiu. Invocant la capacitat del seu càrrec per suspendre ajuntaments per causes no indicades a l'article 189 de la llei municipal, resolvia la suspensió de l'ajuntament de Cervera i el nomenament d'un altre, format per ex-regidors.

La transmissió de poders va tenir lloc el 15 de febrer de 1879, i el nou batlle, Francisco Besalduch, elogiava el «...servicio que con tan enérgica medida se ha prestado a los intereses públicos, próximos a perecer, según es público y notorio, por la censurable conducta que observaron la mayoría de sus predecesores.» Però el 'cas Cervera' no havia fet més que començar.

El 27 d'abril la majoria suspesa recorria al ministre, recordant-li que havien passat ja tres mesos des de la suspensió i ni havien estat refets en el càrrec ni destituïts:

Hay más, Excmo. Sr.: al día siguiente de haber tomado posición [sic] el nuevo Ayuntamiento, procedió al sorteo para la renovación del mismo en el bienio próximo, y el Alcalde presidente no citó ni permitió la asistencia de los exponentes [sic] a la sesión, ni verbalmente ni por oficio se la ha comunicado a quienes había designado la suerte para su renovación...

Els suspesos afirmaven estar en condicions de provar llurs denúncies, però la seua instància a Govern Civil havia estat desestimada; en conseqüència, demanaven la reposició i l'anul·lació del sorteig de les vacants.

A partir d'ací l'expedient de suspensió entrà en la màquina administrativa del Ministeri. Un informe d'aquest organisme, amb data del 6 de maig, donava una curiosa versió dels fets: els cinquanta dies previstos per a la suspensió no havien finit encara, ja que enmig hi havia hagut un període electoral, durant el qual no valien les mesures habituals sobre suspensions d'ajuntaments. Recomanava, de tota manera, que s'escoltàs el parer de la secció de Governació del Consell d'Estat. Aquesta lliurà el seu dictamen el 30 de maig de 1879 i, com no podia deixar de fer, rebutjava la interpretació del Ministeri: els regidors suspesos devien haver tornat als seus llocs als cin-

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

quanta dies justos de la suspensió, ja que si els articles 189, 190 i 191 de la llei municipal —a més de la llei electoral del 78— indicaven clarament la impossibilitat de suspendre corporacions populars durant els períodes electorals, no podien ser presos com a excusa per paraitzar l'expedient ja iniciat. Per tant, els regidors suspesos haurien d'haver tornat ja als seus càrrecs. El dictamen s'estenia en consideracions sobre diversos aspectes que ja hem relatat, i acabava emetent la seua opinió sobre la impugnació del sorteig de les vacants (calia haver-li donat publicitat, però els suspesos no provaven que no s'havia fet així, i això implicaria l'anul·lació de les eleccions municipals ja celebrades, per la qual cosa s'aconsellava desestimar la instància de protesta) i el desordre administratiu cerverí (calia que el governador fes tot el possible per corregir-lo, incloent l'exigència de responsabilitats, governatives o judicials).

L'11 de juny el Ministeri comunicava el dictamen del Consell d'Estat i la seua conformitat al governador civil de Castelló. Així finalitzava l'expedient de suspensió de l'Ajuntament de Cervera del Maestrat, però no els problemes. En agost de l'any següent el nou alcalde, Besalduch, es trobava, al seu torn, suspès per la seua pressumpta implicació en un delictes electoral, pendent de sentència; el consistori mantenia, per altre costat, un plet contra la majoria de la corporació anterior —aquells regidors suspesos en 1879—³⁰². Per fi, i en el marc de l'ofensiva anticossiera durant els primers mesos del govern Sagasta, *El Clamor* informava de les gestions efectuades per recuperar aquells regidors perseguits pel Cossi, a qui s'acusava de protegir els carlins de Cervera. L'enfrontament al si de la població degué continuar, ja que en la campanya electoral municipal de 1885 es registraren alguns ferits per arma de foc³⁰³.

La narració ha estat prolixa, però ens calia fer-ho així per poder ara subratllar-ne alguns detalls:

— En primer lloc, l'evidència de l'embolic administratiu, de la pràctica inexistència de l'administració municipal en una localitat rural com Cervera. Malgrat que als textos és palesa també la incapacitat i manca de preparació del personal polític municipal, creiem que el desgavell de l'ajuntament cerverí s'ha d'explicar recurrent també a d'altres factors.

— En efecte, darrere de la ineficàcia administrativa trobem sense especials dificultats la complexitat dels bàndols locals, de parents i amics dels regidors que, d'alguna manera, reben compensacions d'algun tipus —no execució de les mesures contributives, per exemple—, tot i que els serveis generals —l'ensenyament, amb la sala capitular esdevinguda aula— es veuen evidentment desatesos. L'esterilitat de l'acció municipal és així conseqüència no de les condicions generals d'endarreriment —analfabetisme, etc.— sinó de la confrontació interna de la comunitat, expressada a més en termes polítics (recordem l'al·lusió als carlins protegits pel Cossi).

— L'anàlisi política del 'cas Cervera' resta incompleta sense atendre un aspecte crucial: les relacions entre el poder municipal i el provincial. Els òrgans del poder provincial —sobretot la Comissió— afavoreixen clarament un dels bàndols i, al seu torn, en són beneficiaris: recordem que la suspensió definitiva del consistori cerverí es produeix en vespres d'un període electoral i afecta tant el previsible comportament de la localitat en els comicis provincials com el manteniment d'un dels bàndols al poder municipal (les eleccions locals s'esdevenen amb una de les faccions allunyada de l'ajuntament). Política provincial i política municipal, poder local i poder de les *élites* provincials estan, doncs, profundament entrellaçats. La inutilitat de l'administració municipal i un clima de permanent confrontació en són algunes de les conseqüències més notòries.

302. *D. Cs.* 830, 23/1/79, pàg. 2.

303. *Prov.* 12, 5/8/80, pàg. 3; *Cl.* 28bis, 6/3/80, pàg. 2, i *Prov.* 504, 7/5/85, pàg. 3.

Era Cervera un cas aïllat o el podem considerar representatiu d'allò que succeïa a d'altres localitats de semblant importància? Sense la mateixa minuciositat, algunes referències de premsa ens demostraran que l'exemple cerverí és generalitzable.

A Eslida, per exemple, alguns particulars («personas de influencia y posición en aquella localidad») ocupaven «...hace muchísimos años los bienes de propios de aquella localidad...» i darrerament feien ús exclusiu dels comunals del poble. El cacic era Manuel Gómez,

...secretario del Ayuntamiento y juzgado municipal; hijo político del juez y sobrino del Alcalde; hijo de un influyente escribano del juzgado del distrito; hermano de un escribano de dicho juzgado del mismo distrito, teniendo otro hermano en la audiencia de Valencia: amén de ser su estensa [sic] familia la que constantemente y por espacio de muchísimos años dispone de los asuntos del pueblo.

En setembre de 1878 es va saber que l'ajuntament d'Eslida havia fet cobrar tres trimestres de la contribució extraordinària de guerra, quan la Diputació sols havia acordat el cobrament d'un, allà per l'octubre de 1873. Quan la notícia va aparèixer a la premsa, el municipi ordenà a correuita que els rebuts dels dos darrers trimestres fossen retornats; alguns veïns es negaren, i hi hagué amenaces de mort i atacs nocturns a pedrades, durant hores, a certa casa que havia rebutjat l'ordre del batlle. Aquest, tanmateix, no havia de preocupar-se ja que, com deia la premsa republicana, «...cuenta con las simpatías y la protección del gran santón de la provincia, y esto le basta». En efecte, davant les reclamacions, la Comissió Provincial reconegué la il·legalitat del cobrament, però va adduir que era l'únic mitjà hisendístic de molts ajuntaments en els anys dels esdeveniments, i afirmà que els diners havien estat tornats³⁰⁴. En març de 1882 la Diputació va aprovar les ordenances municipals d'Eslida, havent de suprimir la pretensió del consistori d'autoritzar o denegar la celebració de festes... privades.

A Benassal, després de la guerra civil, «...tratose de substituir el ayuntamiento de aquella villa, llevando a los cargos concejiles personas de representación y de probada honradez... Nombrase al efecto el nuevo ayuntamiento presidido por D. Manuel Prats Vives, en el que tenían representación los dos bandos políticos de aquella población». Alguns elements, envejosos segons el corresponsal de *La Alborada*, lligats al Cossi i al cacic del districte, aconseguiren el nomenament d'un alcalde de reial ordre, que ordenà l'enderrocament d'un abeurador construït per l'anterior ajuntament —abans n'havien borrarat la inscripció—, amenaçà Prats, prohibí les reunions després de les nou de la nit, revisà els comptes municipals, etc.³⁰⁵.

Les irregularitats administratives, en benefici dels titulars del poder municipal, sovintejava. La Comissió Provincial va declarar la incompatibilitat de l'alcalde i primer tinent de Teresa, perquè tenien «...en arriendo el arbitrio de peso y medida de aquel pueblo». A Cabanes es denunciaren favoritismes en l'aplicació dels serveis de bagatges i jornal de vila, i certs regidors incomplien qualsevol ordenança d'obres; l'ajuntament no retia comptes, augmentava els pressupostos sense acomplir mai les perpètuas promeses de millores i els regidors utilitzaven en benefici propi el personal municipal —després d'haver eliminat un secretari advers—; el municipi arrendava per a pastures terrenys de propietat particular; el cacic Soto era un antic i sospitós recaptador de contribucions que «...ha podido subir en este pueblo, de la nada, al contribuyente cuarto» i tenia la particularitat de «...ser el primero... en todos los partidos que se ha afiliado en este pueblo»³⁰⁶.

304. *Alb.* 2.ª 6, 8/9/78, pàg. 3; 9, 29/9/78, pàg. 2; 17, 24/11/78, pàg. 3; 28, 2/2/79, pàg. 2. ACP Ex. 3/9/79; A. Dip. 10/3/82. A Xert també el primer tinent era cosí de l'alcalde i germà del síndic, segons *Def.* 101, 17/4/84, pàg. 3.

305. *Alb.* 41, 6/6/77, pàg. 3.

306. ACP 8/1/79; *Def.* 14, 6/5/83, pàg. 3, i «Lo que pasa en el término de Cabanes», *Prov.* 490, 19/3/85, pàgs. 1-2.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

A Llucena, el poble de Fabra, la situació no era molt millor. Una carta de *La Defensa* informava de la reclamació que alguns regants havien elevat contra la intromissió de D. Victorino en el reg de la partida on era situat el molí de l'assut, propietat de *Pantorrilles*. L'ajuntament fallà en contra dels reclamants, sense tenir-los en compte, amb un expedient on col·laboraren regadors, el moliner i dos vells («...procedentes del complot cossiero...») que declararen que les terres eren de secà en l'època del bastiment del molí. L'alçada contra aquest acord davant el governador duia més d'un any sense ser resolta. Fabra disposava, a més, de gran part dels destins depenents de l'administració estatal³⁰⁷.

Les irregularitats administratives eren quasi sempre connectades amb qüestions polítiques, sobretot electorals. Un comissionat per exigir comptes endarrerits, acompanyat de guàrdies civils, representava a Bell-lloc l'autoritat fàctica —marginant l'alcalde liberal— i es dedicava sobretot a preparar les eleccions. Les suspensions d'ajuntaments, al·legant els més diversos motius administratius, es convertien en epidèmia en vespres de cada confrontació electoral, especialment si es tractava de situacions polítiques canviants, com el primer govern Sagasta o l'intent d'enderrocar el Cossi en 1884³⁰⁸.

Els processos electorals, en aquest març, no eren precisament un exemple de puresa, com ja ha quedat explicat anteriorment. Tampoc la implantació de les organitzacions dels partits no era excessivament estable ni eficaç. Els cacics canviaven ben sovint, i sense complexos, d'etiqueta política segons les necessitats de la situació —recordem l'exemple de Cabanes—. El partit que més es va esforçar per consolidar comitès locals permanents i una organització d'àmbit provincial fou el demòcrata-progressista; en 1890 hi havia almenys més de trenta comitès locals zorrillistes, i no tots en les grans poblacions. Tanmateix, la composició del comitè provincial —dels setze membres, deu eren castellanencs— palesa ben a les clares la reduïda importància del republicanisme fora de la capital.

La política dels partits —que no la dels bàndols— penetrava amb molta dificultat en les zones rurals. Un exemple curiós, i ben documentat en la premsa, és el de Castellfort. A finals de la dècada dels setanta arribava a la localitat un nou capellà, persona combativa que en poc de temps començà a organitzar confraries i a dinamitzar la vida religiosa, «...por más que... en el alto Maestrazgo, donde la civilización llega a dosis homeopáticas... se vive en la iglesia y para la iglesia...». Poc després s'establí al poble un metge, Angel Poeymiran, d'idees republicanes. L'enfrontament entre ambdues personalitats es va plasmar immediatament en la formació de dos bàndols, en «hondas disidencias que de hace algún tiempo tienen divididos a estos vecinos...». El rector, amb l'ajut de l'alcalde, començà a moure els fils per lliurar-se del metge i la crispació anà en augment. El capellà va arribar a afirmar que negaria els sants olis als malalts atesos per Poemyran. Però una bona part del veïnat féu costat al metge i es plantejà fins i tot complir el precepte pasqual en pobles fronterers, per protestar («Nosotros a los que se nos llama anti-católicos y masones (sinónimo de diablos con cola en este pueblo)») contra el rector, criticat pel corresponsal d'*El Clamor* per sermonejar en «jerga catalano-valenciana». L'onada de «misticismo religioso» cedí el pas a d'altres

307. *Def.* 47, 1/10/83, pàg. 2, i *Cl.* 185, 9/3/84.

308. El cas de Bell-lloc, a *Prov.* 503, 3/5/85, pàg. 1. Alguns exemples de les dues grans onades de suspensió d'ajuntaments: *Cl.* 28bis, 6/3/81; *Prov.* 81, 14/4/81, pàg. 3; 82, 17/4/81, pàg. 3; 83, 21/4/81, pàg. 1; 84, 24/4/81, pàg. 1; 100, 19/6/81, pàg. 1; *Prov.* 484, 26/2/84, pàgs. 1-2.

309. «Comitè provincial», *Cl.* Cs. 490, 2/2/90, pàgs. 1-2; les localitats representades eren Azuébar, Borriana, Castelló, Caudiel, Navajas, Montán, Sot de Ferrer, Castellnovo, Vilafamés, Sogorb, Alcalà, Benicarló, Soneja, Arañuel, Cirat, Betxí, Morella, Sorita, l'Alcora, Chóvar, Borriol, Torreblanca, Onda, Sacañet, Fuente la Reina, Benafer, Bejís, Torás, Canales, Teresa, Viver i Vinaròs (s'informava, a més, de l'existència d'altres, com ara Sant Mateu, Xilxes, Nules i Cervera). Com es pot apreciar, hi ha una proliferació de comitès en la zona castellanoparlant de la província (les comarques altes del Palància i del Millars), fins i tot en pobles menuts; amb aquesta excepció, la resta de comitès radiquen en pobles grans o mitjans, concentrats en l'àrea Vinaròs-Alcalà i a la Plana, amb les excepcions significatives de Vila-real, Almassora i la Vall d'Uixó.

tendències: ja no hi havia gent que s'oferís per a la missa cantada i, per contra, arribaven 23 exemplars de periòdics liberals:

...al propietario no le duelen prendas para adquirir periódicos, con el laudable fin de fomentar la ilustración del menestral... el cerebro del proletario se alimenta de sanas y verdaderas doctrinas democráticas, y Castellfort tiende a su regeneración social por medio de la ilustración... este pueblo se va poniendo al nivel de los más cultos y civilizados.

El capellà feu front a aquells perillosos fenòmens comentant des de la trona l'excomunió dictada pel bisbe sobre *El Clamor de la Democracia*, periòdic republicà de Castelló. La impressió rebuda per l'auditori va ser molt forta, però, com anotava el corresponsal de l'altra publicació demòcrata, l'òrgan dels *bebés* castellonencs comptava poc després amb els seus primers dos subscriptors —i *El Clamor* passava de tres a set—:

¡Y cómo trabajáis por mi causa, señor Cura! Con vuestro proceder sois el primer propagandista que cuenta la democracia en este pueblo.

Pel que sembla, sectors socials concrets (Castellfort era un dels nuclis de l'aleshores ja decadent indústria tèxtil de l'interior) d'una localitat rural començaven a mobilitzar-se i a fer més variat l'espectre ideològic de la comunitat. L'incipient anticlericalisme es mesclà prompte amb elements polítics: s'advertia als «carlo-cosieros» de Castellfort que «...hoy ya brilla el sol de la justicia para los desheredados de esta provincia». Però ni l'oposició esdevenia instrument eficaç per a la millora de l'administració i de les condicions de vida («Sentimos que los pueblos gasten tan lastimosamente sus fuerzas en luchas intestinas, que sólo contribuyen a su aniquilamiento», comentava *La Revista del Maestrazgo* a propòsit dels fets narrats) ni la supervivència d'aquests indicis de renovació resultava fàcil: Poeymiran fou encausat pocs anys després per l'audiència de Sant Mateu, amb motiu de la publicació a *El Maestrazgo Liberal* d'un article contra l'agitació carlina a la comarca. Malgrat que fos sobresegut el procés, la dada ens aproxima a les enormes dificultats que les noves tendències havien d'enfrontar a l'hora d'eixamplar la seua influència a l'àmbit rural³¹⁰.

Aquests exemples, triats entre molts d'altres possibles, ens porten a concloure que allò que assenyalàvem en el cas de Cervera és àmpliament aplicable a les característiques generals de la vida política rural: pertot arreu les oligarquies locals (nous rics, llauradors de vegades analfabets) detenten el poder municipal, sovint dividides en bàndols construïts —i defensats— per relacions de parentiu i altres lligams personals; els governants locals utilitzen o han utilitzat eixe poder, entre altres coses, com a mitjà —principal o complementari— d'enriquiment i favoritisme, la qual cosa ens remet a l'estat caòtic d'una administració local arbitrària, esdevinguda màquina clientelar i, en definitiva, ineficaç pel que fa als interessos de la col·lectivitat.

Però, com en el cas de Cervera, eixa política local no funciona aïlladament, sinó en estreta coordinació amb la política provincial: la feblesa o inexistència de les organitzacions partidistes modernes —i la dificultat de penetració d'idees i comportaments polítics nous— amaga la realitat de les connexions caciquils, del paper determinant dels organismes de poder provincial, de l'intercanvi continuat d'indulgència davant l'aberració administrativa per suport polític i electoral als dirigents d'àmbit provincial. Dues formes de control de l'aparell polític i administratiu que es complementen inextricablement.

Val aquesta descripció per als nuclis de població de grandària intermèdia o s'hi apunten signes de canvi?

310. Cl. 112, 15/10/82, pàg. 3; 130, 18/2/83, pàg. 3; 169, 18/11/83, i 209, 11/9/84, pàg. 3; Cl. Cs. 74, 18/2/86, pàg. 2.

2. Els pobles grans

Amb certa probabilitat d'encert, podríem llançar la hipòtesi que les localitats rurals majors deuen oferir un comportament polític distint al dels petits pobles que fins ara hem recorregut. No es tracta d'una conjectura gratuïta: en poblacions de major grandària és probable que puguem trobar un panorama social —i possiblement polític— més variat; factors com la situació en zones més desenvolupades —en el cas del litoral— o la condició de caps de partit judicial poden fer aparèixer trets fins ara no descrits.

Ara bé, entre els municipis principals de la província ens ha calgut fer una tria, ja que en molts casos el material que hem utilitzat en aquesta primera aproximació —fonamentalment la premsa de la ciutat de Castelló— era insuficient o contradictori. Així, hem hagut de descartar Lluçena —el feu de V. Fabra, amb poc ressó a la premsa—, Onda i la Vall d'Uixò —casos interessants però on la documentació era fragmentària o referida a un curt període—, Borriana —amb poquíssimes notícies recollides—, Sogorb —dades disperses, amb l'inconvenient a més de la seua major dependència de l'òrbita política de la ciutat de València—, Sant Mateu i Morella —escasses notícies—, Alcalà de Xivert —molta informació, però poc clara en allò que fa referència a temes polítics—, etc.

Potser l'únic cas la renúncia al tractament del qual ens provoca dubtes és Vinaròs. La vila més septentrional del litoral valencià presenta, pel que fa al seu comportament polític en l'etapa estudiada, moltes semblances amb la castellanenca: un aparell caciquil dinàstic fort, un moviment republicà dividit i més desorganitzat que el de la capital, una atenció evident als problemes relacionats amb el desenvolupament econòmic dintre el debat polític, certes aspiracions relacionades amb la capitalitat, etc. A més a més Vinaròs compta amb rica premsa pròpia i, si afegim la tasca d'utilització d'aquesta font al cúmul d'informació vinarossenca apareguda als diaris castellanencs, l'esforç semblava excessiu comparat amb les poques novetats que en podíem extraure. Hem preferit per això detenir-nos en l'exemple de la ciutat veïna, Benicarló. Al seu costat analitzarem els casos de Vila-real, la segona localitat de la província, l'Alcora —centre d'un fort moviment d'oposició al fabrisme— i Albocàsser, com a model del comportament d'una vila interior que juga un paper cabdal per la seua condició de cap de partit judicial. Comencem per ací.

2.1. Albocàsser: la versió *standard* del caciquisme

Cap d'un partit judicial que abraçava bona part dels pobles més aïllats i empobrits de l'alt Maestrat, Albocàsser —a 48 quilòmetres de Castelló, però al marge de la carretera de Morella— tenia uns tres-mil habitants (3.290 en 1887) i carrers amples mal empedrats, amb un terme municipal no molt ric, dedicat majoritàriament als cereals, olivera i vinya. Boscs, escasses parcel·les d'horta i alguna artesania (corda i tèxtil) completaven els seus recursos.

Parlar d'Albocàsser, de política i dels primers anys de la Restauració és, d'entrada, parlar de Manuel Meliá Segarra. *Figamadura* era jutge municipal

...y persona de grande influencia, que desde la revolución de Setiembre ha figurado como jefe [sic] de un partido sin nombre, pero que se han amoldado sus ideas al constitucional, radical, republicano, cantonal y ahora al conservador de Cánovas del Castillo.

La influència de Meliá, diputat provincial habitual del districte, aconseguia que molts dels seus parents figuraren al seu torn en llocs clau de l'administració local; dos jutges municipals eren cunyats seus, l'alcalde —de reial ordre— era el seu germà José i, per fi, el clan es completava amb el nebot, Vicente Meliá Dolz, que iniciava ben jovenet la seua carrera política dins la Diputació i, amb el temps, esdevindria alcalde de Castelló en 1890. L'oncle i el nebot —àlies *Chelat*— eren reconeguts com les majors influències a tot el districte d'Albocàsser.

El seu poder sembla basar-se, d'un costat, en la manipulació de l'aparell administratiu: substitucions del personal de correus per premiar fidelitats electorals, autoritzacions il·legals per vendre medicaments a determinats metges que col·laboraven en els comicis, etc. *Figamadura* tenia també bona mà davant l'aparell judicial: regidors i parents de regidors de la rodalia li devien favors, de vegades en assumptes prou escabrosos³¹¹. D'altra banda, la seua preeminència s'ha d'atribuir també a l'habilitat amb què feia i desfeia en el delicat equilibri polític de la comarca.

Perquè el domini dels Meliá no s'esdevenia sense conflictes i oposicions. Aquestes esclataren amb virulència amb ocasió de l'arribada de Sagasta al poder en 1881. L'ajuntament d'Albocàsser va ser suspès per ordre governativa; l'excusa fou, oficialment, el fet que foren «individuos de la junta municipal o asociados el diputado provincial, el juez municipal, el administrador de correos, el fiscal municipal y el suplente de juez municipal» (*La Provincia* replicava que aquests càrrecs eren incompatibles amb el de regidor, però no amb la pertinença a la junta municipal). S'hi afegia també que la corporació suspesa havia mamprés la revisió d'una protesta ja dictaminada pel governador civil anterior³¹².

Els adversaris de Meliá ocuparen els càrrecs de l'ajuntament interí, format

...no de constitucionales que aquí son un mito, sino del vice-presidente de la junta carlista, de varios vocales del seno de la misma, de un liberal arrepentido, y los restantes son unos cuantos despechados de una edad bastante avanzada...

Fins i tot el secretari era un antic comandant d'armes carlí, segons el periòdic fabrista. La nova corporació encetà una autèntica campanya de reparació dels greuges atribuïts a *Figamadura*, amb canvis radicals de personal administratiu, i va publicar bans «en lenguaje bárbaro» —català amb ortografia castellana— prohibint les reunions de més de dues persones de l'avemaria en avant. Pels carrers d'Albocàsser es sentien cançonetes al·lusives a Meliá, celebrant el suposat final d'un domini de vint anys, i en pobles veïns s'escoltaren crits —durament reprimits— de «¡muera el Cossi!». De Govern Civil arribaven contínuament delegats per fer ferma la situació. Per als cossieros, comentant l'ascensió d'elements carlins en pobles de la rodalia,

*Los carlistas imperan en todo el partido de Albocàsser, se les ha entregado el gobierno y la administración de los pueblos y quiera Dios que algún día no tengamos que lamentar la mala fe de unos y la debilidad de otros*³¹³.

Les eleccions municipals arribaren sense que l'ajuntament suspès fos reposat —tot i que havien passat ja cinquanta dies des de la suspensió i no havia estat confirmada—. El consistori interí va fer tot el possible per guanyar la votació, sobretot eliminant gent de les llistes d'electors. Fou una victòria pírrica. Els nomenats seguiren als seus llocs, malgrat les protestes, però el final de l'aventura estava cantat³¹⁴.

Des d'un principi hi havia indicis que el poder al districte sols havia canviat de mans momentàniament. Alguns carlins que de forma nominal s'havien convertit al constitucionalisme continuaven, per baix mà, entrevistant-se amb Meliá. Aquest va deixar passar la tempesta i després de les municipals reaccionà: la Comissió Provincial, en mans del Cossi, anul·là les municipals acabades de celebrar en Albocàsser i en alguns dels pobles del districte. Els adversaris de *Figamadura* foren desallotjats del poder municipal³¹⁵.

311. *Alb.* 7, 15/3/77, pàg. 2; 11, 28/3/77, pàg. 2; 18, 13/4/77, pàg. 2, i 50, 27/6/77, pàg. 2; *D. Cs.* 258, 24/2/77, pàg. 2; *Alb.* 2.ª èp., 2, 11/8/78, pàg. 2; 10, 6/10/78, pàg. 2.

312. *Prov.* 71, 10/3/81, pàg. 2, i 72, 13/3/81, pàg. 2. Vegeu també «La suspensión del Ayuntamiento de Albocàsser», *Prov.* 78, 3/4/81, pàg. 2.

313. *Cl.* 29, 13/3/81, pàg. 2; *Prov.* 76, 27/3/81, pàg. 2, i 90, 15/5/81, pàg. 3. *Cl.* 29, 13/3/81, pàg. 2; *Prov.* 76, 27/3/81, pàg. 2, i 90, 15/5/81, pàg. 3. *Prov.* 84, 24/4/81, pàg. 2.

314. *Prov.* 87, 5/5/81, pàg. 3; 90, 15/5/81, pàgs. 2 i 3, i 91, 19/5/81, pàg. 3.

315. *Cl.* 29, 13/3/81, pàg. 2, i *Prov.* 102, 26/6/81, pàg. 3.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

Qui eren? És difícil saber-ho, perquè ambdós bàndols s'acusen de simpaties carlistes. Quan l'oposició a Meliá s'acollí a la bandera de la *Izquierda Dinástica*, *La Provincia* opinà que al districte d'Albocàsser «...la izquierda dinástica es el lobo del Maestrazgo con piel de oveja». Els seus dirigents eren José V. Bellés, notari i antic cap carlí de la comarca; Pablo Ripollés —deportat a Cuba durant l'última guerra— i Vicente E. Llopis, un liberal perpètuament enfrontat al cossiero per l'ocupació de càrrecs públics; si aquests manaven «...no pasarían quince días que no tuviéramos un Santo Tribunal de Inquisición municipal que nos quemaría a prestación personal a todos los pícaros liberales...» mentre que l'ajuntament «...administra los intereses locales con recta e imparcial justicia». Però per al grup opositor les coses no estaven tan clares: alguns dels seus membres havien estat, sens dubte, als rengles carlins, però militaven al constitucionalisme des de 1876; i, per la seua banda, *Figamadura* no es podia presentar com a exemple de polític conseqüent: havia acceptat càrrecs en alguns dels municipis nomenats pels carlins durant la guerra i, en la pau, continuava freqüentant elements antidinàstics a molts dels quals donava obert suport, com a Bell-lloc, on el triomfant partit carlí era considerat «...protegido del señor Meliá». I l'administració municipal d'Albocàsser tampoc no era modèlica³¹⁶.

L'oposició antimelianista, més organitzada després de l'experiència de 1881, va continuar provocant problemes al cacic. Les municipals de 1883, guanyades pels partidaris de Meliá, foren impugnades i l'expedient continuava sense ser resolt quan a l'any següent es va produir el retorn de Cánovas al poder i el trencament del Cossi. Manuel Meliá, malgrat comptar-se entre els diputats provincials suspesos, optà per abandonar Fabra: «...se ha afiliado al partido conservador, separándose del liberal dinástico en que militaba». La decisió de *Figamadura* tenia una motivació òbvia: el retard en la tramitació de l'expedient sobre les municipals d'Albocàsser havia estat un dels motius adduïts per a suspendre la Diputació Provincial, i «el gran muñidor de dicho pueblo» no podia arriscar-se a que una altra corporació provincial hostil li arravatàs el poder local³¹⁷. Tot canviant de bàndol, Meliá assegurava la complicitat dels nous amos de la Diputació i així, mesos després de la suspensió dels fabristes, el famós expedient electoral restava encara paralytitzat.

Tot continuà igual en Albocàsser: el germà de *Figamadura* fou confirmat com alcalde per reial ordre i, encara que es rumorejava que Fabra havia contactat amb els eterns adversaris, aquells que sempre havia considerat carlins, la situació local no va canviar gens; el propi Bellés sofrí represàlies prenent com a motiu les mesures d'isolament determinades per l'epidèmia de còlera³¹⁸.

El retorn de Sagasta al poder en 1885 i la paral·lela recomposició del Cossi podien fer pensar en la possibilitat d'un càstig fabrista al 'traïdor' Meliá. *La Provincia* parlava obertament de caciquisme:

...para inquirir la causa de su existencia hay que escudriñar una historia política de aventuras, en donde el más osado y el más incapaz flotaba sobre la superficie de un distrito tranquilo y sufrido, al que se procuraba corromper, para dominarlo mejor con el látigo de un despotismo rural y embrutecedor.

Els dies de Meliá estaven comptats, i el periòdic dels Fabra prometia canvis radicals al districte:

...se regularizará la administración de los pueblos... y enalteciendo el nivel moral, hará que en aquella comarca puedan desarrollarse y florecer las mejoras materiales que son obra de la paz y de la tranquilidad pública, sin irritantes privilegios...³¹⁹.

Les bones paraules anaven per un costat i la política caciquil per un altre. Pels mateixos dies *La Defensa* informava que *Pantorrilles* i *Figamadura* havien estat vistos junts. Manuel Meliá no tor-

316. *Prov.* 244, 5/11/82, pàgs. 2-3; *Def.* 17, 27/5/83, pàg. 3; «Los izquierdistas de Albocácer»; *Prov.* 356, 2/12/83, pàgs. 1-2; «Comunicado», *Def.* 72, 6/1/84, pàgs. 1-2, i *Prov.* 364, 30/12/83.

317. *Def.* 94, 23/3/84; *Prov.* 395, 17/4/84, pàg. 3, i *Def.* 139, 31/8/84, pàg. 2.

318. *Def.* 104, 27/4/84, pàg. 2; 226, 2/7/85, pàg. 3. *Prov.* 528, 30/7/85, pàg. 3.

319. «El caciquismo en el distrito de Albocácer», *Prov.* 600, 25/4/86, pàg. 1; *Def.* 275, 21/2/86, pàg. 3.

naria ja a la Diputació, però el seu nebot, Vicente, continuaria la seua carrera política a la corporació provincial en representació del clan, i en 1890 esdevindria, amb suport de Victorino Fabra, alcalde de la ciutat de Castelló.

El cas d'Albocàsser, paradigmàtic del caciquisme rural de districte, ens presenta una administració local menys desorganitzada que la que acabem de veure a les localitats petites. El poder local és, tanmateix, sotmés al mateix control caciquil i igualment obligat a l'afavoriment del bàndol i clientela de qui el detenta. Si la influència davant l'aparell judicial apareix com un factor central en el paper del cacic, no té menys importància la connexió amb els òrgans de poder provincials, indispensables sovint per al manteniment del poder local.

Aquesta interacció entre els dos nivells, municipal i provincial, emmarca tot el comportament polític: els lligams partidistes són febles, perquè cal, de totes totes, tenir bones relacions amb qui controle la Comissió Provincial. Això fa que els factors ideològics pesen contradictòriament: recordem la polèmica sobre qui és més carlí; l'oposició carlíisme/liberalisme existeix, però s'ha d'interpretar como un factor secundari, en un comportament polític que valora sobretot l'habilitat del cacic per negociar la representació de l'equilibri polític comarcal; Melià no perd el poder perquè en tot moment representa l'equilibri dels poders reals de la comarca. El poder provincial reconeix amb realisme aquesta situació *de facto* i dóna i obté suport alhora de la realitat política local, malgrat que això comporte sovint l'evidència de corrupció electoral i ús arbitrari de l'administració; i, de vegades, fins i tot la superació en la pràctica d'enfrontaments virulents anteriors.

2.2. L'oposició local a Fabra: l'Alcora

Situada en el districte de Llucena, el feu de *Pantorilles*, l'Alcora en representava l'excepció. Situada a 18 quilòmetres de Castelló, l'Alcora era el més pròsper dels pobles de l'Alcalatén, amb un terme municipal regat per la Rambla de la Viuda, que possibilitava l'existència d'una petita però productiva horta, mentre el secà, ben treballat, es dedicava al conreu de cereals, llegums, garrofes, vinya i gran varietat de fruiters; no sols des del punt de vista agrícola contrastava amb la resta de la comarca: l'Alcora era famosa, sobretot, per l'activitat manufacturera relacionada amb la ceràmica —des que en 1727 el comte d'Aranda hi establí la seua fàbrica— i per la incansable activitat comercial a petita escala que protagonitzaven els seus veïns. Havent vist arravatada la capitalitat del partit judicial per Llucena, els alcorins (3.820 en 1887, després d'un notable descens demogràfic a causa de l'emigració atribuïda a la mala conjuntura dels darrers anys setanta) abrigaven una oberta rancúnia envers la localitat que encapçalava el districte.

També en política l'Alcora era un cas estrany: l'única població del partit judicial que constituïa focus de resistència al cacic de Llucena. El nucli d'aquesta oposició era la família Aicart. Ramón Aicart Granell, alcalde abans de la revolució del 68, havia estat el cap dels moderats alcorins. El seu fill, Cristóbal Aicart Molla, el succeí en la direcció del bàndol local. Cristóbal Aicart era

...humildísimo abogado, el abogado pobre como le llaman para ridiculizarlo ciertas gentes que en dos pedazos de tierra fundan la razón de menospreciar la pobreza de intereses materiales...

i arribà a la junta de govern del Col·legi d'Advocats de València.

Front als Aicart, l'home de Fabra a l'Alcora era «el joven letrado D. Angel Grangel Pardo», capità del «gran partido liberal», estimat al poble «...por haber hecho en favor del mismo, sin distinción de partidos, todos los favores que ha estado en su mano»³²⁰.

320. D. Cs. 252, 17/2/77, pàgs. 2-3; 269, 9/3/77, pàg. 2; Cl. 19, 5/9/80.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

Els de Grangel guanyaren les municipals de 1877. El nou batlle, un ex-federal segons *La Alborada*, devia a Grangel el seu lloc en l'administració de correus. Les irregularitats administratives eren, pel que es veu, notables: començant per la situació del secretari i acabant pels foscos detalls del sorteig de vacants dels regidors que havien de cessar en 1879³²¹.

Les municipals d'aquell any canviaren el panorama. Aicart, resident a València, era acusat de controlar l'ajuntament alcorí a través del metge Pedro J. Pallarés, nomenat alcalde, la muller del qual era parenta alhora de José Bigné —l'influent diputat provincial—, Domingo Calvo —el periodista moderat passat al fabrisme— i del propi Grangel. L'alcalde i, pel que es veu, també la seua dona eren acusats de greus irregularitats relacionades amb l'impost de consums i de l'abandó de molts serveis municipals. Malgrat que l'ambient anava enrarint-se («...se habla de caciques que pretenden ahogar las aspiraciones generales de todo el pueblo de Alcora...»), Aicart —a qui *La Provincia* començava a acusar de ser dirigent dels carlins de l'Alcora, cosa que ell negava— s'atreu a disputar a Grangel la seua plaça en la Diputació, presentant com a candidat d'oposició Mariano Grangel, oncle del diputat. Malgrat la sorprenent neutralitat de Victorino Fabra, Àngel Grangel aconseguí l'acta, tot i haver estat àmpliament derrotat a l'Alcora (potser ací rauen les diferències entre Grangel i *Pantorrilles*)³²².

Des de la Diputació, Grangel preparà la seua venjança, i en gener de 1881 va aconseguir la suspensió de l'ajuntament encapçalat per Pallarés. La decisió fou, si més no, inoportuna. Al cap de pocs dies canviava el govern i tots els grups de l'oposició consideraren que la fi del Cossi era pròxima. A l'Alcora l'excitació anà en augment i «el regocijo ha rayado en delirio»: una improvisada processó passejà pel poble un gran ninot amb els tous de les cames a l'aire i una F a l'esquena, un altre representant un diputat provincial amb una carabassa al cap, un cossi trencat... En aquest ambient no és d'estranyar que es demanara la reposició dels regidors de la majoria, «...des-tituidos en virtud de un expediente [sic] que por cualquier cosa instruyeron los reaccionarios»; en complir-se els cinquanta dies de la suspensió, Pallarés i companyia tornaren a l'Ajuntament. Els de Grangel abandonaren la casa de la vila, criticaren la paralització de l'administració local i les músiques ininterrompudes que impedièn el descans dels alcorins, allunyats de la minoria que ara pegava crits contra el Cossi³²³.

L'eufòria anticossiera hagué de remetre aviat. Els fabristes no foren desallotjats de les seues posicions a la Diputació, resistiren tots els atacs i vengeren en totes les conteses electorals. Ni tan sols Aicart, en una «candidatura de coalición carlo-republicana-constitucional de la sierra» amb altres elements marginats pel fabrisme, aconseguí entrar a la corporació provincial en desembre de 1882, tot i haver-se gastat més de cinc mil duros.

Consolidats en el poder provincial, els cossiers passaren de nou a l'ofensiva. En abril de 1883 una reial ordre confirmava la suspensió de l'ajuntament de l'Alcora, abans decretada pel governador civil. Més i mig després, el bàndol favorable a l'ajuntament suspès era derrotat en les municipals. *La Provincia* presentà els resultats com un triomf del partit «liberal avanzado» —resoltes les seues discrepàncies— sobre el «carlista capitaneado por el señor Aicart». La posterior dissolució del *Casino Alcorense* semblava assenyalar el definitiu ocàs d'Aicart —qui, per cert, patrocinà la creació d'un centre catòlic—, però el rumb de la política provincial li retornaria sobtadament el protagonisme perdut³²⁴.

321. *Alb.* 9, 22/3/77, pàg. 2, i *Alb.* 2.ª època, 31, 23/2/79.

322. *Prov.* 11, 12/8/80, pàg. 2; *Cl.* 19, 5/9/80, pàg. 3, i 20, 12/9/80, pàg. 3.

323. Sobre la suspensió de l'ajuntament, *ACP* 19 i 26/1/81; *Prov.* 56, 16/1/81, pàg. 3. Fets posteriors, a *Cl.* 28 bis, 6/3/81, pàg. 2; 29, 13/3/81, i 30, 20/3/81, pàgs. 2 i 3; *Prov.* 72, 13/3/81, pàg. 2.

324. «Apuntes electorales. II», *Prov.* 259, 28/12/82, pàg. 1; *Def.* 10, 8/4/83; *Prov.* 301, 24/5/83, pàg. 3; *Pl. Cat.* 5, 1/3/84, pàg. 3.

En efecte, l'any següent el Cossi passava a l'oposició i alguns dels seus membres apostaven per la carta conservadora, deixant Fabra al fusionisme. Àngel Grangel fou un d'aquests. *Pantorri- lles* no li perdonaria mai l'abandó i la seua reacció fou immediata: davant l'estupefacció de tots els qui recordaven una llarga història d'antagonismes —incloent la dels seus propis partidaris—, anà a casa d'Aicart i li demanà ajuda. L'advocat, «...el adversario más decidido del Cossi, el único que en el distrito de Lucena podía disputarle el triunfo...», acceptà. «Con este refuerzo no cabe duda de que se ha salvado el Cossi», comentava *La Defensa*, que no creia en un pacte polític sinó en

...el deseo de que nadie pueda disputarles lo que tantas luchas ha costado a entrambos, el predominio en el país, cueste lo que cueste, para en su día disponer a su antojo como otras veces lo ha logrado alguno de ellos y hacer mangas y capirotos de la justicia, del derecho y de la ley, en provecho propio y el de sus paniaguados.

Aicart fou un aliat lleial i ajudà Fabra a aconseguir el seu decisiu triomf al districte en les legislatives de 1884, victòria des de l'oposició que va valer al Cossi la superació de l'ofensiva conservadora i l'inici de la seua reconquesta de la Diputació. La guàrdia civil va anar a registrar la casa de l'advocat en l'Alcora com a represàlia postelectoral, però el polític alcorí s'anava a beneficiar doblement de la gratitud de *Pantorri- lles*. D'un costat aconseguiria l'acta de diputat dos anys després, pel districte de Morella —en el qual, òbviament, sols el suport de Fabra podia assegurar-li el triomf—. Però abans havia de resoldre el seu plet local, aquesta volta amb totes les benediccions del cacic de Lluçena. Grangel tenia els dies comptats³²⁵.

Començaren les protestes contra el desordre administratiu de l'ajuntament grangelista (les irregularitats en la redacció de les llistes electorals, per exemple). S'organitzà un rebombori terrible al respecte de suposades atribucions irregulars de funcions dintre el consistori. Mentre els conservadors mantingueren el precari control de la Diputació, Grangel va poder respondre als atacs: es produïren a l'Alcora registres de cases, al·legant reunions carlines, pertanyents a persones «...cuyo único delito es el de no ser amigos...» de Grangel. Però quan els fabricistes recuperaren el seu poder a Castelló, els grangelistes anaren a pitjor: en març del 85 foren processats (amb Aicart com a representant de l'acusació privada) l'alcalde i un regidor per «desacato y desórdenes públicos». En maig d'aquell any tot havia acabat: el bàndol de Grangel va perdre, malgrat oferiments tardans de compromís, majoria i minoria a les eleccions municipals³²⁶.

L'Alcora és un exemple magnífic d'allò que estem subratllant adés i ara: l'estretíssima relació entre el manteniment del poder local i les bones connexions amb els polítics provincials i amb la Diputació; aquesta relació determina, per altra banda, la pròpia política provincial: les aliances entre cacics es fan sobre la base de la lluita dels bàndols locals. Com afirmem en altre lloc, el Cossi és en realitat el nom amb què es designa una determinada xarxa d'aliances caciquils, i la perduració a la Diputació depèn en gran mesura de l'habilitat d'un polític o un grup per acumular poder real, atraent-se el nombre adient de cacics locals i la força dels bàndols que representen.

2.3. Benicarló: política caciquil i política moderna?

Fins ara hem presentat mostres que semblen confirmar que en els pobles de major grandària la política mantenia, en general, moltes de les característiques que abans hem destacat dintre la política rural. El cas de Benicarló és un poc diferent: situada en el partit judicial de Vinaròs

325. *Def.* 94, 23/3/84; 104, 27/4/84, pàg. 2, i «El poder de la ambición», *Def.* 106, 4/5/84, pàg. 1. També *Prov.* 402, 11/5/84, pàg. 1.

326. «Diálogo importante», *Prov.* 428, 10/8/84, pàgs. 1-2; *Prov.* 436, 11/9/84, pàg. 3; «¿Qué pasa en Alcora?», *Prov.* 440, 25/9/84, pàg. 2; *Cl.* 264, 26/3/85, pàg. 3, i *Prov.* 505, 14/5/85, pàg. 3.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

(un altre cas de rivalitat veïnal), a 64 km. de Castelló, comptava amb quasi vuit mil habitants a mitjan dècada dels vuitanta; la riquesa de la localitat es centrava en el conreu de la vinya, l'elaboració del vi i la seua exportació (hi havia establerta una duana de quarta categoria); a més dels dedicats a activitats agràries, hi havia molts benicarlandos ocupats en la fabricació de bótes i tonells —amb certa relació comercial amb Itàlia— i un nombre encara major de mariners, que habitaven els ravals modestos del casc. Benicarló és, doncs, un exemple diferent respecte als altres pobles estudiats: ens trobem davant d'una de les localitats més dinàmiques del litoral castellanenc. En estudiar les informacions periodístiques sobre aquesta població, se'ns fa evident que hi conviuen trets purament caciquils i d'altres que podríem interpretar com a signes d'una lenta evolució.

Per exemple, els bàndols locals seguien tenint a Benicarló una importància superior a la de l'adscripció partidista. La millor prova d'aquesta afirmació la trobem en l'actitud davant la política local mantinguda per les dues forces oposades al sistema restauracionista, de les quals podríem esperar una coherència major. Doncs no. El corresponsal d'*El Clamor* es preguntava per què «dada la reconocida importancia de esta localidad, los elementos de vida de que dispone y el número nada insignificante de demócratas con que cuenta» no s'havia constituït el comitè. Segons ell, la resposta calia buscar-la en la necessitat de no trencar la unió d'elements 'moralitzadors' contra l'actuació administrativa de l'ajuntament presidit per José Febrer. L'explicació, tanmateix, no era tan senzilla, ja que aviat es féu evident que més d'un zorrillista militava al bàndol dels Febrer i, fins i tot, quan els demòcrates-progressistes van obtenir un diputat provincial pel districte benicarlando, els dissidents d'*El Clamor de la Democracia* consideraven l'elegit, l'ancià Pascual Fibla Verge, «hermano político» i «tan *cosiero*» com Febrer. El diputat es defensava recordant els seus orígens («Mi pobre padre (Q.E.P.D.) fue jornalero de labranza y comió el duro, negro y amargo pan de la servidumbre») i clamant la seua independència dels *cossieros*, atribuint el triomf a «la espontaneidad de la elección», tot i reconèixer que el Cossi predominava clarament al districte i tanmateix no hi havia hagut oposició³²⁷.

Per la seua banda, als carlins no els anava millor. Febreristes i antifebreristes eren sistemàticament acusats d'incloure'ls entre els seus partidaris. Segons *La Defensa* els primers —els considerats *cossieros*— mantenien al seu bàndol un capità, vuit oficials i trenta-sis voluntaris de l'antic exèrcit carlí, mentre que a l'oposició militaven un ex-capità, un ex-oficial i cinc ex-voluntaris: «carlistas hay en los dos bandos y... la cuestión que en esta localidad se debate no es política sino administrativa y económica...». Fins i tot el capellà Valls, qui

...desde que el partido carlista se organizó después de la revolución de Septiembre, viene figurando... como una de las personas más importantes de dicha agrupación en esta provincia, y como jefe de los partidarios del pretendiente en el distrito de Vinaroz.

no n'era excepció:

Su carácter, y acaso cuestiones personales o de localidad, le han hecho representar papel relativamente importante en todas las elecciones en que se ha tenido que luchar con los elementos monárquico-liberales del distrito... [però]... Su fin es batir a sus enemigos políticos, sin que las ideas signifiquen absolutamente nada.

Així, havia donat suport a moderats, conservadors i, fins i tot, republicans³²⁸.

D'aquesta manera la pertinença als bàndols polítics determinava, en bona mesura, la vida dels benicarlandos. En 1882 el secretari del jutge municipal fou amenaçat, al·legant que havia comès faltes molt lleus i que era antiliberal —tot i que son pare havia estat voluntari nacional en les dues guerres—; tothom sospità que la veritable causa de l'incident era la rivalitat entre les dues

327. Cl. 21, 19/9/80, pàg. 3, i 22, 26/9/80, pàg. 3; Def. 14, 6/5/83, pàg. 3; Cl. 30, 20/3/81, pàg. 2, i 68, 11/12/81, pàg. 2. Cl. 160, 16/9/83, pàg. 1.

328. Def. 16, 20/5/83, pàg. 3, i «Ligeros apuntes», Prov. 587, 25/2/86, pàg. 1.

bandes de música: el secretari en dirigia una, mentre que l'altra comptava amb el suport dels qui dominaven la corporació municipal. Perquè ací, com en d'altres casos, l'origen de la rivalitat era el control del poder municipal:

*la tenaz y constante lucha entre las dos agrupaciones en que este pueblo se divide la determina una cuestión de administración local*³²⁹.

Les irregularitats administratives, com pertot arreu, es succeïen: els consums eren subarrendats sense coneixement del veïnat, per exemple. En 1883 la pugna electoral municipal es va centrar al voltant de «...las 71.865 pesetas que se deben a la Diputación desde la alcaldía del célebre Febrer hasta la administración presente», sense comptar altres deutes de consideració. Les queixes sobre l'abandó dels interessos generals —mal estat de les voreres, problemes escolars, etc.— sovintejaven³³⁰.

Els bàndols benicarlandos no tenen uns contorns ben definits. D'un costat trobem l'omnipresència de la família Febrer. Els germans Febrer, José i Joaquín, eren grans comerciants de vins i posseïen també un bon nombre de terres³³¹. El primer tenia un paper més destacat en la política local, i és l'alcalde tan sovint al·ludit; Joaquín Febrer tenia aspiracions de major volada i, en estreta aliança amb el dirigent cossiero vinarossenc José Rafels, arribaria a diputat provincial. Els febreristes incloïen, com hem vist, almenys un sector del republicanisme local, l'encapçalat per Fibla. De l'altra banda el protagonisme era menys clar. Una altra família de comerciants, els White, representà durant molt de temps l'oposició als Febrer, passant del moderantisme inicial al conservadorisme canovista en la conjuntura de 1884.

La història política de Benicarló durant aquests anys és difícil de reconstruir. Els greuges dels antifebreristes es remuntaven almenys al Sexenni; segons ells, la junta revolucionària i els posteriors ajuntaments, presidits tots per Fibla, havien deixat el municipi amb un deute considerable, tot i haver trobat un superàvit de trenta mil pessetes en entrar (el dirigent republicà ho negava, i afirmava que no havia deixat l'alcaldia per derrota en el sufragi, sinó per la situació creada per la guerra). La primera Diputació nomenada després de la Restauració incloïa un representant dels White, però, amb la irresistible ascensió del Cossi en els anys setanta, aviat José Febrer ocuparia l'alcaldia benicarlanda, i amb ell es feren patents moltes de les irregularitats esmentades. El primer avís foren les eleccions provincials de 1880: malgrat totes les pressions laborals i l'alteració del cens electoral, Beltrán White derrotà al candidat febrerista Coll a la capital del districte, encara que els sufragis dels pobles li arrencaren l'obtenció de l'acta³³².

En 1881 els antifebreristes alçaren la bandera del sagastisme acabat d'arribar al govern, i també a Benicarló gent jove passejà cossis i els trencà davant l'ajuntament, cantant goigs al·lusius a *Pantorrilles*. Fou aleshores quan els Febrer decidiren donar suport al vell Fibla en les provincials. Amb el Cossi transformat en fusionista, el domini municipal febrerista restà momentàniament assegurat, però les eleccions locals de 1883 es celebraren en un clima de gran confrontació: les autoritats imposaren la constitució de taules amb membres addictes i eliminaren opositors de les llistes electorals, tot incloent-hi gent que no pagava cap contribució. Els antifebreristes es retiraren de la contesa però, presents a l'escrutini, feren alçar acta que en tres col·legis el nombre de paperetes havia estat superior al de votants³³³; reorganitzats ara sota l'advocació conservadora, es feren forts amb el retorn de Cánovas l'any següent: l'alcalde Febrer fou obligat a dimitir. La batalla, tanmateix, no havia fet més que començar.

329. *Cl. Dem.* 59, 23/7/82, pàgs. 1-2, i 49, 18/6/82, pàgs. 1-2.

330. *Cl.* 18, 29/9/80, pàg. 3; *Def.* 14, 6/5/83, pàg. 2, i *Cl.* 4, 23/5/80, pàg. 2.

331. Joaquín Febrer era el número 31 entre els majors contribuents per rústica, amb 1.069,32 ptes., a Benicarló i Peníscola, i José Febrer el segon contribuent per industrial, amb 1.058 ptes., segons *BOP* 72, 15/12/75, pàgs. 1-2.

332. *Cl. Dem.* 53, 2/7/82, pàg. 2; *Cl.* 20, 12/9/80, pàg. 3, i 21, 19/9/80, pàg. 3.

333. *Cl.* 28 bis 6/3/81, pàgs. 2-3; *Def.* 14, 6/5/83, pàg. 2, i 15, 13/5/83, pàg. 3; *Cl.* 185, 9/3/84, pàg. 2.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

El protagonisme entre els nous vencedors va anar a poc a poc caient en mans dels carlins del capellà Valls, que tampoc no es distingiren per una administració municipal escrupolosa —l'arrendador dels consums no presentà fiança, amb la complicitat del consistori, i cometé altres irregularitats—. Per a *La Provincia*,

...creyeron que el mando del partido conservador de Cánovas-Pidal equivalía al triunfo de Carlos VII... aquí, protegidos por los que mandan, gobiernan á su placer los carlistas... el gobierno vive de prestado, sin arraigo en el país y con hombres que no sustentan sus ideas.

Els carlins feren dimitir el nou alcalde i un tinent i n'imposaren altres que, sospitosament, van fer el possible per provocar la marxa de la guàrdia civil establerta a Benicarló.

Malgrat la protecció governativa, els de Valls sols aconseguiren victòries mínimes en les legislatives —donant suport, això sí, a un candidat conservador— i a les provincials³³⁴. En aquestes, els fusionistes no pogueren fer triomfar Febrer, però sí Rafels, que s'incorporà a l'oposició fabrística a la Diputació; també en aquests comicis va vèncer Enrique Bosch Martí, personatge destinat a una important carrera política. «Conservador de abolengo», amb la nova situació va aconseguir gran influència i esdevingué indispensable en la Diputació nomenada per a substituir la controlada pels Fabra, tot entrant a formar part de la Comissió Provincial. Aconseguida l'elecció, la crisi del partit conservador a Castelló el col·locà en situació immillorable:

...estendió [sic] a toda la provincia su autoridad política, y fue reconocido sin ostensibles protestas jefe provincial del partido conservador.

Elegit vicepresident de la nova Comissió Provincial, Bosch havia de comptar amb gran influència a Govern Civil. Els cossieros li advertiren tanmateix del perill que corria al mateix Benicarló: «Si se llama conservador debe protestar con su conducta de los estravíos [sic] reaccionarios que contra él se ejercitan»³³⁵.

En efecte, el capellà Valls feia la guerra pel seu compte i, en el seu afany, aconseguí del governador l'enviament de delegats governatius a Càlig, Peníscola i Rosell i, fins i tot, la suspensió dels elements liberals-conservadors que romanien a l'ajuntament de Benicarló. La por al carlisme recorregué la comarca i començaren a sentir-se veus que demanaven «...una candidatura de hombres de posición social... De no hacer un sacrificio estos ricos propietarios, continuarán los disgustos y la anómala situación que atravesamos». Les municipals de 1885 foren a Benicarló un *pucherazo* dels de Valls: els liberals guanyaren un sol col·legi i protestaren la votació dels altres³³⁶.

Valls havia anat massa lluny, però Bosch no podia fer-li front des de la incòmoda posició d'adversari local dels Febrer. Les eleccions benicarlandes foren anul·lades per la Comissió Provincial, però no es tornaren a convocar. Amb aquesta salomònica resolució, el dirigent conservador sols obtenia un compàs d'espera: la solució definitiva hauria de vindre per la via d'un nou disseny del joc polític provincial i local. Així ho degué entendre l'altra part del conflicte, els cossieros. Des d'aleshores en avant, Bosch i els conservadors cediren el predomini municipal als Febrer —Joaquín esdevindria aviat diputat provincial—. A canvi de la resolució dels problemes d'un fidel i important aliat, *Pantorrilles* resituaria Bosch com a habitual diputat provincial pel districte de Morella-Albocàsser, amb suport cossiero i lluny del perillós escenari litoral. En 1886, la reposició dels regidors que foren suspesos per iniciativa del capellà carlí va cloure d'alguna manera el proverbial enfrontament dels liberals³³⁷.

Fins ara el panorama descrit no s'allunya del dels altres pobles grans estudiats. Per què, doncs, hem assenyalat en l'epígraf d'aquest capítol la presència d'elements renovadors a la vida

334. *Prov.* 439, 21/9/84, pàg. 3; *Def.* 124, 10/7/84, pàgs. 2-3.

335. «Al vado... o á la puente», *Prov.* 501, 26/4/85, pàg. 1.

336. «Ya escampa», *Prov.* 498, 16/4/85, pàg. 1, i 499, 19/4/85, pàgs. 2-3; *Cl.* 277, 10/4/85, pàg. 3.

337. *Prov.* 521, 5/7/85, pàg. 1; ACP 11/7/85. Vegeu també *A.H.N.*, *Gobernación*, lligall 2.031.

política de Benicarló? De la descripció precedent se'n desprenen alguns: la presència —mediatitzada i tot, però patent— de forces polítiques que fins ara no havíem trobat, com els republicans; la mateixa possibilitat d'alternança de dues forces dinàstiques —esdeveniment més que hipotètic, excepte en el cas de pressions externes, en les localitats anteriors—. Hi ha d'altres factors 'moderns' a considerar.

En primer lloc, fenòmens de mobilització, no sols circumstancial i sobtada, com les freqüents agitacions contra l'impost de consums³³⁸, sinó coses més consistents, com l'empenta de l'associacionisme obrer. En 1882 es gestionà l'aprovació del reglament d'una societat cooperativa de jornalers del camp —també s'autoritza l'any següent, no cal dir-ho, un Casino catòlic («alias carlista», segons *La Provincia*) i un convent de religioses concepcionistes— que dos anys després constituí un focus de resistència davant les arbitrarietats en l'exacció dels consums per part dels entusiastes carlins i conservadors. Els mateixos mètodes de pressió electoral, no relacionats exclusivament amb el control de l'administració, poden ser interpretats com un signe d'evolució. Així, en les provincials de 1880,

...se habla en dicha localidad de dos listas, una de toneleros y otra de marineros y otras gentes que directa o indirectamente dependen del señor Febrer. Se habla también de amenazas de quitar jornales y de la actitud resuelta de la clase labradora en favor de la candidatura del señor White³³⁹.

En segon terme, una novetat ben destacable en la lluita política benicarlanda és l'aparició, com a argument propagandístic i com a tema de debat partidista, de problemes que superen la misera discussió clientelista. A Benicarló era motiu d'interès polític l'acabament en aquell punt del projectat ferrocarril d'Utrillas. Però el principal problema debatut era la construcció d'un port. Benicarló era considerada

...plaza comercial por excelencia [sic], cuyo movimiento mercantil y su exportación [sic] para Ultramar y el extranjero [sic], la colocan entre las más importantes del Mediterráneo.

S'alimentava una sorda rancúnia contra Vinaròs, la ciutat veïna que —en bona part per una excel·lent xarxa de contactes polítics— posseïa les instal·lacions portuàries. Es feren gestions, i s'aconseguí en 1882 que fos informat favorablement el projecte d'una dàrsena; dos anys després, però, la junta d'accionistes del port —on, segons *La Defensa*, eren representats tots els grups socials— va dur als tribunals els germans Febrer i algun altre, acusats d'incomplir els acords d'aquella corporació. Davant els entrebancs que la política de bàndols posava a aquells projectes que havien esdevingut ja problemes cívics, hagué de ser la iniciativa privada qui, en 1888, facilitàs la construcció d'un primer moll comercial³⁴⁰.

2.4. Vila-real: el negatiu de la capital

El nostre recorregut per algunes poblacions importants finalitza a Vila-real. Vila-real era la segona població de la província; pròxima a Castelló, el Millars marcava, tanmateix, una autèntica frontera entre les dues localitats, fins al punt que, en molts aspectes, hom podria considerar Vila-real com l'autèntic negatiu de la realitat castellonenca.

Vila-real es trobava, en l'època estudiada, en un moment de franca expansió:

...el cultivo del naranjo es la vara mágica que ha operado tal revolución en la fortuna pública. Y como quiera que allí donde la propiedad está muy dividida y el trabajo es fecundo y productor, la vida se abarata facilitando condiciones de aumento en la población, el progreso en ese sentido es aquí evidente...

338. *D. Cs.* 75, 15/7/76, pàg. 2; «La huelga de Benicarló», *D. Cs.* 97, 15/8/76, pàg. 1, i 139, 1/10/76, pàg. 1; *D. Cs.* 151, 15/10/76, pàg. 1.

339. *A. Dip.* 4/4/83, *Prov.* 247, 24/11/82, pàg. 3, i 262, 7/1/83, pàg. 3; *Def.* 124, 10/7/84, pàgs. 2-3, i *Cl.* 19, 5/9/80, pàg. 3.

340. Sobre el ferrocarril, *Prov.* 189, 27/4/82, pàg. 3. La qüestió del port, a *Prov.* 51, 30/12/80, pàgs. 1-2, i 64, 13/2/81, pàgs. 2-3; *Cl.* 117, 19/11/82, pàg. 2; *Def.* 103, 24/4/84, pàg. 3, i *Cl. Cs.* 276, 29/1/88, pàg. 1.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

havent passat de 10.743 habitants en 1860 a 12.915 en 1878. El caràcter agrari de l'economia vila-realenc era molt accentuat: «...apenas se encuentran centros industriales y manufactureros... en una població donde se cultivan 28.871 hanegadas de huerta y hay 2.665 propietarios...»³⁴¹.

Malgrat aquests progressos, la vila patia deficiències molt acusades. Des de totes les òptiques polítiques es denunciava sovint el desastrós estat higiènic de la població³⁴². Greu era també la situació de la instrucció pública. En un detallat informe publicat pel *Diario de Castellón*, Domingo Calvo afirmava que sols assistia a escola el 23'88% dels xiquets entre 4 i 12 anys —i sols el 16'46% de les xiquetes: quatre cinquenes parts dels infants no rebien cap mena d'instrucció—, amb aules en pèssimes condicions i mancades d'atenció i material. Les conseqüències eren òbvies: una taxa d'analfabetisme del 90% que determinava

un empirismo tan torpe como avasallador [que] supedita a perniciosa rutina sin que informe sus prácticas agrícolas ningún procedimiento científico,

la proporció d'una escola per cada 1.857 habitants —per a les tavernes era d'una per cada 190— i el fet que sols dotze vila-realencs es dedicassen en 1879 a estudis secundaris —normalment en seminaris— i tres a superiors.

Calvo assenyalava tres causes fonamentals d'aquesta situació: el desinterés dels pares («...ignorantes también a su vez, en lugar de mandar a los hijos a la escuela, encuentran más eficaz y más conveniente para sus sórdidos intereses entregarles una espuerta para recoger estiércol por la vía pública, o doblar sus tiernos miembros bajo el peso del azadón»), la nul·la atenció del municipi (que no comprenia que «hasta su propio interés, acicate más poderoso aun que la dignidad en pueblos refractarios a todo progreso»), imposava la necessitat, en un poble dedicat a l'agricultura d'exportació, de millorar el nivell d'instrucció i també

...la resistencia activa de sistemas filosóficos amigos del oscurantismo o del error a cuya propaganda se da el carácter de un dogmatismo sobrenatural...

a qui convenia mantenir

...las tinieblas de la ignorancia sin que penetre la ilustración en esas masas tan útiles cuando son bien dirigidas, tan destructoras y funestas cuando faltas de instrucción, sólo el fanatismo o las pasiones les da impulso.

En efecte, «el elemento carlista existe aquí en inmensa mayoría», tot i que la majoria de la premsa que arribava era liberal perquè era en aquest camp on «se encuentra más instrucción, y por consiguiente es mayor el número de los que saben leer y escribir»³⁴³.

Vila-real s'havia guanyat amb escreix la fama de ciutat reaccionària i carlina,

...donde se encuentra una encrucijada de cofradías, hermandades y sociedades secretas, saturadas de espíritu ultramontano y neo, que dio en la última guerra civil un batallón completo a Cucala y donde el fariseísmo y la hipocresía tienen dignísimos representantes...

Arran d'una accidentada visita al País Valencià del marquès de Cerralbo s'afirmà que, per la seua religiositat i adhesió a la causa del Pretendent, Vila-real mereixia el nom de «Villa-Santa»:

Con efecto [sic] la Villa-Real o la Villa-Santa, como quiera el religioso Llauder, es la Real Villa o Santa-Villa que más contingente de criminalidad da por homicidios, robos, hurtos y asesinatos á la audiencia de lo criminal de esta circunscripción,

341. Domingo CALVO: «Villarreal», *D. Cs.* 883, 28/3/79, pàgs. 1-2.

342. «Villarreal ante la higiene», *D. Cs.* 734, 27/9/78, pàg. 1; *Alb.* 2.ª èp. 10, 6/10/78, pàg. 3. Aquesta, però, fou una de les primeres poblacions en projectar un pla de conducció de les aigües potables, amb un pressupost de 2.114.091'30 ptes. (segons «Mejoras en Villarreal», *D. Cs.*, 835, 29/1/79, pàg. 1).

343. CALVO, *loc. cit.* Sobre la instrucció a Vila-real, vegeu també «Estado de la instrucció primaria en el pueblo de Villarreal», *D. Cs.* 64, 2/7/76, pàgs. 1-2; *Cl.* 24, 10/10/80, pàg. 1.

comentava *El Clamor de Castellón*³⁴⁴. El contra-símbol de Castelló tenia, però, una realitat política un poc més complexa, almenys durant els primers anys de la Restauració.

El *pronunciamiento* de Sagunt determinà a Vila-real, com pertot arreu, la fi de la mobilització política que havia caracteritzat el Sexenni:

...el febril ardimiento y ruidoso politiquear de la setembrina contrasta con el silencio o indiferentismo de la actualidad.

L'única força organitzada era, aleshores, «el partido moderado, formado en algunos pueblos de alfonsinos de Don Carlos y carlistas de Don Alfonso». El cap teòric del moderantisme vila-realenc era José Mas y Salvador, advocat oriünd de Vilafamés i ric propietari, en aquells moments governador civil de la província. La direcció real dels assumptes locals era, tanmateix, en mans d'una altra persona (Mas era «la cabeza que dirige» i ell «el brazo que ejecuta»):

Por sus condiciones de carácter, o por las circunstancias que le rodearon, don Manuel Candau, labrador acomodado de ésta, adquirió bastante influencia sobre un buen número de sus convecinos, hasta el punto de capitanear el mayor grupo de la población y tener durante muchos años ayuntamientos compuestos en su mayoría de amigos suyos. Funcionaba esta agrupación política bajo la dirección científica de don José Mas, y era el señor Candau, como si dijéramos, el brazo derecho de aquel distinguido abogado cuanto desgraciado político. Las demás fracciones eran tan insignificantes, excepto la de los carlistas, que quedaban anuladas ante la del señor Candau.

Malgrat el seu indiscutit predomini local, el bàndol de Candau trigaria a fer-se de nou amb el control del poder municipal. Amb la caiguda del governador Mas, el Cossi aconseguí via lliure per ocupar la Diputació i, des d'allí, faria el possible per desallotjar els moderats vila-realencs. La Comissió Provincial aconsellà el nomenament d'un ajuntament de reial ordre, presidit per Julián Canós, que es mantigué des del 29 d'agost de 1875 fins les primeres eleccions municipals, en 1877³⁴⁵.

Davant les urnes, la superioritat dels candauistes s'imposà i les oposicions es retiraren, havent estat derrotades per vuit-cents vots de diferència. La corporació vençuda, «...los llamados ministeriales dirigidos por un republicano alfonsino», no abandonà la batalla. El dirigent al·ludit era Francisco Llorens Bellés, cap del partit possibilista de Castelló, també procedent de la comarca del Pla de l'Arc, però aveïnat i propietari a Vila-real, a qui el Cossi devia bons serveis. Llorens es cobrà ara el seu deute: la Comissió Provincial va anul·lar la votació en un col·legi i declarà incapacitats cinc del catorze nous regidors restants. Amb sols nou regidors efectius, la nova corporació no es pogué constituir

...y continuó en su puesto el pasado Ayuntamiento, que entendió en las elecciones para diputados provinciales: el secreto de la incapacidad y declaración de nulidad quedaba con este hecho manifiesto.

Celebrats els comicis provincials, la Comissió convocà municipals parcials a mitjan març de 1877, però sols al col·legi anul·lat. La nova votació també va ser impugnada, l'assumpte tornà a la Comissió i mentrestant passaren també les votacions per triar compromissaris de cara a la designació de senadors. La intervenció de l'organisme provincial no podia, però, continuar indefinidament, i, per fi, en abril es va constituir el nou consistori, encapçalat pel moderat Francisco Avellana, «rico propietario, persona independiente y de carácter enérgico»³⁴⁶.

344. *Prov.* 257, 21/12/82, pàg. 3, i *Cl. Cs.* 510, 13/4/90, pàg. 3.

345. «Las localidades. Villarreal. I», *D. Cs.* 218, 6/1/77, pàg. 1; «Lo que ha sido y lo que es la administración en Villarreal», *Prov.* 91, 19/5/81, pàgs. 1-2; *Def.* 130, 27/7/84, pàgs. 1-2.

346. *D. Cs.* 247, 11/2/77, pàg. 3, i 266, 6/3/77, pàg. 2. *Alb.* 1, 22/2/77, pàg. 3; 11, 28/3/77, pàg. 2, i 18, 13/4/77, pàg. 2.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

L'anàlisi dels mecanismes de poder del caciquisme vila-realenc també aporta elements innovadors. La influència de Candau a la vila es basava en dos pilars fonamentals, l'ajuntament i el Sindicat de Regs que, d'altra banda, es relacionaven íntimament.

El moderantisme recuperava així l'ajuntament vila-realenc, però en l'àmbit provincial fou progressivament derrotat pel Cossi. Els moderats de Vila-real, com els d'altres llocs, canviaren de bandera i es disposaren a combatre Fabra des del constitucionalisme. El canvi no va deixar de provocar tensions: quan Sagasta passà en tren per la vila en 1878 ningú no va anar a rebre'l:

Los constitucionales de siempre, procedentes de las filas liberales, no querían juntarse con los neófitos, sus eternos adversarios en política; y los neo-constitucionales no querrán esponerse [sic] a que por los otros se les recordara su historia política.

Per fi, es constituí el comitè en maig de 1880, presidit per Mas, que tanmateix no es va presentar a les provincials d'aquell any, on Hipólito Fabra aconseguí l'acta amb l'ajut d'una de les fraccions en què es dividia el carlisme local³⁴⁷.

L'arribada de Sagasta al poder en 1881 no canvià excessivament les coses. Els constitucionals vila-realencs fracassaren en l'intent de reconduir la política provincial, però mantingueren el control del municipi. Aquest moment, però, és el de l'inici de la desintegració de la host candauista. Un grup, encapçalat pel gendre del cacic, Manuel Pesudo, s'oposà a la reelecció dels regidors que finalitzaven el seu mandat, i va combatre especialment un d'ells, el famós Francisco Albella Petit (a) *Quico Calero* —de qui tornarem a parlar—, encara que Candau el feu elegir per un col·legi distint.

L'ajuntament era ara presidit per Victorino Candau, fill de Manuel, i dirigit en realitat per Pascual Borillo, el secretari. El consistori, format per elements mancats de coneixements administratius, es va veure aviat embolicat en una llarga sèrie d'incidents que, airejats per un grup de cinc veïns adversaris de Candau, desembocaren en la formació d'un expedient que podia repercutir greument sobre l'alcalde. Manuel Candau s'esglaià i, mancant de connexions polítiques —Mas, el seu antic cap, s'havia retirat ja de la política després dels repetits fracassos davant Fabra—

llevó a cabo, aunque con mucha repugnancia (esto nos consta) un acto político: fue a ofrecer sus servicios a su eterno enemigo el Cossi³⁴⁸.

A Fabra, la rendició de l'antic adversari li arribava en el moment oportú. Cessà la campanya de *La Provincia* contra l'ajuntament de Vila-real i Candau es comprometé a ajudar *Pantorrilles* en les eleccions provincials de 1882. La decisió del gran cacic no tenia res de generosa: l'enemic a combatre era l'antic aliat possibilista, ara renyit amb el Cossi en l'intent d'aconseguir major protagonisme. Era Llorens Bellés, i Vila-real esdevenia terreny privilegiat de combat. Els possibilistes hi van rebre el vot carlí, però la intervenció de Candau assegurà la reelecció d'Hipólito Fabra.

La guerra entre els candauistes i Llorens Bellés es va traslladar ara a l'àmbit municipal. *La Provincia* plantejà les municipals de 1883 com un autèntic plebiscit contra el cap possibilista; aquest rebutjava el dilema i aconsellava «...la unión en favor de la independencia del pueblo, en favor de los intereses municipales y fomento de los morales y materiales...» No li valgué de res. Els castelariques sols aconseguiren la victòria en un col·legi «sobre la coalición allí efectuada entre los amigos del ayuntamiento y los carlistas y los tres o cuatro amigos que el *Cosi* tiene en tan importante población». Foren elegits sis regidors de la fracció Candau, dos carlins i Antonio Soriano, fabrista. Llorens opinà que els carlins havien jugat malament, perquè podien haver tret major resultat amb força pròpia, i que el triomf fabrista es devia a l'hàbit i a la manca real d'oposició³⁴⁹. Aquests comicis marcaren, tanmateix, l'inici del declivi del dirigent possibilista.

347. *D. Cs.* 613, 3/5/78, pàg. 2; *Cl.* 5, 30/5/80, pàg. 2, i 19, 5/9/80, pàg. 3.

348. *Prov.* 90, 15/5/81, pàgs. 2 i 3, i *Def.* 130, 27/7/84, pàgs. 1-2.

349. FRANCISCO LLORENS BELLÉS: «Cartas a Don Victorino. III», *Def.* 12, 22/4/83, i «Cartas a Don Victorino. IV», *Def.* 18, 3/6/83, pàg. 1. *Prov.* 299, 17/5/83, pàg. 3, i *Def.* 16, 20/5/83, pàg. 3.

La crisi de l'antic moderantisme vila-realenc també estava cantada i va tenir lloc en el pròxim canvi de situació, amb el retorn de Cánovas al poder en 1884. En les legislatives d'aquell any Candau intentà la conciliació amb el governador civil —les irregularitats administratives tenien de nou l'ajuntament contra les cordes—, però va acabar votant segons els designis de Fabra, que cada volta tenia més influència sobre ell. Per contra, l'antic alcalde Francisco Avellana donà suport a la candidatura del conservador romerista castellanenc Domingo Herrero, una de les figures del *Cossi de la tia Javiere*, que finalment fou elegit sense oposició³⁵⁰.

L'evolució de Candau el conduïa més i més a l'òrbita del fabrisme. Aquells cinc veïns —antics possibilistes allunyats de Llorens Bellés— que començaren la campanya contra les irregularitats de l'ajuntament vila-realenc («...¿era con el objeto de corregir abusos y de que mejorase la administración municipal, o era simplemente para satisfacer el deseo de intervenir en la cosa pública?...») a les pàgines de *La Provincia* no sols no havien estat perseguits per Candau —a qui també havien atacat dintre el Sindicat de Regs—, sinó que, ajudats per ell, havien aconseguit càrrecs. Antonio Soriano, l'home de Fabra a Vila-real, entrà a l'ajuntament, i els seus amics Vicente Sanchiz i Enrique Nebot eren jutges municipals titular i suplent, dirigien la confecció dels repartiments i assessoraven la corporació:

...en la actualidad, a nadie se le oculta que la opinión del señor Soriano es la que prevalece en todos los asuntos de la corporación municipal.

El creixent ascendent de Soriano sobre Candau provocava l'allunyament progressiu dels antics amics del cacic:

...los más caracterizados e influyentes, por cierto, los Avellana, los Pesudo, los Verdiá, se han visto precisados a separarse de su lado para no hacerse solidarios de ciertas responsabilidades, amenguando considerablemente su prestigio e influencia y sobre todo su contingente de fuerzas.

En aquest context esclatà el problema dels metges titulars. El metge de l'ajuntament de Vila-real havia estat durant tretze anys el literat possibilista Ramiro Ripollés. Candau li devia favors amb motiu de la famosa campanya de *La Provincia*. Però Soriano ambicionava el càrrec i l'enfrontament dintre de l'ajuntament li costà la dimissió a l'alcalde, Joaquín Cantavella. Els amics de Fabra eixiren reforçats dintre el consistori i la posició de Candau semblava encara més contradictòria³⁵¹.

És difícil esbrinar la continuació de l'embolic polític vilarealenc. Sembla que les personalitats allunyades de Candau acabaren aliant-se als possibilistes —marginant cada vegada més Llorens Bellés—, mentre que els cossiers guanyaren cada volta més terreny al bàndol de Candau. El de Vila-real és, doncs, un cas exemplar entre els estudiats fins ara: el de la diversitat de faccions i bàndols locals més acusada i més complexa, i el de la més clara dependència entre política local i provincial —no d'altra manera s'explica la progressiva alineació de Candau amb els seus antics adversaris fabristes—.

L'anàlisi dels mecanismes de poder del caciquisme vila-realenc també aporta elements innovadors. La influència de Candau a la vila es basava en dos pilars fonamentals, l'ajuntament i el Sindicat de Regs que, d'altra banda, es relacionaven íntimament.

Candau controlava el Sindicat, i aquesta era una de les causes fonamentals de la seua preponderància local. Els seus enemics s'apressaren a combatre'l en aquest terreny. En l'estiu de 1878 la sequera provocà una angoixant escassetat de l'aigua per al reg. El Sindicat mantingué l'antic costum d'autoritzar el reg per meitat als horts amb més de quatre anys i complet per als que dataven de temps inferior, incloent els terrenys dedicats a hortalisses i rostolls. Els partidaris d'aquest

350. «Las próximas elecciones en Villarreal», *Def.* 103, 24/4/84, pàg. 1, i *Def.* 105, 1/5/84.

351. *Def.* 130, 27/7/84, pàgs. 1-2; 132, 31/7/84, pàg. 2; 137, 24/8/84, pàg. 2; 138, 28/8/84, pàg. 2; 147, 28/9/84, pàgs. 1-2.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

sistema afirmaven que amb ell «...se salvan todas las cosechas inclusa la naranja». La «...preferencia sobre el arbolado a las cosechas pendientes de cereales y hortalizas como a los rastrojos y barbechos cuando es la época de preparar la tierra para las siembras» beneficiava sobretot «...la gente más necesitada...» —encara que propietaris rics podien abusar del costum i plantar hortalisses per aconseguir més aigua—:

...sólo tienen hortalizas los pequeños propietarios de cortas parcelas, quienes con ello ocurren a las apremiantes necesidades de la familia o al pago del precio de los arrendamientos, bastante elevados desde que la salida de la naranja ha dado a estas tierras un valor extraordinariamente [sic] subido.

Alguns regants van recórrer al governador, que, en una decisió sense precedents, ordenà a l'alcalde la proclamació d'un bàndol exigint l'extensió general del reg per meitat. L'actuació de l'autoritat provincial desencadenà fortíssimes tensions a Vila-real. Els partidaris de Candau, fent valer els interessos dels necessitats (calia pagar les contribucions i els arrendaments, i sense aigua per als conreus no arboris el perill de desnonaments i de la generalització de la misèria creixia), acusaren els adversaris polítics del cacic de manipular els regants que havien protestat, «...a los cuales se ha hecho creer que son redentores de los intereses de la comunidad, cuando en verdad no llegan a ser ni siquiera redimidos», i fins i tot criticaren l'actitud de l'alcalde Avellana, que havia prohibit al Sindicat la menció de l'ordre del governador civil com a origen de tan impopular mesura³⁵², la qual cosa venia a perjudicar el prestigi de Candau.

No ens ha d'estranyar, doncs, que les eleccions per a la renovació dels càrrecs del Sindicat es desenvoluparen en un clima de gran tensió, a finals d'aquell mateix any. La mesa era formada per Vicente Sanchis com a president, Manuel Martí i Enrique Nebot com a secretaris (com sabem, el primer i el tercer eren alguns d'aquells elements fabristes, en aquell moment oposats a Candau i que després aquest protegiria). El primer dia va passar amb normalitat però, entenent el president que l'escrutini s'havia de fer a l'endemà, va demanar que l'urna fos dipositada en altre lloc del local, «...por no ofrecerle, según manifiesta, seguridad conveniente el dejarla sobre la mesa». El porter es negà, i el president

...fue despojado de la urna contra su voluntad y amenazado gravemente por el cuerpo electoral que tumultuariamente, no sólo impidió al Presidente ejecutar lo dispuesto, sino que motivó la salida de éste del local en que creyó en peligro su persona.

L'alcalde Avellana intentà obligar Sanchis a continuar l'elecció.

A l'endemà, la persona que encapçalava una de les dues llistes de candidats va anunciar el seu retraïment. La mesa, a excepció de Martí, considerà nul·la la votació, però el Sindicat, controlat per Candau, la va declarar vàlida el 7 de desembre. Els adversaris de Candau reclamaren a la Comissió Provincial cossiera, que considerà que el tumult havia canviat el curs de l'elecció, «...dada la división del cuerpo electoral en dos bandos y el calor con que se defendían por estos las respectivas candidaturas». Si no hi va haver adulteració, sí que es podia parlar d'intimidació i

...La conducta del citado Alcalde, que debió limitarse a prestar a la Mesa todo el apoyo de su autoridad para que ella pudiera hacer respetar sus resoluciones, solo pudiera pretender disculparse por la gravedad del motín (porque de otra suerte debería calificarse muy duramente)...

La Comissió desautoritzava el Sindicat per a jutjar la validesa de la votació i recomanava l'anul·lació i nova convocatòria, així com la tramitació de l'expedient al jutjat. D'acord amb aquest dictamen, el governador civil va anul·lar les eleccions del Sindicat de Vila-real³⁵³.

Com hem vist, l'organització dels regants era camp d'extraordinària pugna política. Amb el seu control Candau podia orientar la distribució d'un recurs fonamental, l'aigua de reg, i acon-

352. D. Cs. 704, 23/8/78, pàg. 2, i 706, 25/8/78, pàg. 2.

353. ACP 24/12/78, i D. Cs. 814, 3/1/79, pàg. 1.

seguir així el suport de sectors socials molt concrets, com aquells llauradors pobres al·ludits abans. El domini del Sindicat era vital per al cacic, qui no dubtava en utilitzar el poder municipal per assegurar la seua posició a la corporació del reg; en 1881 els adversaris de Candau acusaven l'ajuntament d'haver cedit il·legalment terrenys del comú per a la construcció de la nova sèquia de Nules, a canvi dels vots dels terratinents d'aquella població que posseïen finques a Vila-real a favor dels partidaris de Candau dintre el Sindicat. Els dos aparells de poder s'imbricaven així profundament, fins al punt que en 1884 hom escrivia:

*...Del Sindicato al municipio han pasado corrientes ponzoñosas; y si el sindicato se encuentra ya en período de reacción, en el municipio sigue la epidemia en período álgido de desarrollo*³⁵⁴.

Perquè l'administració municipal era un altre tema. L'ajuntament servia de vegades als purs interessos individuals d'alguns dels seus components. Francisco Albella, aquell regidor protegit per Candau fins i tot contra l'opinió d'alguns dels seus partidaris, era fuster i constructor de reixes i s'havia convertit en peça insubstituïble dins la comissió de policia urbana; l'ajuntament ajornava l'autorització per a determinades obres fins que, casualment, el contractista de la fusta necessària era *Quico Calero*: «¿Queda justificada su insistencia en ser reelegido?», comentava *La Provincia*. L'alcalde Cantavella, el gendre del qual era un dels metges relacionats amb el consistori, mamprengué un expedient contra l'aspirant a una plaça de mestre cobdiciada pel seu fill³⁵⁵.

Les irregularitats tenien, però, un caràcter més general. L'entrada dels candauistes a l'Ajuntament, en 1877, vingué acompanyada d'un descens radical de la recaptació de l'impost de consums en els exercicis posteriors. La veu popular acusava alguns dels regidors com a defraudadors; l'ajuntament no perseguia importants deutors del municipi i separava arbitràriament alguns empleats; les despeses de Secretaria s'havien duplicat. L'administració dels consums també plantejà problemes en els anys següents. En 1881 la junta municipal acordà excloure els cereals i la farina de l'administració municipal i acudir al repartiment:

...el presidente manifestó que gran parte de la gente proletaria se le había quejado de lo doloroso que era el pago sobre cereales y que en su consecuencia proponía se apelara al reparto. Es decir: que los que, escludos [sic] por la ley, no deben constar en el reparto, se quejan y piden que se cobre por repartimiento, y el presidente del ayuntamiento cede y lo propone.

El repartiment es va fer molt de pressa, el personal de Secretaria rebé remuneració extraordinària i els forners s'afanyaren a pujar el preu del pa. Aquesta decisió demostrava a *La Provincia* «...que los individuos que componen el ayuntamiento, apreciables labradores todos ellos, son incapaces para la administración de la hacienda municipal», i demanava la intervenció del governador civil. El secretari de l'ajuntament defensava la legalitat del repartiment i la validesa de la junta municipal criticada, atribuint a una minoria políticament descontenta els atacs³⁵⁶. Una carta al periòdic *cossiero* acusà directament Candau de caciquisme, protegint els seus partidaris de cobraments de consums i pagament de multes de guarderia rural. L'alcalde tornà a insistir que les portes de la casa de la vila eren obertes i recordà que la minoria acusadora havia estat sempre rebutjada en els comicis municipals³⁵⁷.

L'impost de consums fou sempre cavall de batalla a Vila-real. Hi havia motius objectius: l'abundància de camins i carreteres, la proximitat d'altres poblacions... Però les baralles locals i el caos de l'administració municipal agreujaren la qüestió. En 1884 encara hi havia protestes con-

354. *Prov.* 91, 19/5/81, pàgs. 1-2, i *Def.* 173, 28/12/84.

355. *Prov.* 90, 15/5/81, pàgs. 2 i 3, i *Def.* 113, 29/5/84, pàg. 2.

356. «Lo que ha sido y lo que es la administración en Villarreal», *Prov.* 91, 19/5/81, pàgs. 1-2; Administración municipal», *Prov.* 94, 29/5/81, pàg. 1; «Sigue la administración de Villarreal», *Prov.* 99, 16/6/81, pàgs. 1-2; *Prov.* 123, 8/9/81, pàg. 1; «Lo que vale una buena administración», *Prov.* 124, 11/9/81, pàg. 1, *Prov.* 127, 22/9/81, pàg. 3.

357. Victorino CANDAU: «Comunicado», *Prov.* 100, 19/6/81, pàg. 3; 102, 26/6/81, pàg. 3; 105, 7/7/81, pàg. 3.

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

tra pressumptes privilegis —alguns no pagaven els drets d'entrada fins que havien venut els productes—, injustícies —es perseguia les petites infraccions, però no les grans— i el descens continuat en la recaptació. En 1890 es produïren, com a Castelló, protestes per la supressió de la zona d'extraradi —on els gèneres pagaven drets inferiors—. L'administració municipal continuava essent motiu de polèmica entre els bàndols locals. En 1885, arran d'un triomf possibilista, *La Provincia* comentava sarcàsticament:

*...ahora no sólo va a haber verdadera administración, sino que no tendremos consumo, reparto municipal, jornales de villa, ni otras mil zarandajas que hasta ahora agobiaban a la clase labradora*³⁵⁸.

A banda de les qüestions agrícoles i de les irregularitats administratives, pocs temes més constituïen objecte de debat polític a Vila-real. L'única reivindicació que es podia considerar assumida per totes les forces polítiques locals era la reposició del jutjat de primera instància, establert entre 1831 i 1867 i suprimit per agregar la vila al partit judicial de Castelló i la resta dels pobles al de Nules. En 1881 la Diputació informà favorablement la petició en aquest sentit de l'ajuntament i els majors contribuents. Però la qüestió del jutjat prompte passaria a formar part de la baralla dels bàndols locals. En 1883 una comissió, encapçalada pel propi Candau, viatjà a Madrid i *El Clamor* preguntà: «¿Está autorizada dicha comisión por los contribuyentes para responder de los gastos de la misma?». Les gestions fracassaren, segons sembla per l'oposició de Fabra:

...no son pocos los que lamentándose de este nuevo desengaño parecen decididos a no sufrir otro, y no sería extraño [sic] que, cuando viniera otra elección, el cuerpo electoral de Villarreal se mostrase más unido para resistir ciertas presiones ejercidas a fuerza de siempre repetidas y nunca cumplidas promesas.

No va passar res d'això, i el litigi del jutjat esdevingué argument d'anticandauistes contra candauistes —als qui reprotxaven la creixent complicitat amb *Pantorrilles*— i fins i tot entre els propis opositors —amb enfrontaments entre Avellana i Llorens Bellés per aquesta causa—.

Això era tot. Sense l'alé liberal de la capital, mancada de la vida cívica i associativa de Castelló, amb grups dirigents desinteressats del tot per projectes dinamitzadors globals, amb les eternes discussions centrades al Sindicat i a la casa de la vila, la segona població de la província seguia sotmesa a un tipus de política alhora convulsa i estable, on els processos electorals no tenien excessiva rellevància:

*...les basta y sobra con los dependientes de consumos, serenos, alguaciles y guardias de campo para llamar a los electores a casa del alcalde o del abuelo Candau; y una vez en su presencia, estos, con su persuasiva elocuencia lograban que fueran a emitir libérrimamente su voto*³⁵⁹.

358. *Def.* 102, 20/4/84, pàg. 3, i 173, 28/12/84. *Cl. Cs.* 570, 9/11/90, pàgs. 1-2; *Prov.* 508, 21/5/85, pàg. 3.

359. *A. Dip.* 1/4/81. *Cl.* 141, 16/5/83, pàg. 3; *Prov.* 508, 21/5/85, pàg. 3. *Def.* 332, 12/9/86, pàgs. 1-2. En un treball inèdit (1985), Eduardo PÉREZ ARRIBAS ha estudiat l'estructura socioprofessional de la població vilarealenca a finals de la dècada dels noranta, observant el pes aclaparador del sector primari i, dintre d'ell, dels llauradors, petits i mitjans propietaris que empen majoritàriament el treball de la unitat familiar (els jornalers són sols el 4'3% de la població activa); l'analfabetisme és altíssim (75% entre els homes majors de 25 anys). Els càrrecs municipals són ocupats també per llauradors, però es destaca l'enorme pes relatiu dels grups professionals de propietaris i metges; comparant-ho amb les xifres que nosaltres oferirem per a la ciutat de Castelló entre 1875 i 1891, Pérez anota la menor varietat professional dels regidors vilarealencs i les distintes tendències de vot: a Vila-real (a excepció del districte primer, on el sector terciari és important i la petita propietat agrària perd presència) es sol votar anticossiero i especialment antirepublicà. L'élite de propietaris agrícoles, alguns dels quals participen en importants negocis comercials, es veu ben representada en el poder municipal, però no el monopolitza.

3. Recapitulació

La primera realitat que ens sobta quan observem el món polític rural és l'omnipresent existència dels bàndols locals. Hem vist els de Cervera, els Gómez d'Eslida, les faccions de Benassal, els metges i capellans de Castellfort, els melianistes i antimelianistes d'Albocàsser, aicartistes i grangelistes a l'Alcora, febreristes, antifebreristes i vallistes de Benicarló, i els candauistes, avellanistes, possibilistes i dividits carlins de Vila-real. Però la llista és enorme i encara més complicada: bartrinistes i antibartrinistes de Nules, la rivalitat Mínguez-Fornas a l'Espadà, padillistes i antipadillistes a Onda, cossieros de Rafels i escrivanistes a Vinaròs, *la Manta* d'Alcalà, l'oposició Matutano-Agramunt a Sant Mateu, partidaris i contraris d'Escrig a Sogorb, amics i enemics de Creixach a la Vall d'Uixò, el *vinde d'Ares* i els seus adversaris... Pertot arreu la societat local apareix dividida, i aquesta fragmentació es palesa sempre al camp polític. En línies generals, hom pot dir que la pluralitat de les faccions s'accentua a mesura que creix la població i ens acostem al litoral, zona de major desenvolupament econòmic i social.

Els bàndols locals tenen orígens i configuracions diverses, però en tots ells perviuen lligams de família i relacions clientelars. L'enfrontament local fa referència sempre, però, al control de l'administració municipal. Els ajuntaments tenen greus problemes de funcionament i són poc eficaços en allò que toca als interessos generals. Eixa esterilitat té, de tota manera, claríssimes connotacions polítiques. No es deu sols a deficiències en el funcionament pràctic del règim local, ni a la manca de condicions generals de desenvolupament —analfabetisme, incapacitat del personal polític— sinó a la utilització partidista que de l'administració es fa. La municipalitat és un instrument de domini, de consolidació del propi bàndol i de pressió sobre els adversaris. En alguns casos actua com a mitjà d'enriquiment, però normalment opera per omissió: l'ajuntament fa de pantalla entre la societat local i el poder estatal, conserva el *status quo* però ho fa selectivament; els impostos no es cobren als amics, però sí als adversaris. Si la denominació 'caciquisme' té algun sentit per a la descripció d'una tal realitat, cal ací emprar-la. Una altra cosa és que contribueixca a explicar la realitat de les fonts últimes de l'estructura del poder en l'àmbit local. Ja tornarem sobre això.

b) Política local i política provincial

Una altra característica constant de la nostra descripció ha estat la posta en relleu de les íntimes connexions entre política local i provincial, entre els graons més baixos de l'administració i els intermedis, entre el poder local i la representació provincial del poder de l'Estat.

Els cacics locals necessiten l'avinença amb el poder provincial. L'estructura de la maquinària administrativa fa que la impunitat que ha de cobrir necessàriament la base d'irregularitats i/o il·legalitats en què es basa el domini local depenga sobretot de les bones relacions dels caps dels bàndols municipals amb aquells que detenen el poder a la capital de província i, en particular, amb el governador civil i els membres de la Comissió Provincial. La complicitat d'aquests per al manteniment de l'estat de coses que convé als cacics pobletans es paga normalment en termes de suport electoral. Per tal de poder actuar sempre en aquest sentit, cal estar en disposició perpètua per oferir els serveis a l'amo de torn, i és per això que els lligams partidistes tenen una importància menys que relativa. No és que els polítics locals manquen d'ideologia o adscripció, és que més important que ser liberal o carlí —dada significativa en l'àmbit municipal— és obtenir la complicitat i el silenci dels diputats provincials, siga quin siga llur signe polític. Açò, però, no ens ha de fer creure en una estructura de poder piramidal, on totes les decisions es prenen al vèrtex i on els cacics de poble són mers instruments.

Perquè els polítics provincials tenen anàloga necessitat dels seus teòrics clients dels pobles. Un polític lliga i deslliga, fa i desfà a nivell provincial, esdevé cacic en la mesura que arriba a repre-

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

sentar un conjunt de connexions, un col·lectiu de cacics, un nombre suficient de bàndols locals. En la mesura que personifica tota una xarxa de poders municipals, que materialitza una configuració determinada de diverses estructures de poder local.

La història política de la província de Castelló en aquests anys és la història de la formació i dissolució d'aliances caciquils. Cacics poderosos com *Pantorrilles* superen confrontacions antiqüíssimes per necessitats imposades per la conjuntura política: quan Fabra perd el suport possible, cerca l'ajut de l'ex-moderat Candau per fer la vida impossible al cap castellarista al seu propi terreny. Quan és abandonat, en 1884, per un bon grapat de polítics provincials, que intenten articular una nova xarxa alternativa, busca —i normalment aconsegueix— aliances amb tradicionals adversaris seus: amb els antimelianistes del districte d'Albocàsser, amb Aicart, el seu irreconciliable enemic alcorí, amb el cap conservador de Benicarló, Bosch, amb l'anteriorment combatut Allepuz... Aquests accepten, generalment a canvi de concessions en el camp municipal —Aicart es lliura de Grangel, Candau de les possibles complicacions per al seu fill, etc.—, i així Fabra va sumant 'vots' —és a dir, expressions de realitats de poder—. És un procés complex i sovint contradictori, però no mai incompreensible o aleatori.

La política provincial és la política dels 'Cossis', de les agrupacions caciquils, sempre en estat de recomposició. Si hem conservat la denominació castissa per a l'aparell dels Fabra, no deixem de ser conscients —com ho eren els coetanis— que tots els moviments d'eixa política responen a la mateixa lògica: aliances de cacics i interdependència de poder local i poder provincial.

És des d'aquesta visió de la vida política restauracionista a les comarques septentrionals del País que se'ns apareix com a necessària una delimitació de les nomenclatures. Cal diferenciar entre els cacics locals, els caps dels bàndols, els detentadors del poder a escala municipal. Un estadi superior el constitueixen els cacics que dominen una zona —generalment un partit judicial—: tenen més poder no sols per actuar en localitats més importants, sinó perquè ells mateixos representen una primera harmonització de les relacions caciquils en l'àmbit comarcal; recordem el cas de Meliá i els seus complicats equilibris entre les diverses faccions locals del districte d'Albocàsser. Ells són normalment els qui accedeixen a la Diputació i des d'ella col·laboren a mantenir l'estabilitat d'eixe conjunt de relacions entre poders del que són expressió.

Els polítics provincials —cacics de zona o, de vegades, altres individus sense especial vinculació a un territori— detenten poder en la mesura que aglutinen el suficient nombre de cacics de zona. El pacte implícit es signa a la Diputació i quan la suma de poders representats per un personatge assoleix un nivell prou elevat, aquest pot plantejar-se fins i tot la seua superioritat sobre la teòrica primera autoritat provincial: el governador. És el cas de *Pantorrilles*, mentre que els seus successius adversaris necessiten sempre de l'actuació decidida dels governadors, perquè no tenen el suficient poder —l'*arraigo* del vocabulari coetani fa referència a aquestes condicions— com per imposar-se per ells mateixos.

Hi ha, per fi, altres figures amb pes dintre la política provincial. Són elements com Polo de Bernabé, Pérez Sanmillán o el mateix Ruiz Vila, els qui, sense una xarxa de contactes locals, detenten una influència no menyspreable, normalment per llurs connexions directes amb l'aparell central de l'Estat, amb Madrid, per dir-ho d'un colp. Però si intenten desplaçar un Fabra, que a més de la influència madrilenya, via Tetuán, posseeix un riquíssim conjunt de relacions amb els poders locals, llurs intents són condemnats normalment al fracàs³⁶⁰.

360. J. A. DURÁN (*op. cit.*, pàgs. 155-179) fou el primer a descriure la configuració dels bàndols locals com a instruments de lluita pel control de l'administració municipal i el paper privilegiat de les relacions entre els bàndols locals i els cacics provincials. J. D. POWELL («Peasant society and clientelist politics», *American Political Science Review*, LXIV (1970), pàgs. 415-416) també destaca el faccionalisme com a element de lligam de les clientele locals amb les estructures polítiques més àmplies. Els lligams de família en la configuració de bàndols polítics i el paper d'intermediaris amb nivells més alts de la política dels batlles rurals francesos han estat estudiats per B. SINGER (*Village notables in Nineteenth-Century France. Priests, Mayors, Schoolmasters*, Albany, State University of New York Press, 1983, pàgs. 37-66).

c) Patronatge... i alguna cosa més

La discussió sobre el paper de les anomenades relacions de patronatge i el de les relacions entre classes i grups socials sembla condemnar l'estudi de la política restauracionista a un carreró sense eixida. Conscients de la probabilitat de ser acusats d'eclecticisme, intentarem oferir una possible nova visió del problema.

Que el patronatge existeix a tots els nivells de la política castellanenca és un fet innegable. Que els mecanismes patró-client distorsionen qualsevol explicació simple de l'enfrontament classista, és una altra evidència: la lluita política local no es planteja aparentment com un enfrontament social —alguna ho fa?—, sinó entre membres del mateix grup de propietaris rurals i notables pobletans. Ara bé, prescindint del fet que la mateixa existència de les relacions de patronatge és una de les expressions de la desigualtat de la societat classista, és també evident que, sobretot quan analitzem els casos de les poblacions més grans, el suport de determinats grups socials a determinats cacics es fa més patent, a mesura també que arribem a esbrinar les fonts concretes del poder caciquil. És raonable pensar que els Febrer de Benicarló representen l'empenta de la burgesia comercial que s'enriqueix acceleradament en els anys d'or de l'exportació de vi, front al suport de determinats —i poc definits— sectors agraris al conservadorisme dels White i dels Bosch. I encara és més apreciable la força que Candau, a Vila-real, obté de capes extenses de petits propietaris rurals mitjançant la seua actuació al si del Sindicat de Regs.

Per tot això cal rebutjar qualsevol explicació unilateral del funcionament de la política rural. Hi ha patronatge, però hi ha també actuació més o menys conscient dels diferents grups socials. Com més avancem en l'estudi de les fonts concretes del poder caciquil, més en condicions estarem d'aclarir aquesta qüestió, i de resituar el paper dels enfrontaments de classe i de les relacions patró-client.

Partint d'aquesta premissa, ens atrevim a afirmar que les incidències de la política provincial castellanenca responen d'alguna manera a posicions socio-econòmiques. Hi ha en la política rural la presència d'unes oligarquies tradicionals, que es defineixen nebulosament entre el carlisme i el moderantisme. Hem aclarit poc sobre l'extracció social dels dirigents i les masses carlines d'aquestes comarques, però la difusa frontera entre ambdues forces —recordem allò de «carlistas de D. Alfonso y alfonsinos de D. Carlos»— ens fa pensar que llur base social no devia ser tan diferent. I en el moderantisme trobem, d'un costat, sectors importants de la gran propietat agrària. Dels cinquanta majors contribuents per rústica de l'any 1875, almenys catorze tenien vincles amb les diverses faccions moderades. També eren propietaris de terres altres dirigents del partit —com els germans Mas y Salvador, la família dels quals tenia extenses finques en terres de Terol—, i altres caps de colla eren administradors de grans propietats, com Nicasio Giner, un dels moderats més destacats de la capital³⁶¹.

Però el moderantisme no vivia sols de la gran propietat. En molts llocs —a Vila-real ho hem vist, i a Castelló tornariem a veure-ho, encara que en una versió més aviat ultramontana— sectors importants de petits propietaris agraris, d'aquells per als quals la pèrdua d'una sola collita equivalia a la catàstrofe, es vinculaven a dirigents moderats.

361. BOP 72, 15/12/75, pàgs. 1-2. Aquesta és la relació d'alguns grans propietaris vinculats, d'una forma o d'altra, al moderantisme o a les faccions més dretanes del conservadorisme (en general, aquells que tenien menys vinculació amb el fabrisme, tot i que en ocasions s'aliaren amb ell): José Polo de Bernabé y Borrás (4, 2.086,75), José Miquel Lucuix (5, 2.027,34), Conde de Pestagua (8, 1.780,80), Vicente Bueso Herrando (10, 1.747,20), Francisco Cardona Vives (16, 1.506,33), Joaquín Miguel Lucins, (29, 1.155,15), José Sancho Polo (35, 1.040,13), Vicente Ruiz Vila (36, 964,11), José Justo Madramany Colomina (40, 911,82), Juan Cardona Vives (43, 898,91), Ildelfonso Matutano (44, 887,72), José Escrig Font (45, 876,96), Ramón Cardona Vives (47, 821,22)... (la primera xifra indica el número d'ordre i la segona la quantitat contribuïda).

LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ EN ELS ANYS INICIALS DE LA RESTAURACIÓ

Les figures més destacades del moderantisme serien, d'aquesta manera, una mena d'élite sorgida de les transformacions socials del XIX. Hi ha un text de *La Provincia*, criticant el pas de bona part dels moderats al constitucionalisme a principis de la dècada dels vuitanta, bastant revelador del rerefons social amagat per sota l'aparentment incomprensible joc i embolic de cacics i clienteleles:

Los moderados que se fueron durante la época revolucionaria al campo carlista, en su última evolución se han hecho constitucionales; muchos carlistas forman parte de los comités liberales dinásticos... Es cuestión de raza: así el movimiento de unión que en ellos se opera, el tacto de codos que hoy presenciamos, es el mismo que tuvieron durante las épocas reaccionarias del reinado de Isabel II.

Existen aquí aun ciertas preocupaciones ridículas que las corrientes del progreso todavía no han podido aventar, sosteniéndose entre ciertas familias el ridículo propósito de privilegios y superioridades de clases que sostienen sin ningún fundamento serio... muchos cuyos abuelos se han enriquecido como asentistas o especuladores en nuestras guerras de sucesión, de la independencia o de los siete años; arrieros, tenderos o taberneros de los pueblos que compraron unas cuentas masías, o un puñado de hanegadas, ostentan en sus puertas zoológicos heraldos donde figuran desde el salmonete y la salamandra, hasta el hipopótamo y el puercoespín. No busquéis en los hijos lo que no tuvieron sus ascendentes; infatuados con su sangre azul, son desconocidos en los ateneos y universidades, y así apartados de las ideas modernas que todo lo democratizan, viven cristalizados, sin contacto con la opinión y fuera de la ley del progreso... estaba reservado a hijos de burgueses [subratllat a l'original] ocuparse tan sólo en fantasear árboles genealógicos, o bordar cañamazo para zapatillas...

Pues bien, escluidos [sic] todos ellos por temperamento o tradición de los partidos liberales, y aguijoneados por los estímulos y la sed de mando, han hecho el sacrificio para ellos poderoso de bajar del tripode donde su vanidad les sostenía y humanizarse dando la mano al pueblo y alistándose al partido constitucional... Ni en Villarreal, ni en Benicarló, ni en Lucena, ni en Morella, pueden olvidar los liberales ciertos nombres que sólo se comprenden cuando van unidos lógicamente a la reacción que representan. Es cuestión de raza, y los pueblos si perdonan, no olvidan; no olvidan como suenan las cadenas a espaldas de estos falsos constitucionales³⁶².

Qui eren aquests liberals que no podien oblidar? Sens dubte, els antics progressistes. Amb l'afermament de la revolució burgesa, noves capes socials s'incorporen als sectors dirigents de la societat. Mitjans propietaris, buròcrates de tota mena, professionals liberals més o menys dependents de l'aparell administratiu, certs sectors de la burgesia comercial... El relleu de les oligarquies locals tradicionals està preparat, però el seu ascens dintre el panorama polític no es farà sense contradiccions, obstacles i renúncies. A les terres valencianes del nord el rellevament dels moderats el fa el sector més dretà del progressisme. Potser mancats de suficient força pròpia, o amb primereia por de les noves forces que apunten en els nuclis urbans —el complex de sectors burgesos, menestrals i populars que engloba el republicanisme a Castelló, a Vinaròs...³⁶³—, els progressistes opten per una via intermèdia: per la *Unión Liberal*, pel Cossi. Els cossieros —fabristes i d'altres— tenen d'un costat a moderats i carlins, als quals s'enfronten, però sense perdre de vista l'altre perill republicà. L'unionisme planta cara a la supremacia de les oligarquies locals tradicionals, però no té força per impulsar una renovació profunda, i acaba adaptant-se —i potenciant— al marasme caciquil. És la història del Cossi —i, per tant, la història política de les comarques castellonenques des de la meitat del segle— la història del fracàs del progressisme? És una hipòtesi que no es pot despatxar amb vagues referències a la, d'altra banda, evidència de comportaments clientelars i corruptes.

L'època de la Restauració serà el començament de la descomposició, lentíssima però irreparable, del precari equilibri aconseguit després de tots els esdeveniments polítics, socials i econòmics del segle XIX.

362. *Prov.* 120, 28/8/81, pàg. 3.

363. Sobre la base social del republicanisme i del Cossi a Castelló, vegeu MARTÍ, *Cossieros i...*, pàgs. 45-49 i 93-97. Joaquín AZAGRA (*op. cit.*, pàgs. 229-231) ha observat el procés de dretanització del progressisme valencià i el seu cada vegada major allunyament respecte als demòcrates.

ABREVIATURES UTILITZADES

A.A.	Acta de la sessió (ex., extraordinària) de l'ajuntament de Castelló.
A.C.P.	Acta de la sessió (ex., extraordinària) de la Comissió Provincial de Castelló.
A. Dip.	Acta de la sessió (ex., extraordinària) de la Diputació Provincial de Castelló.
A.H.M.	Arxiu Històric Municipal - Castelló.
A.H.N.	<i>Archivo Histórico Nacional</i> - Madrid.
Alb.	<i>La Alborada</i> .
BOP	<i>Boletín Oficial de la Provincia de Castellón</i> .
B.P.	Biblioteca Pública - Castelló.
B.U.V.	Biblioteca de la Universitat de València.
Cent.	<i>El Centinela</i> .
Cl.	<i>El Clamor</i> .
Cl. Cs.	<i>El Clamor de Castellón</i> .
Cl. Dem.	<i>El Clamor de la Democracia</i> .
D. Cs.	<i>Diario de Castellón</i> .
Def.	<i>La Defensa</i> .
H.M.V.	Hemeroteca Municipal de València.
Merc.	<i>El Mercantil Valenciano</i> .
Mij.	<i>El Mijares</i> .
Pl. Cat.	<i>La Planá Catòlica</i> .
Prot.	Protocol notarial.
Prov.	<i>La Provincia</i> .